

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ Β.Ν.Ε.Φ.**

**ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΣΕΜΙΝΑΡΙΟ: «ΤΑ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ ΣΤΑ
ΧΡΟΝΙΑ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ».**

ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ, ΑΓΓΕΛΑ ΚΑΣΤΡΙΝΑΚΗ.

ΕΡΓΑΣΙΑ ΤΟΥ ΣΤΑΥΡΟΥ ΠΛΑΝΑΚΗ.

**ΘΕΜΑ: «Η ΧΡΗΣΗ ΤΟΥ ΕΙΚΟΣΙΕΝΑ ΑΠΟ ΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ *ΕΛΕΥΘΕΡΑ
ΓΡΑΜΜΑΤΑ* ΚΑΤΑ ΤΗ ΜΕΤΑΚΑΤΟΧΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ ΚΑΙ ΤΟΝ
ΕΜΦΥΛΙΟ».**

ΧΕΙΜΕΡΙΝΟ ΕΞΑΜΗΝΟ 2001-2002.

ΡΕΘΥΜΝΟ 2002

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή, διάταξη της ύλης, πορεία της έρευνας.....	Σελίδα..2
<u>Μέρος πρώτο</u> . Το περιοδικό και οι κυκλοφοριακές του περίοδοι	
.....	3
Οι συνεργάτες.....	5
Μόνιμες στήλες.....	7
Σε ποιους απευθύνεται.....	9
Η ύλη του περιοδικού.....	12
<u>Μέρος δεύτερο</u> . Το Εικοσιένα και ο χρόνος έκδοσης του	
περιοδικού.....	14
Η αριστερή θεώρηση: Συνέχεια – ολοκλήρωση.....	15
Οι αναφορές του περιοδικού.....	18
Το χρονολόγιο των <i>Ελεύθερων Γραμμάτων</i> και οι συγκεκριμένες	
αναφορές στο '21.....	18
Περίοδος Α΄.....	19
Περίοδος Β΄.....	57
Περίοδος Γ΄.....	65
Περίοδος Δ΄.....	67
<u>Μέρος τρίτο</u> . Γενικές συμπερασματικές παρατηρήσεις.....	67
1.Προτρεπτικός λόγος.....	67
2.Σύνδεση ιστορικών φάσεων 1821-1827 και 1941-1949.....	68
3.Καλοί vs κακοί.....	68
4.Λαϊκή θεματολογία.....	68
5.Λογοκριτικές παρεμβάσεις.....	69
6.Χρησιμοποιημένη επιλογή.....	69
7.Θέματα που δεν περνάνε στις σελίδες.....	69
8.Θέματα που περνάνε πολύ λίγο.....	70
9.Θέματα που περνάνε συχνότερα.....	70
10.Τα δύο Εικοσιένα.....	70
11.Η μαρξιστική προσέγγιση.....	71
12.Οι αναγωγές στο παρόν.....	72
Ειδικότερες συμπερασματικές παρατηρήσεις.....	72
1. Απομνημονεύματα.....	72
2. Προσωπικότητες- Πρωταγωνιστές.....	74
3. Μελέτες- Ιστορικές αναλύσεις.....	75
4. Ποίηση και πεζογραφία.....	76
5. Δημοτικά τραγούδια.....	79
6. Τόποι από τη γεωγραφία του '21.....	81
7. Εικαστικά δείγματα- Εικόνες.....	82
8. Κριτική βιβλίου και θεάτρου.....	84
Επίλογος.....	86
Βιβλιογραφία.....	87

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΔΙΑΤΑΞΗ ΤΗΣ ΥΛΗΣ - ΠΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ.

Η ανάπτυξη του θέματος χωρίζεται σε τρία μέρη. Το ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ αναφέρεται στην ταυτότητα του περιοδικού *Ελεύθερα Γράμματα* και την εκδοτική του πορεία. Το ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ επικεντρώνει το ενδιαφέρον στη διαχείριση του Εικοσιένα, διαχείριση, που θέλει να παραλληλίσει δύο ηρωικές δεκαετίες, του εικοσιένα και του σαρανταένα, και να αναδείξει τα κοινά χαρακτηριστικά τους, ιδιαίτερα εκείνα, που σχετίζονται με τη λαϊκή δυναμική και τις λαϊκές πολιτικές προθέσεις. Στο ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ καταγράφονται κάποιες συμπερασματικές κρίσεις, που εξάγονται από τη μελέτη του υλικού.

Στο πρώτο μέρος της μελέτης καταγράφεται, εν συντομία και σε ξεχωριστά κεφάλαια, κάθε αξιολογικό στοιχείο, που έχει να κάνει με τη μορφή του περιοδικού, τους χρόνους και τις περιόδους ροής του, τους συνεργάτες και τα διαστήματα της συνεργασίας, τις στήλες της δημοσιευόμενης ύλης, μόνιμες ή περιστασιακές, τις τέχνες και τις επιστήμες, που προβάλλει ή φιλοξενεί το περιοδικό στις σελίδες του, το διεθνές ενδιαφέρον, που αναπτύσσει και τους ξένους συνεργάτες, που χρησιμοποιεί.

Βιογραφικά στοιχεία δεν αναζητούνται παρά μόνο για τον εμπνευστή της έκδοσης και για μακρό χρονικό διάστημα διευθυντή, τον Δημήτρη Φωτιάδη, ο οποίος αποτελεί την ψυχή της συγκεκριμένης εκδοτικής δραστηριότητας, όπως προπολεμικά αποτελούσε την ψυχή των *Νεοελληνικών Γραμμάτων*.

Τα *Ελεύθερα Γράμματα* είναι ένα φιλολογικό περιοδικό, που κράτησε μια σταθερή ιδεολογική γραμμή, αριστερή και κοινωνικά στρατευμένη, σε όλη την εκδοτική του πορεία χωρίς διλήμματα πολιτικά και αναπροσαρμογές σκοπιμοτήτων. Είναι δηλαδή στόχος έρευνας στο πρώτο μέρος, και το περιεχόμενο των κύριων άρθρων και των εκδοτικών σημειωμάτων, που αποκαλύπτουν τάσεις ιδεολογικές και ροπές πολιτικές.

Στο δεύτερο μέρος της μελέτης θα εξεταστεί αναλυτικά ο τρόπος προσέγγισης του Εικοσιένα, τόσο ως αντικειμένου επετειακού και πανηγυρικού, όσο και ως ευρύτερου ιδεολογικού κόμβου συμβατού με τον κατοχικό και μετακατοχικό προβληματισμό, κοινωνικό και καθεστωτικό. Έχουν καταγραφεί οι αναφορές στο Εικοσιένα φύλλο προς φύλλο και παρατίθενται κατά σειρά με σύντομο σχολιασμό του περιεχομένου. Ως αναφορές θεωρούνται όλες οι σχετικές με το 1821 καταχωρήσεις, μικρές ή μεγάλες, πολυσέλιδες ή μονόστηλες, ακόμη και οι εικαστικές αναφορές, τα δείγματα λαϊκής ζωγραφικής και τα ολιγόστιχα λογοτεχνικά αποσπάσματα, όπως και οι βιβλιοκρισίες ή οι αναγγελίες εκδόσεων. Αυτό το τμήμα καταλαμβάνει το μεγαλύτερο μέρος της μελέτης και φωτίζει ουσιαστικά το ζητούμενο του θέματός μας, που είναι η διαχείριση του '21 στη δεδομένη στιγμή.

Στο τρίτο μέρος θα παρατεθούν οι γενικές και οι ειδικότερες συμπερασματικές παρατηρήσεις, σχετικά με τη χρήση του ιδεολογικού υλικού, που αντλείται από το '21. Οι γενικές παρατηρήσεις αναφέρονται στο συνολικό υλικό, που ερευνήθηκε και καταγράφηκε. Οι ειδικότερες αντιστοιχούν στις θεματικές ενότητες του υλικού. Για πρακτικούς λόγους γίνεται χωρισμός σε ευρύτερες θεματικές ενότητες, με την εξής σειρά: 1) Απομνημονεύματα, 2) Πρωταγωνιστές- στρατιωτικές προσωπικότητες του 21, 3) Μελέτες- ιστορικές αναλύσεις, 4) Ποίηση και πεζογραφία, 5) Δημοτικά τραγούδια (Κλέφτικα), 6) Τόποι από τη γεωγραφία του Αγώνα, 7) Εικόνες- εικαστικά δείγματα, 8) Βιβλιοκρισίες- θεατρικές κριτικές.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Το περιοδικό και οι κυκλοφοριακές του περιόδου.

Το περιοδικό *Ελεύθερα Γράμματα* αρχίζει να κυκλοφορεί στις 5 Μαΐου 1945 και σταματά στα μέσα του 1951. Η πορεία του διαγράφει τέσσερις περιόδους και περιλαμβάνει 97 περίπου τεύχη, αρχικά εβδομαδιαία, κατόπιν δεκαπενθήμερα και τελικά μηνιαία. Τα μηνιαία έχουν ακανόνιστη εκδοτική ροή, βγαίνουν διπλά ή τριπλά κάποιες φορές, και αποκαλύπτουν κάποιες δυσκολίες κυκλοφοριακές σχετισμένες προφανώς με τη γενικότερη πολιτική ανωμαλία της εποχής. Η **πρώτη περίοδος** (Μάιος 1945- Μάιος 1947) είναι η πιο πλούσια για την κυκλοφορία και τη θεματολογία του περιοδικού. Περιλαμβάνει 65 τεύχη μεγάλου σχήματος (25X35 cm) των 16 σελίδων, σε κοινό δημοσιογραφικό χαρτί, που το χορηγούσαν κρατικές υπηρεσίες σε παρόμοιες εκδόσεις, σύμφωνα με κάποιες αναφορές μέσα στο περιοδικό. Αρχικά κυκλοφορούσε κάθε Σάββατο, από το 11^ο τεύχος (20Ιουλίου1945) κάθε Παρασκευή, από το 24^ο τεύχος κυκλοφορεί κάθε δεύτερη Παρασκευή και από το 42^ο (1 Μαΐου 1946), γίνεται δεκαπενθήμερο με κυκλοφορία την 1^η και 15^η κάθε μήνα. Στον αρχικό καλλιγραφημένο τίτλο *Ελεύθερα Γράμματα* υπήρχε υπότιτλος «**Περιοδικό της ζωντανής σκέψης**». Τα γραφεία του περιοδικού βρισκόταν πάντα στην Αθήνα, στη διεύθυνση Βουκουρεστίου 6β.

Ως διευθυντής αναφέρεται ο Δημήτρης Φωτιάδης¹, τουλάχιστον κατά την πρώτη και δεύτερη περίοδο. Όπως διαβάζομε στο πρώτο τεύχος της β΄ περιόδου (15 Ιουνίου 1947), πλάι στο όνομα του διευθυντή Δημήτρη Φωτιάδη, προστίθενται τα ονόματα του Νικηφόρου Βρεττάκου, ως αρχισυντάκτη, και του Δ. Μαρουλάκη, ως διαχειριστή. Διευθυντής και εκδότης αναλαμβάνει ο Νικηφόρος Βρεττάκος στο τέλος της β΄ περιόδου (Β15-17, Οκτώβρης-Δεκέμβρης 1948), και ο Ι. Αγγέλου στο τεύχος 7-8 της τρίτης περιόδου (Χριστούγεννα 1949). Τελευταία αλλαγή γίνεται τον Σεπτέμβρη του 1950 (τχ.Δ1), με τον Στρατή Δούκα στη θέση του διευθυντή του περιοδικού. Πιθανότατα οι αλλαγές αυτές έχουν σχέση με τις διώξεις κατά των προσωπικοτήτων της αριστεράς.

Το ιστορικό κλίμα μέσα στο οποίο βγήκε το πρώτο τεύχος ήταν ρευστό με διάχυτη την αγωνία για την ευημερία του τόπου και την παγίωση δημοκρατικών θεσμών μετά την οδυνηρή εμπειρία της Κατοχής και των Δεκεμβριανών. Στις 5 Μαΐου 1945, η Ελλάδα έχει έξι μήνες ελεύθερου πολιτικού βίου, μετά την αποχώρηση των γερμανικών στρατευμάτων. Όταν κυκλοφορεί το πρώτο τεύχος, βρισκόμαστε 3 μέρες πριν από την οριστική συνθηκολόγηση της Γερμανίας, είμαστε 5 μήνες μετά τα “Δεκεμβριανά” και 3 μήνες μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας. Η πρώτη μεταπελευθερωτική κυβέρνηση του Παπανδρέου έχει παραιτηθεί, πρωθυπουργός είναι ο Ν. Πλαστήρας, ο οποίος δε μπορεί να αποτρέψει τις πρώτες αιματηρές

¹ Ο Δημ. Φωτιάδης είναι γιος του ποιητή Αλέκου Φωτιάδη, γεννήθηκε στη Σύμωρη το 1898 και πέθανε στην Αθήνα το 1988.Διηθύνει τα *Νεοελληνικά Γράμματα* από το 1936 ως το 1941, ήταν υπεύθυνος των ραδιοφωνικών εκπομπών της εξόριστης ελληνικής κυβέρνησης μέσω του BBC από το 1942 ως το1945, και έγινε διευθυντής των *Ελεύθερων Γραμμάτων* στη συνέχεια. Εξορίστηκε στην Ικαρία, στη Μακρόνησο και στον Αι-Στράτη. Έγραψε έργα θεατρικά και ιστορικά, μετέφρασε ξένους αλλά και αρχαίους Έλληνες συγγραφείς. Τόσο τα θεατρικά του έργα, όσο και τα ιστορικά περιστρέφονται γύρω από τη θεματολογία και τις προσωπικότητες του 21, το δε αντιπροσωπευτικότερο και ογκωδέστερο έργο του είναι η τετράτομη «*Επανάσταση του 21*».

συγκρούσεις, ούτε να συγκρατήσει τη «λευκή τρομοκρατία», που ωθούσε σταθερά προς τον εμφύλιο.

Η **δεύτερη περίοδος** αρχίζει στις 15 Ιουνίου 1947, και περατώνεται στο τέλος του 1948 με ένα τριπλό τεύχος, που καλύπτει τους μήνες Οκτώβριο-Δεκέμβριο 1948. Το περιοδικό κυκλοφορεί 13 φορές, αν και με δύο διπλές εκδόσεις και μία τριπλή οι αριθμοί φτάνουν ως το 17^ο τεύχος. Ο τίτλος **ΕΛΕΥΘΕΡΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ** στη β' περίοδο γράφεται με έντονα κεφαλαία, εγκαταλείπεται η προηγούμενη καλλιγραφημένη μορφή, ενώ ως υπότιτλος τώρα μπαίνει η φράση «**Δεκαπενθήμερη πνευματική επιθεώρηση**». Όμως μόνο τα τρία πρώτα τεύχη ήταν 15ήμερα. Το 4^ο τεύχος βγήκε στις 15 Οκτωβρίου 1947, ύστερα από τρίμηνη παύση. Μια λακωνική εξήγηση στη 2^η σελίδα αναφέρει ότι το περιοδικό δε βγήκε κατά το προηγούμενο διάστημα, «...λόγω των δύσκολων συνθηκών κάτω από τις οποίες κυκλοφορούν τα περιοδικά σήμερα στην Ελλάδα.»

Στη β' περίοδο το σχήμα του περιοδικού μικραίνει (21X29cm), οι σελίδες γίνονται 30, ακόμα και στα διπλά τεύχη, και έχουμε μια αισθητική σταθεροποίηση στη φάση αυτή, με την πρώτη και την τελευταία σελίδα να φιλοξενούν πάντα ένα ή περισσότερα εικαστικά δείγματα. Πρόκειται για σχέδια, ξυλογραφίες, χαρακτηριστικά, παλιότερες γκραβούρες, σκηνογραφίες θεατρικών παραστάσεων, πίνακες, κ.ά.² Ο αισθητικός εμπλουτισμός της β' περιόδου είναι φανερός και στις εσωτερικές σελίδες. Σε κάθε δισέλιδο αρχικά, σε κάθε σελίδα αργότερα, τοποθετείται μια εικόνα, που συνήθως σχετίζεται χαλαρά με τα κείμενα³, ενώ στην αρχή και στο τέλος των άρθρων τοποθετούνται κοσμητικά σχήματα. Παρενθετικά και για να μην αδικήσουμε την πρώτη περίοδο οφείλομε να πούμε ότι η εικαστική αυτή κλίση είχε αρχίσει να εμφανίζεται από την αρχή, όχι όμως από τα πρώτα τεύχη και με το ρυθμό της β' περιόδου. Στο 1^ο τεύχος, για παράδειγμα, της α' περιόδου (A1), παρά τον επαρκή χώρο των 16 μεγάλων σελίδων, έχουμε δύο μικρές εικόνες στην 8^η και στην 16^η σελίδα. Ένα μικροσκοπικό Φοίνικα αναγεννώμενο πάνω από ένα σονέτο του Μαβίλη και στο οπισθόφυλλο ένα μικρό ανώνυμο χαρακτηριστικό με θέμα την αναγέννηση μιας μορφής μέσα από όπλα, αεροπλάνα και πρόσωπα στρατιωτών. Το χαρακτηριστικό αυτό συνοδεύει το άρθρο του Σπύρου Βασιλείου, «Οι καλλιτέχνες στην Κατοχή». Στο 2^ο τεύχος (A2) επίσης έχουμε δύο μικρά δείγματα. Ένα χαρακτηριστικό με την «Εξοδο του Μεσολογγίου», από μυστικό λεύκωμα του 1943, στην πρώτη σελίδα, και ένα τοπίο του Τάσσου στην τελευταία. Αυτός ο ρυθμός των δύο εικόνων στην αρχή και στο τέλος καθιερώνεται σιγά σιγά, ενώ βαθμιαία προστίθενται εικόνες και στις εσωτερικές σελίδες.

Η **τρίτη περίοδος** περιορίζεται χρονικά, μέσα στο 1949. Κυκλοφορούν 4 διπλά τεύχη, που, τουλάχιστον ονομαστικά, καλύπτουν όλους τους μήνες. Το τελευταίο αυτής της περιόδου έχει αριθμό 7-8, καλύπτει το διάστημα

² Μεταφέρω κάποιους τίτλους και υπογραφές από τα εικαστικά δείγματα των πρώτων σελίδων: Τάσσου: Ξαπόσταμα, Sangethi: Παρθενών, Ευθύμη Παπαδημητρίου: Τοπίο Αττικής, Τάσσου: Κανάρης, Αγγ. Θεοδωρόπουλου: Μπουμπουλίνα, Ντύρερ: Ο Ιησούς 12ετής ανάμεσα στους Φαρισαίους, Θεόφιλου: Ο Κοραής και ο Ρήγας, Σασεριώ:Ειρήνη, Ostoja: Φυγή στην Αίγυπτο...Η τελευταία σελίδα διατίθεται ολόκληρη στην τέχνη. Στο 1^ο και 2^ο τεύχος έχουμε θεατρικά θέματα από τον Τσαρούχη και την Βάσω. Στα επόμενα οπισθόφυλλα ξεχωρίζουν έργα των Ρέμπραντ, Ντελακρουά, Ντύρερ, Πικασό, Ροντέν, Βαλσαμάκη, Αστεριάδη, κ.ά.

³ Ξεχωρίζω κάποια σκίτσα του Κόντογλου (Ο Καπετάν Παλαμίδας, Ο Καπετάν Νικόλας, Ο Μπάρμπα Κατακουζνός...), μια φωτογραφία του Αγγ. Σικελιανού, κάποια πορτραίτα του Σεζάν και του Βαν Γκογκ, λιθογραφίες του Μανέ, και γυμνά του Αστεριάδη και του Κανέλλη.

Ιουλίου- Δεκεμβρίου 1949, αμέσως μετά την τελική αναμέτρηση του εμφυλίου, και φέρει την επιγραφή «Χριστούγεννα 1949». Το σχήμα μικραίνει ακόμα περισσότερο (24X16), ενώ οι σελίδες αυξάνονται σε 80. Ο καλλιγραφημένος τίτλος *Ελεύθερα Γράμματα* επανακάμπτει με νέο πάλι υπότιτλο, «**Επιθεώρηση γραμμάτων και τεχνών**». Παρά την αναφορά «και τεχνών» όμως, ο εικαστικός διάκοσμος εξαφανίζεται, ή για την ακρίβεια, περιορίζεται στην 3^η σελίδα κάθε τεύχους⁴. Έστω και περιορισμένη πάντως, η εικαστική αναφορά προβάλλει το αίτημα της ειρήνης στο χρόνο της λήξης του εμφυλίου, όταν ο παροξυσμός της αιματοχυσίας είχε εξαγρίψει τις συνειδήσεις.

Η **τέταρτη περίοδος** έκδοσης των *Ελεύθερων Γραμμάτων* βρίσκεται μέσα στα έτη 1950- 1951 και είναι η τελευταία φάση στην πορεία του. Το πρώτο τεύχος της δ' περιόδου κυκλοφόρησε το Σεπτέμβριο 1950. Το δεύτερο φέρει τους αριθμούς 2-4 και καλύπτει τους μήνες Οκτώβριο- Δεκέμβριο 1950, με τα ίδια εκδοτικά χαρακτηριστικά, όπως το προηγούμενο. Το τελευταίο, που μπορέσαμε να ελέγξουμε, είναι το τεύχος 5-7, που φέρει την ένδειξη «Γενάρης- Μάρτης 1951». Η εξωτερική εμφάνιση ακολουθεί τα ίδια ακριβώς μορφικά χαρακτηριστικά της γ' περιόδου, με μόνη τη διαφορά, ότι οι σελίδες μειώνονται σε 60. Οι στήλες, οι συνεργάτες και τα ενδιαφέροντα παραμένουν τα ίδια.

Οι συνεργάτες. Ένας μεγάλος αριθμός αναγνωρισμένων πνευματικών ανθρώπων, κυρίως από το χώρο της Αριστεράς, πλαισίωσαν τα *Ελεύθερα Γράμματα* και εμπλούτισαν τη δημοσιογραφική και επιστημονική των αποστολή. Κατά την πρώτη περίοδο οι συνεργάτες και τα θέματα αναφέρονται στην πρώτη σελίδα, με κεφαλαία ευανάγνωστα γράμματα, κάτω από τον τίτλο. Κατά τη δεύτερη περίοδο αναγράφονται μόνο τα ονόματα στο κάτω μέρος της πρώτης σελίδας, ενώ στις επόμενες περιόδους αναγράφονται οι σπουδαιότερες συνεργασίες στο εξώφυλλο και εσωτερικά υπάρχει πίνακας περιεχομένων. Κατά την πρώτη περίοδο έχουμε το μεγαλύτερο αριθμό συνεργατών. Οι ιδεολογικές διαφοροποιήσεις, αλλά κυρίως οι πολιτικές συνθήκες, που ακολούθησαν, οι εξορίες, οι φυλακίσεις, οι επιστρατεύσεις κ.λ.π., άλλαξαν τη σύνθεση του συντακτικού επιτελείου του περιοδικού και μείωσαν τον αριθμό των συνεργατών. Αντιγράφω τα ονόματα με τις συχνότερες συμμετοχές κατά περίοδο.

Α' περίοδος: Δημήτρης Φωτιάδης, Άγγελος Σικελιανός, Μάρκος Αυγέρης⁵, Κώστας Βάρναλης, Θρασύβουλος Σταύρου, Ροζέ Μιλλιέξ, Γιάννης

⁴ Στο τεύχος 1-2 (Γενάρης-Φλεβάρης 1949), υπάρχει μια ξυλογραφία με την υπογραφή «Βάσως» που απεικονίζει μια αισθησιακή γυναικεία μορφή, κάτω από την οποία σημειώνεται ο δημοτικός στίχος «Εγ' όμως α τ' αγάπης μου βραδιά να μην τση λείψω...».

Στο 3-4 (Μαρτ- Απρ.49) βρίσκουμε μια ξυλογραφία του Τάσου, «Ο Άγιος Φραγκίσκος της Ασίζης».

Τχ. 5-6 (Μάϊ- Ιούν. 49), ξυλογραφία του Τάσου, με περιστέρια και στάχνα και υποσημείωση, «Ας είναι ευλογημένα τα περιστέρια όλου του κόσμου...» **Να πούμε στο σημείο αυτό, ότι όταν μεταφέρουμε λέξεις ή φράσεις, διατηρούμε την ορθογραφία και τη στίξη του περιοδικού.**

Στο τελευταίο τεύχος της γ' περιόδου, το 7-8 (Χριστούγεννα 1949) στην τρίτη σελίδα βρίσκουμε τον πίνακα του Πικασσό, «Το παιδί με το περιστέρι».

⁵ Ο Μάρκος Αυγέρης (μαζί με τον Κωστή Μεραναιό και τον Γ. Βασιλόπουλο) διηύθυνε το αριστερό περιοδικό «**Καλλιτεχνικά Νέα**», το οποίο έβγαλε 36 εβδομαδιαία τεύχη στο διάστημα από 12 Ιουνίου 1943 ως 11 Μαρτίου 1944. Το περιοδικό κυκλοφόρησε νόμιμα μέχρι τη στιγμή που οι Γερμανοί διέκοψαν την έκδοση, και είχε το χαρακτήρα λαϊκού φιλολογικού εντύπου. Για την αριστερή κλίση του περιοδικού γράφει ο Οδ. Ελύτης στο «Χρονικό μιας δεκαετίας», που περιλαμβάνεται στον τόμο «*Ανοικτά Χαρτιά*» (1974), σελ.335. Για το περιεχόμενο και την κυκλοφορία του, γράφει ο Αλέξης

Ρίτσος, Σωκράτης Καραντινός, Σπύρος Βασιλείου, Νικηφόρος Βρεττάκος, Νίκος Βέης, Φώτης Κόντογλου, Βασίλης Ρώτας, Ρίτα Μπούμη-Παπά, Χρυσόστομος Γανιάρης, Κλείτος Κύρου, Ασημάκης Πανσέληνος, Άγις Θέρος, Ηλίας Έρεμπουργκ, Φοίβος Ανωγειανάκης, Στρατής Τσίρκας, Θράσος Καστανάκης, Σοφία Μαυροειδή-Παπαδάκη, Χαράλαμπος Θεοδωρίδης, Γιάννης Κορδάτος, Ηλίας Βενέζης, Γιώργης Λαμπρινός (Μπαστούνοπουλος), Ρόζα Ιμβριώτη, Λέων Κουκούλας, Θέμος Κορνάρος, Γιώργος Ν. Μακρής, Στέλιος Ξεφλούδας, Παντελής Πρεβελάκης, Παναγής Λεκατσάς, Κώστας Μαρίνης, Γ.Γ. Δήμου, Θεοδόσης Περίδης, Νίκος Σβορώνος, Γιώργος Βαλέτας, Έλλη Αλεξίου, Άγγελος Τερζάκης, Νίκος Ζαχαριάδης (Μία συνεργασία: «Ο Δωδεκάλογος του Γύφτου», ανάλυση Α4), Μέλπω Αξιώτη, Μενέλαος Λουντέμης, Δημήτρης Μυράτ, Τεύκρος Ανθίας, Κ.Θ. Δημαράς, Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, Χρήστος Καρούζος, Τζ. Καρούσος, Κοσμάς Πολίτης, Έκτωρ Κορφιάτη (Οικονόμου), Μιχάλης Περάνθης, Γαλάτεια Καζαντζάκη, Νικός Κιτσίκης, Κατίνα Παπά, Νίκος Σ. Καστρινός, Γιάννης Κουχτσόγλου, Π. Ζήσης-Βαρδής (Σκάρος), Τατιάνα Γκριτζη-Μιλλιέξ, Νίκος Κατηφόρης, Λευτέρης Νεγρεπόντης, Μίνως Δουνιάς, Νίκος Γκάτσος, Μανόλης Αναγνωστάκης, Νίκος Καρύδης, Νίκος Καββαδίας, Αλκιβιάδης Γιαννόπουλος, Γιώργος Θεοτοκάς, Κωνσταντίνος Ι. Δεσποτόπουλος, Απόστολος Σπήλιος, Χρήστος Λεβάντας, Τάκης Ελευθεριάδης, Αικατερίνη Στριφτού-Κριαρά, Πέτρος Χάρης, Τίμος Μαλάνος, Σωκράτης Πατατζής, Γιώργος Θέμελης, Τάκης Αργ. Σταματόπουλος, Μάρκος Τσιριμώκος, Ντίνος Δημόπουλος, κ.ά.⁶

Ξένοι συγγραφείς και ξένοι συνεργάτες αναφέρονται οι Β. Καβερίν, Γκ. Μπέρτεν, John Steinbeck, Claude Roy, Walter Whitman, Jean Richard Bloch, Jack Eistrop, John Masefield, Ford Madox, Ford William, Rose Bennet, Βλαδ. Μαγιακόφσκι, Λουίς Θερνούδα, Γκιγιώμ Απολλιναίρ, Μάϊκλ Φουτ, Λ. Νικουλίν, Τζων Πρίσλεϋ, Νικολάϊ Τίχονοφ, Πωλ Ελυάρ, Μπορίς Πάστερνακ, Jean Casson, Λεον. Λεόνωφ, Louis Parrot, James Aldridge, Herman Closson, Μ. Καλλίνιν, Άλαν Μπους, Joseph Mackleod, Stephen Spender, Γρηγόρη Παυλένκο, David Raymond, κ.ά.

Στη **δεύτερη περίοδο** χάνονται πολλά ονόματα, αλλά εμφανίζονται και νέα, όπως των Απόστολου Μελαχρινού, Maurice Bedel, Κώστα Φριλιγγου, Μιχάλη Πετρίδη, Andre de Richard, Βασίλη Λούλη, Άρη Αλεξάνδρου, Αγήνορος Αστεριάδη, Πέτρου Ρήγα Γιάννη Ιμβριώτη, Τ.Σ. Έλιοτ, Γιάννη Βεάκη, Gabriel Audsio, Andre Marchand, Τάσου Βουρνά, Μιχάλη Παπαϊωάννου, Λέανδρου Βρανούση, Γιώργου Κοτζιούλα, Στρατή Δούκα, Γιάννη Μπενέκου, Αλέξανδρου Ι. Δεσποτόπουλου, F.G. Lorca, Αρκάδιου Λευκού, Τάσου Ελευθερίου, Αλέξανδρου Αργυρίου, Βλαδίμηρου Μπενσή, Γιώργου Κάρτερ, Κίτσου Μακρή κ. ά. Από τον ευρύτερο αυτό κατάλογο προέρχονται και οι αρθρογράφοι της **τρίτης** και **τέταρτης** περιόδου, με τη διαφορά, ότι οι συμμετοχές είναι λιγότερες προς το τέλος, αφού και το περιοδικό επιλέγει μικρότερο εκδοτικό σχήμα.

Αργυρίου, «Σύντομες αναφορές σε περιοδικά της Κατοχής», περ. *Διαβάζω*, τ. 58 (15-12-1982), σσ. 40-45.

⁶ Το πλήρες ονοματεπώνυμο των συνεργατών των *Ελεύθερων Γραμμάτων* δεν αναγράφεται πάντα. Για την εξακρίβωσή του μελετήθηκαν οι υπογραφές στην *Επιθεώρηση Τέχνης*, και οι κατάλογοι με ονόματα των λογοτεχνών και καλλιτεχνών της Αντίστασης, που παραθέτει ο Ευάγγελος Μαχαίρας στον τόμο «50 Χρόνια Μετά...», (Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1992, σσ. 547-562, Παράρτημα ΙΙ, Η Τέχνη στην Αντίσταση.) Ζητήθηκε επίσης η βοήθεια του Αλέξη Αργυρίου. Παρά την αναζήτηση, κάποια ονόματα παρέμειναν αταύτιστα.

Μόνιμες στήλες. Στην πρώτη περίοδο οι μόνιμες στήλες είναι πολλές, σχετίζονται με την ιστορία, τη λογοτεχνία, την επικαιρότητα, την πολιτική κατάσταση, τους νέους, την εκπαίδευση, την ξένη πνευματική κίνηση κ.λ.π. Το περιοδικό φιλοδοξούσε να ικανοποιήσει ένα πλήθος ενδιαφερόντων στο αναγνωστικό του κοινό, δεχόταν συνεργασίες νέων και νεοφανών συγγραφέων, ενθάρρυνε τις καταγραφές των πρόσφατων εμπειριών από την Κατοχή και απαντούσε στην αλληλογραφία των αναγνωστών, που ζητούσαν πληροφορίες ή υποδείξεις για το συγγραφικό τους έργο. Τη γραμμή του ιδεολογικού προβληματισμού του εντύπου μας την αποκάλυπτε πάντα το **κύριο άρθρο** στο κέντρο της πρώτης σελίδας. Ήταν το σημαντικότερο μήνυμα του περιοδικού, δεν είχε συγκεκριμένη ονομασία, ως στήλη, και γραφόταν σχεδόν πάντα από τον διευθυντή, Δημήτρη Φωτιάδη⁷. Οι υπόλοιπες μόνιμες στήλες είχαν όνομα, και με την πάροδο των τευχών απέκτησαν σταθερή θέση σε προσδιορισμένη σελίδα και έκταση συγκεκριμένη. Πρόκειται για τις στήλες **«Χρονικά»**⁸, **«Η έρευνά μας»**⁹, **«Η ιστορική σελίδα»**¹⁰, **«Από τον αγώνα του ελληνικού λαού»**¹¹, **«Το ελληνικό διήγημα»**¹², **«Η ποιητική μας κληρονομιά»** (η οποία από το 4ο τεύχος έγινε **«Η πνευματική μας κληρονομιά»**¹³), **«Σύγχρονη ποίηση»**¹⁴, **«Το ξένο διήγημα»**¹⁵, **«Η εκπαιδευτική μας σελίδα»**¹⁶, **«Κριτική»** (βιβλίου,

⁷ Οι μεγαλογράμματοι τίτλοι, που χρωμάτιζαν την εικόνα κάθε τεύχους ήταν λιτοί και επίκαιροι. Κάποιοι από αυτούς: «Τι πιστεύουμε», «Το πνεύμα σε διωγμό», «Η νίκη», « Οι εθνικές μας αξίες», «Νεολογιοτατισμός», «Γλώσσα και λαός», «Κράτος και τέχνη», «Λογοκρισία»...

⁸ Η στήλη αυτή ενσωματώνει την επικαιρότητα με ειδήσεις πολιτικές, σχόλια και σύντομες ερμηνείες πολιτικών επιλογών, εσωτερικές και διεθνείς πληροφορίες, πολιτιστικού ή πολιτικού ενδιαφέροντος. Κάποιοι ενδεικτικοί τίτλοι: «Δωδεκάνησος», «Κάζα ντ'Ιτάλια», «Αρχαιολογικό Μουσείο», «Μετονομασίες οδών», «Ανάνηψη», «Δημοκρατία», «Επιστροφή Νίκου Ζαχαριάδη», «Δοσίλογοι», «Πανεπιστημιακοί δάσκαλοι φιλοναζί», «Εκτελέσεις Ελασικών», «Ακαδημαϊκοί οι Σικελιανός-Καζαντζάκης»...

⁹ Στην «έρευνά μας», κάποια πρόσωπα κύρους απαντούν σε μόνιμα ερωτήματα, σχετικά με τη στάση τους κατά την είσοδο των Γερμανών στην Ελλάδα και τις πρώτες μέρες της Κατοχής. Μεταξύ αυτών που απαντούν, συγκαταλέγονται οι Α. Σικελιανός, Μ.Αυγέρης, Θ.Κορνάρος, Β.Ρώτας, Γ.Λαμπρινός, Η.Βενέζης, Λ.Κουκούλας, Χ.Καρούζος, Α.Τάσος.

¹⁰ Κυρίως θέματα του 19^{ου} αιώνα, όπως «Ναυπλιακά», «Καποδίστριας», «Κυκλαδικά του 1862», «Μαρτελάος»... Συγγραφείς της στήλης κυρίως οι Κορδάτος, Λαμπρινός, και Βαλέτας.

¹¹ Καταγραφές, με τη μορφή λαϊκών αφηγήσεων, από την εποποιία του αλβανικού μετώπου και αφηγήσεις πολεμιστών της στεριάς ή της θάλασσας της περιόδου 40-44.

¹² Στη στήλη αυτή βλέπουν το φως της πρώτης δημοσίευσης διηγήματα όπως το «Τουρκολίμανο», του Ηλία Βενέζη, «Μια παρτίδα σκάκι» του Άγγ. Τερζάκη, «Ο Γιώργης που λευτέρωσε το νερό» του Παντ. Πρεβελάκη, «Ένα ποντίκι με ιδέες» του Ε. Κορφιότη, «Το ρέμα» του Κοσμά Πολίτη, «Ρύζι και άμμος» του Στρατή Τσίρκα...

¹³ Τόσο ως ποιητική όσο και ως πνευματική κληρονομιά φιλοξένησε στίχους του Κάλβου, του Παλαμά, του Σολωμού, δημοτικά τραγούδια, αποσπάσματα από τον Ιακ. Πολυλά, τον Ραμπαγά (Κλ. Τριανταφυλλίδη), Μακρυγιάννη, Θ.Γ.Κολοκοτρώνη (εγγονό), Α. Λασκαράτο, Γ. Ψυχάρη...

¹⁴ Δημοσιεύονται στίχοι των, Λιλής Ιακωβίδη-Πατρικίου, Θ. Πιερίδη, Κώστα Μαρίνη, Νίκου Καββαδία, Λέοντος Κουκούλα, Τεύκρου Ανθία, Μυρτιώτισσας, Σοφ. Μαυρ. Παπαδάκη, Κατ. Παΐζη, Γ.Μυλωνογιάννη, Νικ. Βρεττάκου...

¹⁵ Δημοσιεύονται έργα των Σοβιετικών Β. Καβερίν, Π. Παυλένκο, του Γάλλου Γκαμπριέλ Μπερτέν, και αποσπάσματα από «Τα σταφύλια της οργής» του Στάνιμπεκ.

¹⁶ Στο πρώτο τεύχος αναγγέλλεται, ότι την εκπαιδευτική σελίδα θα αναλάβει η Ρόζα Ιμβριώτη. Εκείνη κάνει την παρουσία της στο 4^ο τχ, με το άρθρο «Τα παιδιά δεν παίζουν», που αναφέρεται στα βιβλία της 4^{ης} Αυγούστου, τα οποία διανεμόνταν ξανά στα σχολεία. Γράφουν επίσης οι Κ.Δ. Σωτηρίου, Γρ. Πετρόνδας, και Θρασύβουλος Σταύρου.

θεάτρου, ζωγραφικής, μουσικής, κινηματογράφου κ.λ.π.), «Οι νέοι μας»¹⁷, «Ξένη πνευματική κίνηση»¹⁸, «Η πνευματική ζωή»¹⁹.

Οι στήλες αυτές υπάρχουν στα 65 τεύχη της πρώτης πλούσιας περιόδου του περιοδικού και, ομολογουμένως, κάποιες από αυτές, φαίνεται να κέρδισαν την εκτίμηση του αναγνωστικού κοινού, όπως δείχνουν κρίσεις και επιστολές ευαρέσκειας. Οι μόνιμες στήλες στη **δεύτερη περίοδο** μειώνονται αριθμητικά σε λιγότερο από τις μισές. Με τη σειρά, που ξεφυλλίζουμε το περιοδικό συναντάμε τις στήλες «Απ' ό,τι βλέπομε»²⁰, «Γλωσσικά σημειώματα»²¹, «Λαογραφικό σημείωμα», «Από φύλλο σε φύλλο»²², «Τα γράμματα κι οι τέχνες στο εξωτερικό»²³, «Στην Ελλάδα»²⁴, κ.ά.

Στις δύο επόμενες περιόδους τα χαρακτηριστικά του περιοδικού και, ασφαλώς, και οι στήλες αλλάζουν εντελώς. Τόσο στην **τρίτη** όσο και στην **τέταρτη περίοδο** οι μόνιμες στήλες δηλώνονται μόνο στο εξώφυλλο. Εσωτερικά έχουμε μόνο τους τίτλους των κειμένων και τις υπογραφές των συγγραφέων. Η πρώτη σελίδα είναι και πίνακας περιεχομένων, χωρίς ένδειξη σελίδας, και με ομαδοποίηση των άρθρων σε ενότητες, που δεν τις βρίσκει κανείς στις εσωτερικές σελίδες. Οι Ενότητες αυτές του εξωφύλλου γράφονται με κεφαλαία και ξεκινούν ως ΑΠΟΨΕΙΣ²⁵, ΠΟΙΗΣΗ²⁶, ΔΙΗΓΗΜΑ²⁷, ΜΕΛΕΤΗ²⁸. Κάτω από αυτές τις ενότητες σημειώνονται οι συγγραφείς με κεφαλαία επίσης και τα έργα με μικρά. Οι ενότητες σε κάθε τεύχος αλλάζουν σειρά και προστίθενται κάποιες νέες όπως, ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗ, ΠΟΙΗΤΕΣ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ (τχ.5-6), ΑΠΟ ΦΥΛΛΟ ΣΕ ΦΥΛΛΟ (τχ.7-8),

¹⁷ Η στήλη έχει διατεθεί στους νέους αγωνιστές ποιητές και διανοούμενους. Φιλοξενεί ποιήματα άγνωστων δημιουργών, φοιτητικά νέα, καταθέσεις τραυματιών του μετώπου, μηνύματα μελλοθανάτων και εκτελεσθέντων, ημερολόγια ανταρτών, διηγήματα αντιστασιακών.

¹⁸ Κάποιοι τίτλοι: «Οι τελευταίες ώρες του Μπέρξον», «Η φωτεινή σαιζόν στη γαλλική κωμωδία», «Ναζιστική βιβλιοφιλία», «Γαλλικός κινηματογράφος», «Το βιβλίο στη Ρωσία», «Από το ημερολόγιο του Αντρέ Ζίντ», «Χαιρετισμός του Φρανσουά Μωριάκ στην Ελλάδα», «Οι Γάλλοι για την Ελλάδα», «Ο έρωτας του Σοπέν με τη Γεωργία Σάνδη σε ταινία», «Μουσική κίνηση στη Μόσχα»...

¹⁹ «Η εταιρεία Ελλήνων λογοτεχνών», «Κίνηση βιβλίου», «Προσεχείς εκδόσεις», «Περιοδικά», «Αλληλογραφία», «Καλλιτεχνικά νέα», «Ραδιοφωνικές εκπομπές», «Επαρχιακή κίνηση»...

²⁰ Η στήλη αυτή ενσωματώνει την επικαιρότητα με αναφορές σε σύγχρονα τοπικά και διεθνή καλλιτεχνικά και επιστημονικά νέα.

²¹ Στα σημειώματα αυτά ο Θρασύβουλος Σταύρου κυρίως, κάνει υποδείξεις γλωσσικής ορθομιλίας και επισημαίνει συνήθη λάθη στη χρήση της δημοτικής, όπως με την αύξηση στην προστακτική (ανέφερέ μου), την εσωτερική αύξηση των ρημάτων και τη θέση του τελικού νι των άρθρων κ.λ.π.

²² Είναι η στήλη της κριτικής. Για το βιβλίο γράφουν οι Μ. Αυγέρης, Ν. Βρεττάκος και Τ. Βουρνάς. Με θέματα ζωγραφικής ασχολείται ο Σπ. Βασιλείου και με το θέατρο οι Π. Ρήγας, και Μ. Σκουλούδης.

²³ Εδώ βρίσκομε ενδιαφέρουσες ειδήσεις για την πνευματική κίνηση στις ξένες χώρες, με διεισδυτικές προσεγγίσεις στο ιδιαίτερο περιβάλλον κάθε χώρας και όχι γενικόλογες αναφορές. Οι χώρες που έλκουν το ενδιαφέρον είναι η Αγγλία, Αμερική, Γαλλία, Ρωσία, Τσεχοσλοβακία, Ρουμανία και, παραδόξως, η Γερμανία.

²⁴ Άλλη μια στήλη με ελληνικού ενδιαφέροντος θέματα, λογοτεχνικά εκδοτικά, θεατρικά και δημοσιογραφικά. Στο τέλος υπάρχει και ο κατάλογος της αλληλογραφίας, που συνήθως είναι μεγάλος. Αντιγράφω δύο τίτλους για να φανεί η ιδιαιτερότητα της στήλης: «Προτομή του Καβάφη στην Αλεξάνδρεια» και «Ο Άγγελος Σικελιανός γύρισε από τη Φανερωμένη με τα χειρόγραφα του "Διγενή Ακρίτα τελειωμένα..."»

²⁵ Αντιγράφω δειγματοληπτικά κάποιους τίτλους: Α. Σικελιανού «Δuo λόγια για την ποίηση», Καίσαρα Εμμανουήλ «Από το λυρικό μου ημερολόγιο», Ν. Βρεττάκου «Δuo άνθρωποι μιλούν για την ειρήνη»...

²⁶ Ρίτας Μπούμη Παπά «Σ' ένα Σικελό στρατιώτη», Α. Σικελιανού «Το τραγούδι του Σταυρωμένου»

²⁷ Χρήστου Λεβάντα «Το δέντρο», Σωτ. Πατατζή «Το ρημαγμένο δέντρο»...

²⁸ Άγγ. Σπαχή, «Πανσεξουαλική αισθητική», Β. Παπαδημητρίου «Το Ρεμπέτικο».

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ, ΕΙΚΟΝΕΣ. Η μόνη στήλη, που βρίσκομε στις εσωτερικές σελίδες είναι η «**Από φύλλο σε φύλλο**», η οποία κάποιες φορές δηλώνεται στο εξώφυλλο και κάποιες όχι. Είναι σταθερή στήλη στις τελευταίες σελίδες και παρουσιάζει κριτικά σημειώματα σε εκδόσεις, νέα βιβλία, ποίηση, πεζογραφία, θέατρο και κινηματογράφο. Καταγράφει επίσης κάποιες ειδήσεις από την πνευματική κίνηση στο εσωτερικό και το εξωτερικό.

Σε ποιους απευθύνεται. Το περιοδικό, χωρίς να το ομολογεί, απευθύνεται στους Έλληνες, που πρόσκεινται στην αριστερά. Αυτό αφήνει να φανεί από τα θεματολογικά του συμφραζόμενα και από την περιγραφή των στόχων, που θέτει, των μαχητικών του βλέψεων και των λαϊκών διεκδικήσεων, υπέρ των οποίων δηλώνει ότι στρατεύεται. Στο κύριο άρθρο του πρώτου τεύχους («Τι πιστεύουμε»), δίνεται πολύ εύστοχα και εύσημα το ιδεολογικό στίγμα του έντυπου και ο πολιτικοκοινωνικός χώρος προς τον οποίο απευθύνεται και μέσα στον οποίο θέλει να λειτουργήσει. Εκεί δηλώνεται, ότι η συντακτική ομάδα του περιοδικού προέρχεται από τον κύκλο των *Νεοελληνικών Γραμμάτων* της μεταξικής εποχής και ότι το έντυπο «...θα προσπαθήσει μέσα στις σημερινές αντικειμενικές δυνατότητες ν' ανταποκριθεί προς τις ανάγκες της ιστορικής αυτής ώρας – της ώρας που από τα βάθη των αιώνων οραματίζονταν οι κάθε λογής(κοινωνικοί) σκλάβοι...» Ο «λαός» αναφέρεται 11 φορές στο άρθρο αυτό και στο πρώτο δισέλιδο 21 φορές. «Περισσότερο από καθετί άλλο πιστεύουμε στον τόπο μας, στο λαό μας, στην Ελλάδα.»

Ο λαός, με την αριστερή θεώρηση του όρου, ανάγεται σε αξία υπέρτατη και σε στόχο πρωταρχικό. Είναι ο συνολικός άνθρωπος, που «...δεν είναι σηματομενός από καμιά αγιάτρευτη ατέλεια...και αντίθετα έχει όλες τις ικανότητες να δημιουργήσει μια πιο δίκια κι ανώτερη ζωή».Αυτός ο συνειδητά αδούλωτος λαός, αυτός που απέδειξε την «αθανασία» του αντιστεκόμενος σε κάθε μορφή φασιστικής απανθρωπιάς, πρέπει να ενισχυθεί πνευματικά και να επιβραβευθεί για τα δημοκρατικά και αντιστασιακά του βιώματα. Μερίδιο από το έργο αυτό αναλαμβάνει το περιοδικό. Ο Δημ. Φωτιάδης αποκαλύπτει στο ίδιο άρθρο την άποψή του για το χρέος των πνευματικών ανθρώπων απέναντι σε τούτον τον “αξιόπιστο” λαό : «**Όλοι όσοι κρατούμε στο χέρι μας μια πέννα, μια σμίλη ή ένα χρωστήρα έχουμε υποχρέωση ν'αφήσουμε κληρονομιά, σ' εκείνους που θα έρθουν, τα λαμπρά κι αθάνατα κατορθώματα της γενιάς μας... Πιστεύουμε στα νειάτα του τόπου μας...θα τα περιβάλλουμε με όλη τη στοργή μας και θα τα βοηθήσουμε να εκφραστούν... Πιστεύουμε πως στην επαρχία υπάρχουν άξιοι εργάτες του πνεύματος και της τέχνης... τους καλούμε ν' αποτείνονται στο περιοδικό μας σα να ήταν δικό τους... Η απαισιοδοξία δεν έχει την παραμικρή θέση μέσα μας...» Ο στόχος είναι σαφής και δηλώνεται καθαρά: ...Να μπορέσει ο λαός αυτός «**να φτειάξει μια πατρίδα που δε θα είναι μητριά , αλλά μάνα για όλους, τον εργάτη τον αγρότη , το λογοτέχνη, τον επιστήμονα τον, υπάλληλο.**» Δίπλα στο κύριο άρθρο, ένα άλλο του Θράσου Καστανάκη , με τον μεγαλογράμματο τίτλο «**Ο ΛΑΟΣ ΜΑΣ**», συνεχίζει τον ύμνο της διαχρονικής σοφίας και του αλάθητου ορθολογισμού με τον οποίο ο λαός υπομένει, αγωνίζεται και τελικά νικά.**

Το περιοδικό απευθύνεται στον ελληνικό λαό χωρίς εμφανείς διαιρετικές προθέσεις, με ηπιότερη την ταξική ή κομματική διαλεκτική, που ήταν γνώριμη και δοκιμασμένη στις μέρες της πρώτης του κυκλοφορίας. Ξεπερνά τα

εμφυλιοδιαιρετικά προσκόμματα της εποχής του, υπερβαίνει το εριστικό περίγραμμα των σχέσεων, και προβάλλει το όραμα της κοινής δικαιοσύνης και της συνολικής ευημερίας, ως ενωτικό στόχο και ως αισιόδοξη προοπτική. Πέντε μήνες μετά τα Δεκεμβριανά κάνει νηφάλια αναφορά στο «λαό», έξω από τα διχαστικά δεδομένα, που είχαν αναπάντεχα προκύψει και έξω από την αντιπαραθετική διαλεκτική, που η περιρρέουσα ατμόσφαιρα υπαγόρευε. Το περιοδικό δεν απευθύνεται σε οπαδούς αλλά σε κοινωνούς οράματος. Το όραμα περιλαμβάνει μια δικαιότερη ζωή για όλους και μια οικειότερη πατρίδα. Δεν αναπαράγεται κανένας κομματικός μικρόκοσμος αλλά απλώνονται ιδέες διαχρονικές και διανθρώπινες. Κοινωνοί του οράματος αναζητούνται, και όχι άβουλοι συνδρομητές ή απροβλημάτιστοι αναγνώστες. Υπό τις προϋποθέσεις αυτές είναι σίγουρο ότι στην αρχή συσπείρωσε γύρω του και μη αριστερούς.

Ίσως ή όλη στάση και θέση του περιοδικού να ήταν σκόπιμα μελετημένη και υστερόβουλα μεθοδευμένη για να “λανσάρει” το ήπιο πρόσωπο της αριστεράς και να πείσει τους διστακτικούς και τους αμφισβητίες. Ίσως να ήταν ένα μετριοπαθές όργανο πνευματικής υποστήριξης του αγώνα της γενικότερης αριστεράς, το οποίο δεν υιοθέτησε τον δογματικό λόγο της απαξίωσης του αντιπάλου, και της *a priori* απόρριψης του «μη μεθ’ ημών». Δεν είναι εύκολο να γνωρίσουμε αν το περιοδικό είναι προϊόν πολιτικοκομματικού σχεδιασμού ή απλής καλλιτεχνικής και πνευματικής πρωτοβουλίας. Όπως και αν έχει το πράγμα τα *Ελεύθερα Γράμματα* ήταν μια επιτυχής και ευφυής εκδοτική κίνηση στην όλη ιδεολογικοπολιτική διαπάλη της εποχής του Εμφυλίου. Ως αριστερό έντυπο ανύψωσε την έννοια του λαού, ενίσχυσε το ρόλο και την αξία της τέχνης και κράτησε το δημοσιογραφικό λόγο μέσα στην επικαιρότητα αλλά μακριά από την αιμοσταγή καθημερινότητα. Ο μελετητής μένει με την ιδέα, ότι η κεντρική ιδέα των εκδοτικών σημειωμάτων και της κύριας αρθρογραφίας προσεγγίζει την έννοια «λαός» ως κύρια κοινωνική αξία. Ο λαός αγωνίζεται και αντιστέκεται, για να ορίσει και να καθορίσει την τύχη του, δεν “ποιμαίνεται” και δεν διαβουκολείται από δοτές και ανεξέλεγκτες εξουσίες, συνεχίζει τις αληθινές του παραδόσεις, στέκεται αλληλέγγυος στη δημοκρατία και στην πρόοδο, όπου γης.

Η τέχνη μέσα από τις σελίδες των *Ελεύθερων Γραμμάτων* προβάλλει σαν το δοκιμασμένο και αξιόπιστο μέσο, που εμπνέει, προσανατολίζει και ποδηγετεί τις δεκτικές μάζες του λαού, τουλάχιστον εκείνες, που αναζητούν την ποιότητα του σήμερα και την ευημερία του αύριο. Η τέχνη, όπως πιστεύει το περιοδικό, και κυρίως η λογοτεχνία, ενώνει τους πολιτισμούς και τα όνειρα των ανθρώπων, αδελφώνει και εξημερώνει τους αδιάφορους ή τους άγνωστους, απαθανατίζει την ιστορική πείρα, φρονηματίζει και ψυχαγωγεί μακροπρόθεσμα, με διεθνοιστική οικείωση και αλληλοκατανόηση.

Το έντυπο δεν αποκρύπτει τη στράτευση και δεν υιοθετεί την «πιλάτεια» πρόφαση, “η τέχνη για την τέχνη”, για να αρνηθεί την πραγματικότητα και να κλείσει «στρουθοκαμηλικά» τα μάτια στην κοινωνική αγωνία της εποχής του. Μετέχει στα τεκταινόμενα με θέση. Οι αρθρογράφοι του, στην πλειοψηφία τους, είναι μαχητές του ΕΑΜ και κάποιες φορές εγκαταλείπουν το γράψιμο για να ανεβούν στο βουνό. Παρά τη σαφή ιδεολογική στράτευση όμως, στις σελίδες των *Ελεύθερων Γραμμάτων* δεν περνά η ευτελής προπαγάνδα των πολιτικών στερεότυπων, ούτε επιστρατεύονται οι φρικαλεότητες του εμφυλιοπολεμικού «σφαγείου» για να ενισχυθούν οι θέσεις. Ο δημοσιογραφικός λόγος κάνει τέχνη τον πόνο, την αδικία, το αδιάλλακτο μίσος, τις διώξεις, την απανθρωπιά, την αντεκδίκηση, την αποθηρίωση, τα

αδιέξοδα. Αντί των ωμοτήτων περιγράφεται η ειρήνη και η οικουμενική ευημερία. Με λογοτεχνικά και εικαστικά υλικά, ελληνικά και ξένα, υμνείται η φιλειρηνική προσδοκία, η αγάπη, η συναδέλφωση, η κοινωνική γαλήνη, η δικαιοσύνη, η αληθινή παιδεία, η αφαλκίδευτη πολιτική ισονομία και η δημοκρατική βούληση.

Από τους αναγνώστες δεν ζητείται ομοϊδεατική εναρμόνιση. Σε κανένα σημείο του περιοδικού δεν καλείται κανένας αναγνώστης να καταταγεί ή να δράσει προς ορισμένη κατεύθυνση και σε ορισμένο χώρο. Καλούνται οι άνθρωποι του πνεύματος και οι σκεπτόμενοι πολίτες, να μπουν στα διλήμματα του κοινωνικού προβληματισμού, έστω χωρίς να πάρουν έμπρακτη θέση. Αντίπαλοι δεν κατονομάζονται μεμονωμένα και προσωπικά, ούτε αντεκδικήσεις ενθαρρύνονται. Κάτι τέτοιο συνιστά σεβασμό του αναγνωστικού κοινού και ωριμότητα πολιτισμική εκ μέρους ενός εντύπου, που θέλει να λειτουργήσει με συνέπεια ως δίαυλος πνευματικός του χώρου της αριστεράς και όχι ως αγωγός, που ρίχνει εύφλεκτες ύλες στο καμίνι της αντιπαράθεσης.

Τα *Ελεύθερα Γράμματα* δεν είναι καν καλός μάρτυρας του εμφυλίου πολέμου, παρά το ότι δεν αποσιωπούν ούτε τις αιτίες του, ούτε τις πιθανές ή ορατές συνέπειες. Αν περιοριστεί κανείς στην ενημέρωσή των δε θα μάθει ότι έγινε πόλεμος μετά την γερμανική Κατοχή, και δη, με τις γνωστές ακρότητες. Αυτό δεν οφείλεται σε ελιγμό του συντακτικού επιτελείου για να παρακάμψει τις συμπληγάδες της λογοκρισίας, ούτε μεθόδευση για να περισώσει την κεντροδεξιά αναγνωστική πελατεία.²⁹ Περιορισμοί λογοκρισίας θα προβάλλονταν ως τίτλος τιμής από τις στήλες ενός αριστερού εντύπου και κάτι τέτοιο δε συμβαίνει. Τα *Ελεύθερα Γράμματα* κυκλοφορούν υπό τους ίδιους όρους κυκλοφορίας των υπόλοιπων περιοδικών και διαμαρτύρονται, οσάκις διαμαρτύρονται, μαζί με τα άλλα περιοδικά για αλλαγές και περιορισμούς στους όρους κυκλοφορίας ή προμήθειας χαρτιού. Η συγκρότηση της ύλης και η μέθοδος γραφής επίσης, δεν αλλάζουν από τεύχος σε τεύχος και οι αρχές, που τίθενται ως κανόνες δεοντολογίας του περιοδικού στα πρώτα τεύχη, δεν αναθεωρούνται ούτε εγκαταλείπονται, προς χάρη της κυκλοφοριακής αριθμητικής.

Οι επιλογές του περιοδικού και η ποιότητα της αναφοράς του προς το αναγνωστικό του κοινό είναι ζήτημα αρχών και όχι συγκυριακές κινήσεις σκοπιμότητας. Η μόνη σκοπιμότητα του περιοδικού είναι να μιλήσει με συνέπεια στους κεντροαριστερούς αναγνώστες, εκείνους, που, τόσο πριν όσο και κατά το 1945, βρίσκονταν μέσα στο ΕΑΜ, αλλά μετά το όριο αυτό ίσως προβληματίζονταν σχετικά με την παραμονή στον ίδιο χώρο ή την αποχώρηση. Η βούληση του περιοδικού είναι να μιλήσει εποικοδομητικά και πειστικά στη συνείδηση εκείνων, που είχαν καταναλωθεί στον αντιναζιστικό αγώνα, είχαν δει την απελευθέρωση και ως επιβράβευση του δικού τους ρόλου μέσα από τη λαϊκή και πατριωτική αντίσταση και ήταν έτοιμοι να

²⁹ Ίσως ήταν και τότε ισχυρός ο κυκλοφοριακός ανταγωνισμός. Ο Φωτιάδης ήταν γνωστός για την τάση του να εμπλουτίζει ποιοτικά την έκδοσή του για να κερδίζει την κυκλοφοριακή υπεροχή. Ο Γιάννης Χατζίνης γράφει για την νοοτροπία του, ως εκδότη των *Νεοελληνικών Γραμμάτων*, στη μεταξική εποχή: «Κι απέβλεπε κυρίως σε μια πιο πλατειά καλλιέργεια του κοινού, στη βάσιμη πιθανότητα ν' αποσπάσει όσο μπορούσε περισσότερους αναγνώστες από τα λαϊκά περιοδικά, προσφέροντας μια τροφή κάποτε εξαιρετικής ποιότητας, κατά βάση ποικίλη, ανοίγοντας τις στήλες του όχι μόνο στους εκλεκτότερους συγγραφείς μας, αλλά και σε αναγνώστες νέους που μπορούσαν να δείξουν την αξία τους με υπολογίσιμα έργα.»

Γιάννης Χατζίνης, «Τα περιοδικά του Μεσοπολέμου», *Αγγλοελληνική Επιθεώρηση*, Τόμος 2, τεύχος 6, (Αύγουστος 1946), σ. 177.

επαναπαυτούν, τώρα ακριβώς, που νέες πολιτικές συνθήκες αναζητούσαν τη λαϊκή επαγρύπνηση και κινητικότητα.

Ήταν επιβεβλημένο να περάσει ως γραμμή πολιτικής τακτικής, ότι ο κύκλος της αντίστασης δεν έκλεισε, ο αγώνας για την απελευθέρωση της πατρίδας δεν ολοκληρώθηκε, τα λαϊκά ιδανικά και οι προσδοκίες δεν ευοδώθηκαν. Αναγνώστες και συνδρομητές των *Ελεύθερων Γραμμάτων* ήταν όσοι δέχονταν αυτή την επιχειρηματολογία και όσοι συμμερίζονταν την ιστορική διαδρομή της αντιφασιστικής αγωνίας, έστω και αν οι πολιτικές τους καταβολές ήταν συντηρητικές ή εγκλωβισμένες, σε πιο δύσκαμπτα δόγματα της παράδοσης. Το περιοδικό δεν απέτρεπε κανέναν αποδέκτη, ούτε πολλαπλασίαζε τα διλήμματα και τις διαχωριστικές γραμμές. Στο όνομα της τέχνης προέβαλε τα ανθρωπιστικά ιδεώδη διαχρονικά, διαπολιτισμικά και διεθνιστικά. Στο ίδιο τεύχος και στην ίδια σελίδα, καμιά φορά, συνυπάρχει η μοντέρνα τέχνη και η βυζαντινή, η κλασικιστική αισθητική και η ρομαντική. Αυτό που μετράει είναι το μήνυμα προς τον αναγνώστη και η ένταση του προβληματισμού, που δημιουργεί.

Η ύλη του περιοδικού, πέρα από όσα είπαμε και μετά από όσα περιγράψαμε, έχει σημασία να προσδιοριστεί, ότι έχει άμεση σχέση με την επικαιρότητα, κυρίως την ελληνική, αλλά σε ένα μικρό ποσοστό και τη διεθνή. Εκείνος ο υπότιτλος της πρώτης περιόδου, **«Περιοδικό της ζωντανής σκέψης»**, μπορεί να εννοηθεί και ως «...του ζωντανού και καθημερινού προβληματισμού» για το μέλλον της Ελλάδας και του κόσμου.

Είναι στρατευμένο το περιοδικό στην (κατά την ορολογία της αριστεράς) «προοδευτική»³⁰ εκείνη γραμμή, που οραματιζόταν τη μεταπολεμική Ελλάδα να μετεξελίσσεται προς το κομμουνιστικό ιδεώδες και να σταθεροποιεί την ιδέα της λαϊκής κυριαρχίας. Κυριαρχίας, όπως αυτή είχε κατανοηθεί στο πρόσφατο παρελθόν, μέσα από τους ιδεολογικούς μηχανισμούς του ΕΑΜ και του ΚΚΕ, καθώς και μέσα από την πρακτική της λαϊκής αντίστασης κατά των Γερμανών κατακτητών. Τα θέματα του περιοδικού συμπεριλαμβάνουν σε μεγάλο βαθμό το πρόσφατο παρελθόν, την αλβανική εποποιία, τη γερμανική εισβολή, την περιπέτεια της Κατοχής, τη νίκη των αντιφασιστικών δυνάμεων, την τιμωρία του Μουσολίνι, αρχικά, και αργότερα την ήττα και το θάνατο του Χίτλερ.

Μέσα στις γραμμές του περιοδικού, προβάλλεται σταθερά ο ρόλος του Έλληνα πατριώτη, του απλού και ακαθοδήγητου πολίτη, του καθημερινού ανθρώπου μικρής και μεγάλης ηλικίας, που όταν κλήθηκε από τις περιστάσεις ανταποκρίθηκε στο ηρωικό του καθήκον, έγινε αγωνιστής ή μάρτυρας της λευτεριάς και αποκάλυψε αποθέματα δύναμης ακαταδάμαστης και ωριμότητας ανεπίγνωστης. Στα τεύχη του πρώτου έτους έχουμε πληθώρα ύλης, που καταγράφει αυτό το πρόσφατο παρελθόν με τη γραφίδα τόσο των επώνυμων λογοτεχνών και επιστημόνων, όσο και των ανώνυμων καθημερινών ανθρώπων, που καταγράφουν τις προσωπικές τους εμπειρίες σε στίχους και πεζές καταχωρήσεις. Παράλληλα ανταποκρίσεις ανάλογες από ξένες χώρες, κυρίως από το γαλλικό αντιστασιακό κίνημα, εμπλουτίζουν τα

³⁰ Ας γίνει ένα κριτικό σχόλιο, έστω σε υποσημείωση, για να ειπωθεί, ότι ο όρος «προοδευτικός» χρησιμοποιήθηκε από το περιοδικό, όπως άλλωστε και από την ευρύτερη αριστερά, ως γενικό καλολογικό συμπλήρωμα των πολιτικών προθέσεων, κοινωνικών προγραμματισμών και ιδεολογικών προτεραιοτήτων. Αντιγράφεται ο όρος χωρίς τον φόρτο «αριστερής αυταρέσκειας» με τον οποίο είχε συνδυαστεί.

περιεχόμενα και ενισχύουν την αίσθηση της λαϊκής παντοδυναμίας, που, όπως θέλει να τονίσει το περιοδικό, έδιωξε τις δυνάμεις του κακού και αποκατέστησε την ειρήνη και τη δικαιοσύνη στον κόσμο.

Ένας κριτής με ουδέτερη ματιά, μένει με την εντύπωση, αν αρκестεί στην ύλη του περιοδικού, ότι ο Χίτλερ και πιο πριν ο Μουσολίνι, νικήθηκαν από λαϊκές αντιστασιακές διαδικασίες και από λαοπρόβλητους ηγέτες. Δε γίνεται λόγος για τακτικούς στρατούς, για Αγγλία και Αμερική, για διεθνείς στρατιωτικές συμπράξεις, για Χιροσίμα και νέα υπερόπλα. Η διεθνής πολιτική σκηνή χάνεται και η Ελλάδα μέσα από την οπτική του περιοδικού γίνεται κέντρο κάθε ενδιαφέροντος, κέντρο του κόσμου όλου³¹. Υπάρχει μια μόνιμη αίσθηση στη λογική των καταγραφών, ότι ο πόλεμος δεν τέλειωσε και ότι ο ρόλος του Ελληνικού λαού είναι ενεργός και πάντα χρήσιμος.

Με την πάροδο του χρόνου η κατοχική θεματολογία εγκαταλείπεται. Νέα προβλήματα φορτίζουν την επικαιρότητα και επιβάλλουν αναπροσαρμογή της ύλης του περιοδικού σε θέματα τρέχοντα. Η ανασύνταξη των δυνάμεων της ονομαζόμενης «φασιστικής αντίδρασης» και οι αντιδημοκρατικές επιλογές των μετακατοχικών κυβερνήσεων θέτουν σε συναγερμό τις σκέψεις και τη γραφίδα των διανοουμένων του αριστερού χώρου και, κατά φυσική συνέπεια, των συντακτών των *Ελεύθερων Γραμμάτων*. «...**Μας ενδιαφέρει πριν απ' όλα η τύχη του έθνους μας και του λαού μας...και θέτουμε στην υπηρεσία του την πένα μας, όσο φτωχή κι αν είναι αυτή**», δηλώνει ο Φωτιάδης στο κύριο άρθρο του 4^{ου} τεύχους.

Στις στήλες του περιοδικού περνά η ανησυχία για τις ελευθερίες των λαϊκών τάξεων και η διαμαρτυρία για την σταδιακή παλινόρθωση των θεσμών και της αυταρχικής νοοτροπίας του παλιού μεταξικού καθεστώτος. Καυτηριάζεται με δριμύτητα η περιφρόνηση, που δείχνει η νέα διοικητική μηχανή κατά των αγωνιστών και των θυμάτων, κατονομάζονται οι δωσίλογοι και αποκαλύπτεται ο ρόλος τους, τότε και τώρα, στο χώρο των στελεχών της διοίκησης, στο πανεπιστήμιο, στα σώματα τάξης, στην εκπαίδευση, στην εκκλησία και στην οικονομική ζωή. Χωρίς εμφυλιοπολεμικές διαθέσεις αλλά με σταθερή ανησυχία αποδεικνύεται, ότι οι χθεσινοί συνεργάτες των κατακτητών προωθούνται και ανελίσσονται στον κρατικό μηχανισμό, όπως και στον ιδιωτικό τομέα οι μαυραγορίτες και οι άκαπνοι παρουσιάζονται ως οι νέοι κεφαλαιούχοι και οι φερέγγυοι επιχειρηματίες και εργοδότες. Αναζητούνται δικαστήρια και όχι αγχόνες για την τιμωρία των προδοτών και των «κουκουλοφόρων» καθοδηγητών των Γερμανών, όχι για κανένα άλλο λόγο, παρά για να ικανοποιηθεί το περί δικαίου αίσθημα, όσων έχυσαν το αίμα τους για την πατρίδα.

Κάνοντας και μια ρεαλιστικότερη θεώρηση, μπορούμε να πούμε, ότι η πολιτική λογική του περιοδικού είναι απλοϊκή και σε κάποιο βαθμό ανεδαφική. Δε βλέπει, ή δε θέλει να δει, τη μεταπολεμική πολιτική ως παράταση της μακιαβελικής φιλοσοφίας και ως νέα εκδοχή της. Μια γενική και σύντομη εξέταση του περιεχομένου του, μας φέρνει κοντά στην υπέρβαση της πραγματικότητας και στην ουτοπική οπτική. Εθελουφλεί σε κάθε έννοια διεθνών επιρροών, οι οποίες επαναχαράσσουν τα σύνορα των σύγχρονων κρατών, διαπνέεται από την «έπαρση του νικητή», δεν αντιλαμβάνεται, ή δεν

³¹Ο C.M.Woodhouse χαρακτηρίζει ως γενικευμένο «πνεύμα αυταρέσκειας» την ελληνική αυτή εσωστρέφεια του ενδιαφέροντος, που είχε μείνει στον ελληνικό λαό από τα προηγούμενα χρόνια του πολέμου, όταν «ήταν αντικείμενο της παγκόσμιας ειδησεογραφίας».C.M.Woodhouse, *Το Μήλο της Εριδος*, Εξάντας, 1976, σ. 369.

αποδέχεται, ότι ο αγώνας από τα πεδία των μαχών έχει μεταφερθεί στα διπλωματικά γραφεία. Θεωρεί δεδομένο ότι ο ελληνικός λαός θα επιβραβευθεί για τη συμμετοχή του στη νίκη, με έπαθλο την πολιτική του ανεξαρτησία και το σεβασμό της λαϊκής του κυριαρχίας. Επικαλείται την αφελή άποψη, ότι οι σύμμαχοι οφείλουν ευγνωμοσύνη στην Ελλάδα και ότι τα συμφέροντα του ελληνικού λαού επιβάλλεται να γίνονται σεβαστά από τους εξωτερικούς και εσωτερικούς παράγοντες, που επαναστρέφουν το ενδιαφέρον τους στην ελληνική πραγματικότητα.

Εγκλωβισμένο το περιοδικό στην τακτική της αριστεράς, προβάλλει τις λαϊκές κατακτήσεις ως αναφαίρετες και πρακτικά καθιερωμένες. Ακόμα και συγκυριακές καταστάσεις, όπως το αβασίλευτο της τότε Ελλάδας, θεωρούνται ως πολιτικά δεδομένα νέας κυβερνητικής αφετηρίας, την οποία ο λαός δεν διαπραγματεύεται. **«Ο παλιός κόσμος επέδειξε την ψυχική του γυμνότητα και την ηθική του αποσύνθεση, άνοιξε τις πόρτες στον κατακτητή, συνεργάστηκε μαζί του και ...ατίμασε κάθε αξία.»** (τχ.3,σ1). Οι λαϊκές μάζες, διερμηνεύει το περιοδικό, απαιτούν τη θεσμοθέτηση νέας πολιτικής ζωής με σεβασμό στις εθνικές μας αξίες, οι οποίες υπηρετήθηκαν με συνέπεια μόνο από τη φιλελεύθερη μερίδα των Ελλήνων.

Με την πάροδο των ετών και των τευχών, το περιοδικό αναπτύσσει και σταθεροποιεί μια μανιχαϊστική αντίληψη, που βλέπει αποκλειστικά και μόνο οπισθοδρομικούς και νεωτεριστές στον ελληνικό χώρο. Αυτό το πνεύμα περνά σε όλες τις στήλες και υποκρύπτεται πίσω από την όλη αρθρογραφία, ακόμη και την επιφανειακά ουδέτερη. Η δημοσιογραφική αποστολή των *Ελεύθερων Γραμμάτων* καταλήγει μέσα στο μανιχαϊστικό αυτό δίπολο, το οποίο είναι πανταχού παρόν στο χώρο της διανοήσης και της πολιτικής. Το περιοδικό με την ύλη του τροφοδοτεί αυτό το μανιχαϊστικό μοντέλο τόσο με επίκαιρη όσο και με ιστορική επιχειρηματολογία, με απώτερο στόχο να τεκμηριώσει την αξία των προοδευτικών και την απαξία των συντηρητικών δυνάμεων της ιστορίας, «πάλαι τε και νυν». Αυτή η φάση καλύπτει το διάστημα μέχρι και το τέλος του εμφυλίου.

Κατά τα έτη 1950 και 51 έχομε την **τέταρτη περίοδο** της έκδοσής μας. Στα ελάχιστα τεύχη αυτής της περιόδου προβάλλεται το ιδεώδες της ειρήνης. Η συνδιαλλαγή και η ομόνοια περνάνε μέσα από λογοτεχνικά και εικαστικά θέματα, χωρίς ιδιαίτερη αναφορά σε νικητές και ηττημένους. Με την προτροπική αυτή κεντρική ιδέα, κλείνει ο μεγάλος κύκλος των *Ελεύθερων Γραμμάτων*, ένα έτος και λίγους μήνες μετά τη λήξη του εμφυλίου πολέμου.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ.

Το Εικοσιένα και ο χρόνος έκδοσης του περιοδικού.

Το Εικοσιένα είναι ένας ιστορικός σταθμός που εξυπηρετεί άριστα τις ιδεολογικές θέσεις του περιοδικού στη συγκεκριμένη εποχή της έκδοσης και κυκλοφορίας του. Περισσότερο από κάθε άλλον η αριστερά το είχε καταστήσει «σύμβολο» διδακτικό³². Στο πρώτο τεύχος αναζητούνται οι πνευματικοί εκείνοι άνθρωποι που με τα έργα τους θα μπορέσουν να κάνουν τέχνη **«το νέο μας 21»**. Η μεταπελευθερωτική εποχή στις δύο ιστορικές φάσεις, τότε και σήμερα, παρομοιάζεται και συσχετίζεται. Οι φωτισμένοι πρωταγωνιστές του

³² «Το Εικοσιένα γίνηκε λοιπόν, από την πρώτη κιόλας στιγμή, ένα σύμβολο που γύρω απ' αυτό δόθηκε, για μια φορά ακόμα, η μάχη ανάμεσα στις προοδευτικές και αντιδραστικές δυνάμεις του κόσμου...» Δημήτρη Φωτιάδη, *Μεσολόγη, το έπος της μεγάλης πολιορκίας*. Β' έκδ., Βιβλιομπορική, Αθήνα, 1958, σ.20.

‘21 ανακαλούνται και επαναπροβάλλονται. **«Ο Ρήγας Φεραίος, ο Σολωμός, κι ο Κάλβος μένουν ζωντανοί και είναι μεγάλοι, γιατί κατόρθωσαν να κλείσουν στους στίχους τους την ηρωική πνοή για τη λευτεριά, που φλόγιζε τους προπάτορές μας»** σημειώνεται στο ίδιο φύλλο. Γίνεται φανερό κυρίως από την αρθρογραφία του εκδότη, Δημήτρη Φωτιάδη, ότι ο αγώνας κατά των Τούρκων δεν είναι κάτι παρωχημένο και μονοσήμαντο. Περισσότερο από κάθε άλλη εποχή έρχεται στην επικαιρότητα και προσφέρεται για μελέτη και αναψηλάφηση τώρα, που η αντίσταση κατά των Γερμανών επανέφερε τα ηρωικά και φιλελεύθερα ιδεώδη στην πρώτη γραμμή των ενδιαφερόντων και ανέδειξε μέσα από τις μάζες του λαού δυνάμεις και ιδέες εχθρικές προς κάθε έννοια εξάρτησης και υποταγής.

Η σκληρή δοκιμασία της Κατοχής επανέφερε τα εθνικά οράματα στις προεπαναστατικές αναλογίες του ‘21 και έκανε επίκαιρο το λόγο και τη δράση των μεγάλων εκείνων πρωταγωνιστών, που αποκόλλησαν την μικρή Ελλάδα από την Οθωμανική κατοχή και καθοδήγησαν τον ελληνικό λαό για την αποτίναξη του ζυγού της υποτέλειας. Το 1945 ήταν ένα έτος, που ιστορικά ταυτιζόταν με το 1828, όταν η νεοσύστατη Ελλάδα έκανε τα πρώτα βήματα στον ελεύθερο βίο της. Όπως τότε έτσι και τώρα η αγωνία για το μέλλον ήταν εύλογη και ο προβληματισμός για την ευημερία του κράτους και του λαού επιβεβλημένος και αναμενόμενος.

Η αριστερή θεώρηση: Συνέχεια – ολοκλήρωση.

Πέρα από αυτές τις συγκυρίες υπήρχε και η αριστερή διαλεκτική για το ‘21, που ερμήνευε τις δύο ιστορικές συγχρονίες με τρόπο συνδυετικό και συμπληρωματικό. Το γνωστό έργο Του Γιάννη Κορδάτου *«Η κοινωνική σημασία της ελληνικής επανάστασης του 1821»*³³ κυκλοφόρησε σε πρώτη έκδοση το 1924 και είναι η πρώτη απόπειρα της αριστερής διάνοησης να ερμηνεύσει με τρόπο μαρξιστικό την Επανάσταση, τις προϋποθέσεις υπό τις

³³ Η πρώτη αυτή περί 21 μελέτη του Γιάννη Κορδάτου, αν και γραμμένη στην καθαρεύουσα, αποτέλεσε την πρώτη εκλαϊκευμένη προσπάθεια μαρξιστικής προσέγγισης του ιστορικού γεγονότος. Ο Κορδάτος το 1924 είναι ηγετικό στέλεχος του ΚΚΕ και στα 1945 τακτικός αρθρογράφος των Ελευθέρων Γραμμάτων, σε θέματα ιστορικά. Παρά το ότι μετά το 1933 παραγκωνίζεται από τα ηγετικά κλιμάκια του ΚΚΕ, τα βιβλία του θεωρούνται χρήσιμα στο χώρο της αριστεράς και οι απόψεις του ορθές. Το συγκεκριμένο βιβλίο *«Η κοινωνική σημασία... του 21»* εξαντλήθηκε ταχύτατα αφού θεωρήθηκε πρωτοποριακό στο χώρο της αριστεράς λόγω της νέας προσέγγισης. Η δεύτερη και τρίτη έκδοση έγινε το 1927, και η τέταρτη, στη δημοτική πια, το 1946, χρόνο ιδιαίτερα φορτισμένο με τα μηνύματα του 21.

Σύμφωνα με τον Κορδάτο η ελληνική επανάσταση είναι έργο της αστικής τάξης, η οποία ήρθε σε σύγκρουση με τις φεουδαρχικές παραγωγικές δομές της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, Οι καπιταλιστικές παραγωγικές δυνάμεις του υπόδουλου ελληνισμού, έμποροι, ναυτικοί κλπ, υποκίνησαν το εθνικό κίνημα, και από την άποψη αυτή, η αστική τάξη στον υπόδουλο και παροικιακό ελληνικό χώρο «υπήρξε προοδευτική τάξη» και η επανάσταση είχε εθνικό και αντιφεουδαρχικό χαρακτήρα. Κατά τον αναλυτή της αριστεράς, η αστική αυτή τάξη, που «απήλλαξε τον ελληνικό λαό από τον τουρκικό ζυγό και εν μέρει από τη φεουδαρχία», αργότερα μετεβλήθη σε αντιδραστική-κεφαλαιοκρατική τάξη, που περιεσφίγγε τα συμφέροντα της εργατικής τάξης και παρακάλυσε την κοινωνική εξέλιξη. Κατά λέξη γράφει ο Κορδάτος (σελ.172) «Βεβαίως η επανάστασις του 1821 από εθνικής εξελίχθη και εις κοινωνικήν. Δυστυχώς όμως επροδόθη από τους αστούς. Αυτοί σιγά-σιγά εσυμμάχησαν με τους κοτζαμπάσηδες και έτσι ενόθευσαν το περιεχόμενο του αγώνος και ημποδίσαν να πάρει την ολοκληρωτικήν του μορφήν. Αυτή είναι η μόνη ιστορική αλήθεια.» Είναι νομοτελειακά σαφές, κατά τον Κορδάτο και την αριστερή διάνοηση, ότι στο μέλλον το προοδευτικό κίνημα της εργατικής τάξης, θα ολοκληρώσει το έργο της κοινωνικής εξισορρόπησης και « δια της **Κοινωνικής Επανάστασης** θα γίνει όχι μόνο ο καταλύτης των οικονομικών και πολιτικών δεσμών αλλά και ο ελευθερωτής όλων των καταπιεζομένων μαζών». (Βλέπε: 4^η έκδοση: Γιάννη Κορδάτου, *Η κοινωνική σημασία της ελληνικής επανάστασης του 1821*, εκδ. βιβλιοπωλείου Πέτρου Καραβάκου, Πεσματζίλογλου 3δ Αθήνα, 1946.)

οποίες άρχισε και τις πολιτικοκοινωνικές καταστάσεις, που την ακολούθησαν. Ο Κορδάτος ήταν μια αναγνωρισμένη φωνή της αριστεράς και η απήχηση του έργου του φαίνεται στις αλληπάλληλες εκδόσεις, που γνώρισε το συγκεκριμένο του βιβλίο. Η κατάληξη των ερμηνευτικών σχολιασμών του Κορδάτου είναι, ότι το κοινωνικό έργο της επανάστασης του '21 έμεινε ημιτελές λόγω της μεταστροφής της αστικής τάξης, η οποία είχε πρωτοστατήσει στην προετοιμασία και διάδοσή της. Για την ολοκλήρωση του ημιτελούς έργου της απελευθέρωσης απαιτείται ένας νέος κύκλος αγωνιστικής διεκδίκησης με πρωτοστάτη τις λαϊκές και εργατικές μάζες.

Μια νέα Κοινωνική Επανάσταση μένει ως αναμενόμενο στον εικοστό αιώνα για να ολοκληρωθεί η ταξική δικαιοσύνη και να διασφαλιστεί η κοινωνική ισορροπία στο νεοελληνικό κράτος. Τα *Ελεύθερα Γράμματα* ήταν ένα αριστερό περιοδικό, και είναι σίγουρο, ότι ακολουθούσε τις ιδεολογικές κατευθυντήριες γραμμές της παράταξής του. Επιπλέον ο Κορδάτος ήταν από τους πρώτους συνεργάτες του περιοδικού και η αρθρογραφία του, ιστορική κατά βάση, ασφαλώς είναι συνέχεια των γνώσεων και των αρχών του.

Σαφέστερη ιδέα για το 21 δίνει το επίσημο όργανο της κεντρικής επιτροπής του ΚΚΕ, η *Κομμουνιστική Επιθεώρηση*, το κύριο άρθρο της οποίας, το Μάρτη του 1943, τιτλοφορείται: «Συνέχεια και ολοκλήρωση του 21». Στις γραμμές αυτές διαβάζουμε τις ίδιες απόψεις για το έργο της μεγάλης εξέγερσης, που δεν ολοκληρώθηκε, για τον «...Αγώνα τον εθνικοαπελευθερωτικό και λαοαπελευθερωτικό ...που πέτυχε μερικά τον πρώτο του σκοπό, μα έχασεν ολότελα το δεύτερο.» Πιο κάτω παρατίθεται η άποψη **«Και σήμερα πάλι ξαναζει το 21»**, που σαν άποψη και σύνθημα θα γραφτεί πολλές φορές και στο δικό μας έντυπο. Η κατακλείδα είναι σαφέστερη για τις εξειδικευμένες απόψεις της αριστεράς επί του θέματος: « Το 1821 μας είναι παράδειγμα και αφετηρία. Εμείς το συνεχίζουμε τώρα και θα το ολοκληρώσουμε.»³⁴ **Συνέχεια και ολοκλήρωση** είναι ο άξονας της αριστερής ιδεολογικής προσέγγισης και η δεδομένη στιγμή, μετά την Κατοχή, θεωρείται η καταλληλότερη, αφού και οι λαϊκές δυνάμεις βρίσκονται σε κινητικότητα και το όραμα της ελευθερίας έχει ανανεωθεί.

Ένα δεύτερο πολυσέλιδο άρθρο από την ίδια Επιθεώρηση στο επόμενο φύλλο, αποκαλύπτει περισσότερο τις πεποιθήσεις της αριστεράς επί του θέματος. Βρίσκεται και πάλι στην πρώτη σελίδα και έχει τον τίτλο **«Προς την ολοκλήρωση του Εικοσιένα»**. Το άρθρο είναι ανυπόγραφο αλλά αποδίδεται στον Γιάννη Ζεύγο, που ήταν στέλεχος του ΚΚΕ, και εκφραστής νεότερος και εγκυρότερος της μαρξιστικής φιλοσοφίας σε θέματα ιστορικής ανάλυσης.³⁵ Ο Ζεύγος είχε από το 1933 διαφωνήσει με την επιστημονική προσέγγιση του Κορδάτου στο όλο φαινόμενο του '21. Αιτία της διαφωνίας ήταν η προτεραιότητα, που έδινε στην αστική τάξη ο Κορδάτος ως προς τις πρωτοβουλίες προετοιμασίας της επανάστασης. Κατά τον Ζεύγο, λαϊκά κινήματα και λαϊκοί ηγέτες από τις κατώτερες κοινωνικές τάξεις αντέδρασαν στην δουλεία και ωρίμασαν την ιδέα της επαναστατικής εξέγερσης. Ο Ζεύγος στα χρόνια της Κατοχής και της απελευθέρωσης εκπροσωπούσε την επίσημη ιδεολογική γραμμή του χώρου της αριστεράς. Αντιγράφω κάποιες επιγραμματικές φράσεις, που δείχνουν ότι η περί συνέχειας και ολοκλήρωσης

³⁴ *Κομμουνιστική Επιθεώρηση*, αρ. φυλλου 11, Μάρτης 1943, σ.303.

³⁵ Για τον Γιάννη Ζεύγο και τις περί του 21 μαρξιστικές του απόψεις, καθώς και για τη σκληρή αντιπαράθεσή του προς τον Γιάννη Κορδάτο, αντλώ από το κείμενο του Φίλιππου Ηλιού, «Η ιδεολογική χρήση της Ιστορίας», *ANTI*, 26 Μαΐου 1976, τχ.46, σ.31.

άποψη ήταν σταθερή και επεξεργασμένη. «Και η φεικτική επέτειος του 1821 μας βρίσκει με περήφανα ξεδιπλωμένες σε πόλεις και χωριά τις εθνικοαπελευθερωτικές επαναστατικές σημαίες για την ολοκλήρωση του 1821....Οι εθνικές λαοκρατικές δυνάμεις της εργατιάς της αγροτιάς, όλου του εργαζόμενου έθνους θέλουν, μπορούν και θα ικανοποιήσουν τις ιστορικές εθνικές ανάγκες...Οι μάζες δεν παλεύουν πια ακέφαλες όπως στα 1821...Η Ελλάδα θα γίνει λεύτερη και θα ολοκληρωθεί η εθνική της ενότητα...Οι μάρτυρες του 1821 το περιμένουν...Όλοι στις φάλαγγες του ΕΑΜ. Όλοι ενωμένοι στον αγώνα για την ολοκλήρωση του 1821.»³⁶

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε, ότι πριν από την έκδοση των *Ελευθέρων Γραμμάτων* υπήρχε ένα θετικό κλίμα για τη μνήμη του '21 και μια σαφής βούληση της αριστεράς να συμπεριλάβει το ορόσημο της μεγάλης επανάστασης στην κοινωνιολογική της ερμηνευτική και να το εντάξει στη νομοτέλεια των προσεγγίσεων του ιστορικού υλισμού³⁷. Δεν είναι εύκολο να πιστέψει κανείς, ότι το νέο αριστερό περιοδικό του Μάη του 1945 θα προσήγγιζε την επετειακή, ή φιλολογική διάσταση του '21 με τρόπο διαφοροποιημένο.

Δεν θα πρέπει να μας διαφεύγει και η λογοτεχνική προεργασία, η οποία είχε γίνει με το «ιστορικό μυθιστόρημα»³⁸ των τελευταίων χρόνων της Κατοχής, που υποκατέστησε τον Γερμανό κατακτητή με τον Τούρκο και προώθησε τη μετωνυμική χρήση του '21. Ήταν στραμμένες οι λογοτεχνικές αναζητήσεις στον επικό χώρο της ελληνοτουρκικής αναμέτρησης ήδη από τον «Κοτζάμπαση του Καστρόπυργου»³⁹ του Μ. Καραγάτση (1942-1943) και τον «Βασίλη τον Αρβανίτη», ο οποίος το 1943 κυκλοφόρησε εμπλουτισμένος, όσον αφορά τα ηρωικά χαρακτηριστικά των Ελλήνων, σε σύγκριση με τους Τούρκους.⁴⁰ Την αριστερή θέση για το ανολοκλήρωτο '21, όσο κι αν φαίνεται παράδοξο, την είχε «διευκολύνει», και η *Νέα Εστία*, με τη δημοσίευση σε συνέχειες (11ουλίου 1944-15 Ιουνίου 45) του μυθιστορήματος του Θανάση Πετσάλη, «Η καμπάνα της Αγια- Τριάδας. Μια ιστορία (1304-1883)»⁴¹. Στο μυθιστόρημα παρουσιάζονται οι αγροτικοί πληθυσμοί και τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα μετά την επανάσταση του '21, βυθισμένα στην ίδια μιζέρια και δουλεία, όπως και πριν τον ξεσηκωμό, ο οποίος δεν έφερε ελευθερία και δικαιοσύνη σε όλους.

³⁶ Κομμουνιστική Επιθεώρηση, αρ.φυλ.12, Απρίλης 1943, σσ.329-336.

³⁷ Με ανάλογο τρόπο είχε συμπεριλάβει στην ύλη του το 21 και το παράνομο αριστερό περιοδικό «*Πρωτοπόροι*», που κυκλοφόρησε στο διάστημα Αυγούστου 1943-Δεκεμβρίου 1944 ως «μηνιαίο φύλλο τέχνης και διανοήσεως». Για τη ροή και τη θεματολογία του γράφει ο Τάσος Βουρνάς στην «*Επιθεώρηση Τέχνης*», τ. 87-88 (Μάρτης-Απρίλης 1962), ο οποίος το χαρακτηρίζει ως «το όργανο των λογοτεχνών του Ε.Α.Μ.» Αξιόλογη είναι η αρθρογραφία του Γ. Λαμπρινού και η αρνητική κριτική που κάνει στο μυθιστόρημα του Μ. Καραγάτση, «Ο Κοτζάμπασης του Καστρόπυργου», (τχ2 και 4) καθώς και άλλα ιστορικά περί το 21 σημειώματα όπως «Ο Ρήγας κ' εμείς» στο τχ. 5, κ.λ.π.

³⁸ Βλέπε: Magio Vitti, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Οδυσσέας, 1978, σελ.370-371.

³⁹ Το αντιηρωικό αυτό μυθιστόρημα, που γελοιοποιεί την φιλοπατρία και προβάλλει τον ευδαιμονισμό και τον αμοραλισμό, δημιουργεί πολλά ερωτήματα για την σκοπιμότητα της συγγραφής του στα δύσκολα χρόνια της Κατοχής. Βλέπε: Αγγέλα Καστρινάκη, «Ένας “αμοράλ” μέσα στην Κατοχή», *Νέα Εστία*, τ. 148, τχ.1729 (Δεκ. 2000), σελ.876-892.

⁴⁰ Υπενθυμίζεται ότι «Ο Βασίλης ο Αρβανίτης» κυκλοφόρησε για πρώτη φορά το 1939, χωρίς έντονο ηρωικό φόρτο, ενσωματωμένος στο «Γαλάζιο Βιβλίο», του Στράτη Μυριβήλη.

⁴¹ Βλέπε: Λίνος Πολίτης, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, ΜΙΕΤ, 1998, σελ.324.

Η *Νέα Εστία*⁴² ασφαλώς και δεν ενστερνίστηκε την ταξική ερμηνεία του ιστορικού υλισμού, αν και η περίοδος 44-45 είναι μια ρευστή ιδεολογική φάση της ιστορίας μας στην οποία μπορεί κανείς να βρει σοσιαλιστικές ιδέες σε δεξιά έντυπα, όπως και χριστιανικές ή εθνοκεντρικές ιδέες σε γραπτά του αριστερού χώρου. Η *Νέα Εστία* στο συγκεκριμένο δημοσίευμα, αλλά και όσοι άλλοι τροφοδότησαν το κατοχικό και μετακατοχικό ιστορικό μυθιστόρημα ικανοποιούσαν ένα διάχυτο αίτημα για επική - ηρωολατρική λογοτεχνία, συμβατή με τα αισθήματα και τα βιώματα του λαού στον συγκεκριμένο χρόνο, όταν οι ιδέες της απελευθέρωσης, της συλλογικότητας, της λαϊκής δυναμικότητας, της εθνικής περηφάνιας, παρωθούσαν προς την ιστορική αναδίφηση και την επαναπρόσληψη της ελληνοτουρκικής αναμέτρησης. Στην ίδια εποχή και με τον ίδιο τρόπο λειτούργησαν και τα ιστορικά μυθιστορήματα, «Παντέρμη Κρήτη» του Παντελή Πρεβελάκη (1945), «Οι Μαυρόλυκοι», του Θ. Πετσάλη (1947-48), ο τρίτομος «Κρητικός» του Πρεβελάκη (1948-50), καθώς και «Ο Ανήφορος» του Καζαντζάκη (1945), που αργότερα μετεξελίχτηκε στον «Καπετάν Μιχάλη» (1953).

Οι αναφορές του περιοδικού.

Περισσότερα από 200 άρθρα και παραθέματα για το '21 έχουν μπει στις σελίδες του περιοδικού στην εξαιτία 45-51. Ως παραθέματα τέτοια καταμετρούνται όλες οι αναφορές στα πρόσωπα και στα γεγονότα του Αγώνα, οι ιστορικές αναλύσεις, οι μελέτες, τα κλέφτικα δημοτικά τραγούδια, τα απομνημονεύματα των αγωνιστών, οι στίχοι και τα πεζά αποσπάσματα, που καταχωρίζονται σε αυτοτελείς και συνδυαστικές αναφορές, τα θεατρικά έργα καθώς και τα εικαστικά δείγματα, που φιλοξενούνται στις σελίδες των *Ελεύθερων Γραμμάτων* και έχουν σχέση με τα πρόσωπα ή τα γεγονότα της παλιγγενεσίας. Στον αριθμό αυτό συμπεριλαμβάνονται και τα άρθρα των τριών ολότευχων (σχεδόν) αφιερωμάτων (22 Μαρτ. 1946, 25 Μαρτ. 1947 και 15 Μαρτ. 1948). Διακόσια θέματα είναι αριθμός πολύ μεγάλος και αποκαλύπτει ιδιαίτερη ιδεολογική προτίμηση στην ιστοριοφιλολογική συνάφεια του '21. Η συσχέτιση με τον αριθμό των 81 τευχών, που κυκλοφόρησαν⁴³ δίνει μια αναλογία 2,5 προς 1, που σαν αναλογία πειθει για το αδιάπτωτο του ενδιαφέροντος. Πέρα από τις στατιστικές ενδείξεις πάντως, είναι γεγονός, ότι σε κάποια δεκαπενθήμερα τεύχη του 46, από το Μάιο ως το Σεπτέμβριο (τχ.42 ως 51), οι αναφορές περιορίζονται στο ελάχιστο ή εκλείπουν παντελώς. Ο λόγος της περιστασιακής αυτής απομάκρυνσης από τη «δεξαμενή» του '21 είναι, πιθανότατα, ο φόρτος της επικαιρότητας με την πρώτη φάση του εμφυλίου⁴⁴ και η απόσπαση του ενδιαφέροντος σε θέματα τρέχοντα και φλέγοντα.

Το χρονολόγιο των Ελεύθερων Γραμμάτων και οι συγκεκριμένες αναφορές στο '21.

Θα παρακολουθήσουμε εκ του σύνεγγυς τον ρυθμό και το περιεχόμενο της σχετικής ύλης, για να αντιληφθούμε το σοβαρό ενδιαφέρον που αποδίδεται, τη στιγμή κατά την οποία άλλα σύγχρονα περιοδικά αναφέρονταν

⁴² Αν και δεν ενδιαφέρει άμεσα, αναφέρεται, ότι μαζί με το μυθιστόρημα του Πετσάλη η «*Νέα Εστία*» φιλοξενεί στα τεύχη Ιουλίου- Αυγούστου 1944 μακροσκελή μελέτη του Λίνου Πολίτη με τίτλο: «Χρονολογικά ζητήματα σε ποιήματα του Σολωμού».

⁴³ Κυκλοφόρησαν 81 τεύχη, παρά το ότι ο αριθμός των τευχών με τις διπλές και τριπλές εκδόσεις, φτάνει στο 97.

⁴⁴ Η ανάφλεξη του εμφυλίου συμπίπτει με τις εκλογές της 31^{ης} Μαρτίου 1946. Κατά τους μήνες του καλοκαιριού και του φθινοπώρου οι συγκρούσεις είχαν γενικευθεί κυρίως στη Β. Ελλάδα.

πολύ σπάνια στο '21⁴⁵. Στο μέρος αυτό παρουσιάζεται αφεαυτής η ιδεολογική χρήση, που γίνεται στις γενικές και στις ειδικότερες φάσεις του '21. Η νοηματική σύνδεση με το παρόν θα ήταν μονότονο να υπενθυμίζεται σε κάθε παράθεμα. Οι πολιτικές, πολιτειακές, κοινωνικές συνθήκες του παρελθόντος έντεχνα μέσα από το περιοδικό αντιστοιχίζονται με ανάλογες συνθήκες της περιόδου του Εμφυλίου. Η επισήμανση των αντιστοιχιών θα δίνεται λακωνικά για να μην επαναλαμβάνονται ίδια πράγματα. Περισσότερη σημασία δίνεται στο περιεχόμενο των παραθεμάτων και στην ουσία του «διαλόγου», που αναπτύσσεται ανάμεσα στις δύο εποχές, πράγμα, που φανερώνει και το επίπεδο της αναζητούμενης χρήσης.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Α΄. Τεύχος 1. Αθήνα, Σάββατο, 5 Μαΐου 1945. Τιμή δρχ.50.(Η τιμή δε μας ενδιαφέρει ιδιαίτερα, αλλά θα αναφέρεται σε κάθε αλλαγή)

Σελ. 4: Μικρό απόσπασμα από τα Απομνημονεύματα του Μακρυγιάννη, μέσα σε πλαίσιο για να ξεχωρίζει, με τίτλο:«**Γιατί τα τσακίσαμε;**(τα χέρια μας)». Τα τυπογραφικά πλαίσια γύρω από τις ρήσεις του Μακρυγιάννη καθιερώνονται στα μελλοντικά παραθέματα. Η κεντρική ιδέα: **«τσακίσαμε τα χέρια μας για τη λευτεριά και τη δικαιοσύνη, όμως πού είναι η λευτεριά και η δικαιοσύνη;»**

Σελ. 5: Στήλη «Η ιστορική μας σελίδα», Γιάννη Κορδάτου, **«Τα Ναυπλιακά του 1862»**. Ολοσέλιδη μελέτη που αναφέρεται στη λαϊκή εξέγερση, που έδιωξε τον Όθωνα και απάλλαξε την Ελλάδα από τα δεινά της Βαυαροκρατίας. Η μελέτη συνεχίζεται και στο επόμενο τεύχος.

Σελ. 8: Στήλη «Η ποιητική μας κληρονομιά», **«Αι Ευχαί»**, του Ανδρέα Κάλβου. Ολόκληρη η έκτη ωδή των Λυρικών, δηλαδή και οι 18 στροφές, που

⁴⁵ Η *Αγγλοελληνική Επιθεώρηση*, για παράδειγμα, που πρωτοκυκλοφόρησε το Μάρτη του 45 και ακολούθησε την ίδια χρονολογική πορεία, αφιέρωσε στο '21 μόνο 30 κείμενα μέχρι τον Αύγουστο του 1950. Αναλυτικά, στον **πρώτο τόμο** (Μάρτιος 1945- Φεβρουάριος 1946) υπάρχουν τα εξής 4 θέματα: Στο τχ.1 «Υμνος εις την Ελευθερίαν», του Δ. Σολωμού, στο τχ. 7 (Σεπτ.45), «Πέντε κορυφαίοι Νεοέλληνες Λυρικοί: Σολωμός- Κάλβος-Παλαμάς-Καβάφης-Σικελιανός, του Οδ. Ελύτη, και στο τχ.10, (Δεκ.45) δύο άρθρα, ένα για τον «Τσάλντ Χάρολδ» του Μπάυρον (συντ. Harold Nicolson), και ένα για «Τα απομνημονεύματα του Μακρυγιάννη», που έγραψε ο Νίκος Γκάτσος.

Στον **δεύτερο τόμο** (Μάρτιος 1946-Φεβρουάριος 1947), βρίσκομε τα παρακάτω 9 θέματα:

Τχ. 1, «Εικοστή Πέμπτη Μαρτίου 1821», του Αγγελου Σικελιανού, «Οι εικονογραφίες του Στρατηγού Μακρυγιάννη και ο λαϊκός τεχνίτης Παναγιώτης Ζωγράφος», του Οδυσσέα Ελύτη, «Ιάκωβος Πολυλάς, (1826-1896)», του Φάνη Μιχαλόπουλου. Τχ. 2, «Ιάκωβος Πολυλάς», συνέχεια του προηγούμενου. Τχ. 3, «Ιάκωβος Πολυλάς», τελευταίο. Τχ.7,«Γεώργιος Τερτσέτης (1800-1874)», του Φάνη Μιχαλόπουλου, με συνέχεια στο τχ. 9. Τχ. 8, «Ο Σολωμός, ποιητής Εθνικός και Ευρωπαίος», του Λίνου πολίτη. Τχ. 10, «Ανδρέας Κάλβος», του Ν.Β. Τωμαδάκη.

Στον **τρίτο τόμο** (Μάιος 1947- Οκτώβριος 1948), καταχωρίζονται 13 κείμενα, τα 8 στο αφιέρωμα του τχ 9.(Απρ. 1948) Αναλυτικότερα, στο τχ. 4, «Άγνωστοι Εθνικοί Βάρδοι κατά τον Αγώνα της Ανεξαρτησίας», του Φάνη Μιχαλόπουλου. Στο ίδιο τεύχος, «Μια έκθεση του Ανδρέα Κάλβου για την Επτάνησο», του Δ. Μάργαρη. Τχ. 9, (Αφιέρωμα στον Διονύσιο Σολωμό) «Ο ποιητής Σολωμός», του Κωστή Παλαμά. «Ο Κωστής Παλαμάς ως κριτικός του Δ. Σολωμού», του Νίκου Θεοδωρακάτου. «Σημειώσεις γύρω στο Διάλογο», του Κ.Θ.Δημαρά. «Οι προσωπογραφίες του Σολωμού», του Φάνη Μιχαλόπουλου. «Η πρώτη αγγλική μετάφραση του “Υμνου”», της Romilly Jenkins. «Σολωμός και Wordsworth», του John Mavrogordato. «Ο Λάμπρος του Σολωμού», του Εμμανουήλ Στατή. «Ένα δοκίμιο για το Σολωμό», του Ανδρέα Καραντάνη. Τχ. 10, «Με πέντε Άγγλους στην Αθήνα, 1811-1814», του Κ.Θ. Δημαρά. «Ένας λησμονημένος φιλέλληνας και το περιοδικό του», του Δημ. Μάργαρη.

Στον **τέταρτο τόμο** (Ιανουάριος 1949- Αύγουστος 1950), έχομε 4 θέματα: Τχ. 5, «Ανέκδοτα κείμενα και επιστολές του Σολωμού», του Λίνου Πολίτη. «Έλληνες και Φιλέλληνες» χωρίς υπογραφή. Τχ.6, «Γύρω από τον Κοραή», του Δ. Γκίνη. Τχ. 10, «Ιούλιος Τυπάλδος», του Φάνη Μιχαλόπουλου.

«έγραψε στ' Ανάπλι ο Κάλβος το1826», όταν κατέβηκε για να βοηθήσει την επανάσταση, σύμφωνα με υποσημείωση στο κάτω μέρος του κειμένου. Πολύ επίκαιρες οι επαναλαμβανόμενες «ευχές», που εισάγονται με το ρυθμικό **«Καλήτερα»** και αποδίδονται με το **«Παρά προστάτας νάχωμεν.»** Βρισκόμαστε στο μέσον του 1945, και ,συν τοις άλλοις, ο ενοχλητικός παρεμβατικός ρόλος των «προστατών» Άγγλων έχει οδηγήσει στην παραίτηση την πρώτη ελληνική κυβέρνηση, ήδη από τον Ιανουάριο.

Σελ.9: **«Μια εποποιία»**, του Μάρκου Αυγέρη. Μακροσκελές κείμενο με συνέχεια στη 14^η σελίδα. Πρόκειται για βιβλιοκριτική ανάλυση της «Παντέρμης Κρήτης», του Παντελή Πρεβελάκη, που ο συγγραφέας έχει αφιερώσει «στους ήρωες και τους μάρτυρες του1940-1944». Τονίζονται οι αναλογίες **«...του τρίχρονου αγώνα της Κρήτης με το τρίχρονο μαρτύριο του ελληνικού λαού στη διάρκεια της φασιστικής κατοχής»** Γίνεται επίσης σύντομη ανασκόπηση των φιλοπρόοδων και δημοκρατικών κινημάτων του 19^{ου} αιώνα. Κατά τον Αυγέρη, **«το έργο του Πρεβελάκη είναι γεμάτο από δραματικές λεπτομέρειες παρόμοιες μ' αυτές που γνωρίσαμε κ' εμείς τα τελευταία αυτά φριχτά χρόνια...»**. Με την αριστερή ερμηνευτική της συνέχειας, **«Η επανάσταση (του 1866) έσβησε, τ' αποκαΐδια σκεπάστηκαν, ο χρόνος έκλεισε τις πληγές...όμως το αίτημα της λευτεριάς δεν έχει πραγματωθεί, το καταπατημένο δίκιο κράζει αδιάκοπα κι ο ηθικός νόμος της θυσίας ενεργεί αδιάκοπα...»** Είναι αισθητή η προσδοκία της συνέχειας.

Τεύχος 2. Σάββατο, 12 Μαΐου 1945.

Σελ. 1: **ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ**. Χαρακτικό με παράσταση της Εξόδου, στο κάτω μέρος της πρώτης σελίδας, **«Από λεύκωμα που κυκλοφόρησε μυστικά το 1943»** σύμφωνα με την υποσημείωση.

Σελ. 2: **«Τα Ναυπλιακά του 1862»**, η συνέχεια από το προηγούμενο. Υπενθυμίζεται, ότι ο αντιδυναστικός προβληματισμός ήταν καίριος.Ο Δαμασκηνός είχε χριστεί αντιβασιλέας κατά την επίσκεψη του Τσώρτσιλ στην Αθήνα κατά τα Χριστούγεννα του 45.

Σελ. 5: Στήλη,«Η ιστορική μας σελίδα», **«Ο Καποδίστριας»**,του Γιώργη Λαμπρινού. Μια μελέτη, που σύμφωνα με εισαγωγικό σημείωμα, επρόκειτο να δημοσιευθεί στα «Νεοελληνικά Γράμματα» του 1940, αλλά η λογοκρισία του Μεταξά το απέρριψε. **«Σήμερα δημοσιεύεται με τον ίδιο διευθυντή (Δημ. Φωτιάδη) και χωρίς την ίδια λογοκρισία.»** Στο μακροσκελές του κείμενο, που υπερβαίνει τη μία σελίδα του μεγάλοσχημου περιοδικού, ο βιογράφος των μορφών του '21, απομυθοποιεί την προσωπικότητα του πρώτου κυβερνήτη. Κατά τον Λαμπρινό ο ευπατρίδης της Κέρκυρας, ως γνήσιο βλαστάρι του αρχοντολογιού, είδε σαν ξένος τη Φιλική και τις ζυμώσεις της επανάστασης, καθύβρισε και πρόδωσε τους πρωτεργάτες, που τον πλησίασαν. Άνεργος και περιφερόμενος, καταδέχτηκε να μειδιάσει στους άτυχους Έλληνες, μόνο όταν, με την πρωτοβουλία των κοτσαμπάσηδων, κλήθηκε να κυβερνήσει. Μετέφερε τις έτοιμες συνταγές του απολυταρχισμού, έπνιξε το δημοκρατικό παλμό του λαού, άνοιξε το δρόμο της μοναρχίας και της νεοελληνικής κακομοιριάς⁴⁶. Στο κείμενο μπορεί να βρει κανείς, πολλούς

⁴⁶ Η αρνητική αυτή άποψη περί του Καποδίστρια δεν ήταν η μόνη θέση της αριστεράς. Θετικά, π.χ., παρουσιάζει τον πρώτο κυβερνήτη ο Νίκος Καζαντζάκης στην τραγωδία του «Ο Καποδίστριας», που τυπώθηκε τον Απρίλιο του1946. Συμπρωταγωνιστής στην τραγωδία είναι ο σοφός Μακρυγιάννης, που, αν και διαμαρτύρεται για τους σπιούνους, τους Βιάρους και τους Αυγουστίνους, όπως στα Απομνημονεύματα, καθοδηγεί και συμβουλεύει με πατρική θέρμη τον Κυβερνήτη, τον προειδοποιεί

παραλληλισμούς και υπαινιγμούς, με στόχευση προς τους κυβερνώντες του 1945, και τον σταδιακό περιορισμό των δημοκρατικών ελευθεριών.

Σελ.8: Στήλη «Η ποιητική μας κληρονομιά», **«ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ»**. Τέσσερα δημοτικά τραγούδια⁴⁷ που σε πρώτο επίπεδο μιλάνε για τα όνειρα του κλέφτη. Σε δεύτερο επίπεδο υποδεικνύουν τη λύση του αντάρτικου. Ήδη την άνοιξη του '45, μετά τον αποπλισμό της Βάρκιζας, η λευκή τρομοκρατία, οι παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και οι διώξεις των εαμικών οδηγούσαν πολλούς στο βουνό. Ποιος θα παρερμήνευε στίχους εύγλωπτους και συνθηματικούς, όπως: **«Φέρτε μου τ αλαφρό σπαθί και το βαριό τουφέκι-να πεταχτώ σαν το πουλί ψηλά στα κορφοβούνια.-...κι ένα μικρό κλεφτόπουλο δεν παίζει δε χορεύει,- μον' τα άρματα συγύραγε και το σπαθί τροχάει.-...να βγω ψηλά στον Αρμυρό, ψηλά στην Παλιοβούνα,- για να σιουρίξω κλεφτικά, να μάσω τα μπουλούκια...να πάμε να φυλάξουμε στις Τρίχας το γεφύρι,-... να κόψουμε τους άλυσους να βγουν οι σκλαβωμένοι.»**

Σελ. 8: Στο ίδιο σημείο, τρεις στίχοι του Σολωμού από τους **«Ελεύθερους Πολιορκημένους»**, μέσα σε πλαίσιο, που τονίζει την παρουσία τους. Το νόημα προσαρμόζεται στα εμφυλιοπολεμικά ερωτήματα, σαφώς πέρα από τη βούληση του Σολωμού, ο οποίος σκιαγραφεί το δίλημμα των απελπισμένων της Εξόδου, να μείνουν μέσα στο θανατερό κλοιό της πολιορκίας ή να φύγουν: **«Ειν' έτοιμα στην άσπονδη πλημμύρα των αρμάτων- δρόμο να σχίσουν τα σπαθιά κ' ελεύθεροι να μείνουν- εκείθε με τους αδερφούς, εδώθε με το Χάρο.»**

Στη σελίδα 15, ανακοινώνεται η τρίτη επανέκδοση των «Μορφών του Εικοσιένα» του Γιώργη Λαμπρινού. Το βιβλίο παρουσιάζεται από τη στήλη «Η πνευματική ζωή-Νέα βιβλία», ως έκδοση συμπληρωμένη με νέα ύλη και διακοσμημένη με ξυλογραφίες του Τάσου. Εκδοτικός οίκος, «Ο Ρήγας».

Τεύχος 3. Σάββατο, 19 Μαΐου 1945. Τιμή δρ. 60.

Σελ. 2: Στη στήλη «Χρονικά», μια επιστολή του Παναγή Λεκατσά με υπότιτλο **«Μετονομασίες»** κάνει απαξιώτικη αναφορά σε δύο πρόσωπα του

για τα δολοφονικά σχέδια των Μαυρομιχαιών και ταυτίζει τον ενδεχόμενο χαμό του με τον χαμό της πατρίδας. Ο χορός των γυναικών επίσης, διερμηνεύοντας την κοινή γνώμη των Ελλήνων, ανησυχεί ασταμάτητα για τους κινδύνους που ζώνουν τον «Μπαρμα- Γιάννη», σχολιάζει με απόγνωση την κακή τροπή της τύχης του, και ψάλλει σαν πρώτη μεταθανάτια σπονδή πάνω στο δολοφονημένο σώμα, το τιμητικό μοιρολόι, «...πού πας γαϊτάνι να κρυφτείς και γκόλφι ν' αραχνιάσεις...». Η συγκλονιστικότερη σκηνή, εκείνη του επιλόγου, είναι ένας ύμνος στην διαχρονική πολιτική παρακαταθήκη του «πατέρα της νέας Ελλάδας», του Καποδίστρια. Ο Μακρυγιάννης κρατά το αιματωμένο κεφάλι του Κυβερνήτη και μέσα στον επιθανάτιο ρόγχο ξεχωρίζει και αποκαλύπτει τα τελευταία λόγια: «Ομόνοια ! πατροχτόνοι, φώναξεν, ομόνοια!». (Η πανηγυρική παράσταση του έργου δόθηκε στο Εθνικό Θέατρο, στις 25 Μαρτίου 1946, ένα μήνα δηλαδή πριν την εκδοτική κυκλοφορία του έργου και άφησε συγκλονιστικές εντυπώσεις. Τη σκηνοθεσία είχε επιμεληθεί ο Σωκράτης Καραντινός και τη σκηνογραφία ο Νίκος Εγγονόπουλος.) Τον διχασμό της αριστεράς στην ερμηνεία της πολιτικής του Καποδίστρια μπορεί να δει κανείς σε μεταγενέστερη σειρά άρθρων στο περιοδικό *Επιθεώρηση Τέχνης*, (τχ. 3, 22, 23, 25, 27.), όπου φιλοξενείται μακρός διάλογος για την καλή και κακή πλευρά της πολιτικής του Κυβερνήτη. Εντυπωσιακή είναι η αποκάλυψη στον διάλογο αυτό, ότι την μία από τις δύο κομμουνιστικές ερμηνείες, την «καλή», είχε υπαγορεύσει στο ΚΚΕ η Μόσχα, με την υπόδειξη να ερμηνεύουν οι Έλληνες κομμουνιστές θετικά το ρόλο της προσοβιετικής Ρωσίας, και ασφαλώς τον ρόλο και του υπουργού εξωτερικών του τσάρου, του Ιωάννη Καποδίστρια. Για το θέμα και για σχετική βιβλιογραφία, βλέπε: Βασίλη Κρεμμύδα, «Το Εικοσιένα: Η προβολή του Λαϊκού στοιχείου», στον συλλογικό τόμο *Επιθεώρηση Τέχνης, μια κρίσιμη 12ετία*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 1997, σελ.262, σημ. 7.

⁴⁷ «Βασίλη κάτσε φρόνιμα», «Χορεύουν τα κλεφτόπουλα», «Του Ζαχαράκη», «Του Κολοκοτρώνη».

21, τον Δ. Υψηλάντη και τον Ι. Καποδίστρια. Ο συντάκτης της επιστολής διαμαρτύρεται επειδή σε Αθήνα και Κόρινθο οι τοπικοί άρχοντες διέγραψαν το όνομα του τυραννοκτόνου Τιμολέοντος, από δημοτικές οδούς και στη θέση του έβαλαν τα ονόματα των Δημητρίου Υψηλάντη (στην Αθήνα) και του Παναγή Τσαλδάρη (στην Κόρινθο). Κατά τον επιστολογράφο την τακτική αυτή, να διαγράφονται δηλαδή όσοι θυμίζουν τους αγώνες της δημοκρατίας, καθιέρωσε ο Ι. Καποδίστριας, **ο πρώτος τύραννος της νεότερης Ελλάδας, και τη συνέχισε ο άλλος Γιάννης, ο τύραννος του 36.**

Σελ. 4: «**Ο Εθνικός μας Ύμνος**», του Δημήτρη Φωτιάδη. Δημοσιεύεται ολοσέλιδη ανάλυση του ύμνου, κατά νοηματικές ενότητες, και βιογραφικά στοιχεία του Σολωμού. Το περιοδικό δεν κρύβει την πρόθεσή του, να οικειοποιηθεί τη σκέψη και την φιλοπατρία του Σολωμού. Στην τελευταία στήλη του άρθρου έχουμε πληθωρικά την περί '21 αριστερή χρήση. **«Αν ζούσε ο Σολωμός κι αν ξανάγραφε ένα νέο Ύμνο για το καινούργιο 21 που έζησε η πατρίδα μας, θα τον τελείωνε με τα ίδια και πάλι λόγια...»** Τα λόγια που υπονοεί είναι η κατακλείδα του Ύμνου με τα καίρια ερωτήματα προς τους ισχυρούς της γης: **« Τι θα κάμετε; Θ' αφήσετε- ν' αποκτήσομεν εμείς- λευθεριά, ή θα τη λύσετε- εξ αιτίας πολιτικής;»** Ακολουθούν αλλεπάλληλοι συλλογισμοί, που συνδέουν τις ηρωικές αναλογίες 1821 και 1945 και το άρθρο τελειώνει με κινδυνολογικές επισημάνσεις και διδακτικές προτροπές, **«γιατί πρέπει να διδαχτούμε από τους μεγάλους ψάλτες του 21, αν δε θέμε να γνωρίσουμε ακόμα μια φορά το φοβερό μετεπαναστατικό πάθημά μας. Αν δε θέμε όλες οι σημερινές θυσίες να καταλήξουν σ' ένα νέο Καποδίστρια...»**

Σελ. 5: Στο κάτω μέρος της σελίδας και με τον τίτλο «**Επικαιρότητες**» δημοσιεύεται η τρίτη παράγραφος της γνωστής επιστολής του Κάλβου «**Προς τον στρατηγό Λαφαγιέτ**», σε μετάφραση του περιοδικού. Οι επικαιρότητες, που αναπλάθονται μέσα από το λόγο του Κάλβου, τονίζουν την απόγνωση αλλά και το πείσμα των αδικημένων (και) του '45. **«Πολύ φτωχοί για να θρέψουμε τους στρατούς και τους στόλους μας... στερημένοι... χωρίς όπλα... περικυκλωμένοι από παγίδες... βαλλόμενοι... θα υποκύψουμε; Όχι στρατηγέ...».**

Σελ. 7: Σε πλαίσιο στην κάτω δεξιά γωνία ένα απόσπασμα του Μακρυγιάννη, με τον ιδιόμορφο τίτλο, **«1851, (Όσοι είναι τίμιοι κατατρέχονται)».** Η κυριολεξία αναφέρεται στη βαυαροκρατία αλλά η μετωνυμία στις μετά την Κατοχή πολιτικές συνθήκες και τη μεταχείριση, που είχαν οι τίμιοι αγωνιστές, ενώ αντίθετα **«όσοι έχουν την τύχη μας σήμερα στα χέρια τους, όσοι μας κυβερνούν, μεγάλοι και μικροί, και υπουργοί και βουλευταί, τόχουν σε δόξα... να τους ειπείς ότι έκλεψαν ότι πρόδωσαν, ότι έφεραν τόσα κακά στην πατρίδα...»**

Σελ. 16: Εδώ, στην τελευταία σελίδα ένα μικρό διήγημα, μας προσφέρει μια μικρή μόνο μαρτυρία για τη συνάφεια των ιστορικών εποχών, που μας ενδιαφέρουν. Πρόκειται για το μονόστηλο κείμενο του Χρήστου Λεβάντα, **«Ο Γερο- Τσάκαλος».** Ο γερο- πρωταγωνιστής αυτός σιγοτραγουδούσε σε όλη την Κατοχή το **«Σε γνωρίζω από την κόψη του σπαθιού την τρομερή...»**, καθώς περπατούσε στους δρόμους της Αθήνας. Μετά την απελευθέρωση προτίμησε τη μελωδία του: **«Το 'χουμε γράψει βαθειά μες την καρδιά μας λαοκρατία και όχι βασιλιά...».** Μέχρι που κάποια μέρα μετά τα Δεκεμβριανά, ένας πρώην δωσίλογος τον έπιασε από το γιακά και τον

απειλήσε, ότι θα τον σκοτώσει. Ο Γερο- Τσάκαλος έπνιξε για την ώρα το αυθόρμητο τραγούδι του.

Τεύχος 4. Σάββατο, 2 Ιουνίου 1945. Τιμή δρ. 100.

Σελ. 1: **«Νεολογιωτατισμός»** του Δημ Φωτιάδη. Στο άρθρο του εκδότη έχομε την άποψη ότι ο καλλιτέχνης και ο διανοούμενος δεν πρέπει να παρακολουθούν την κοινωνική πραγματικότητα από γυάλινο πύργο αποστασιοποιημένοι και ασυγκίνητοι. Όχι να διαπληκτίζονται «περί όνου σκιάς», όπως οι λογιώτατοι του προηγούμενου αιώνα, αλλά να καταναλώνονται μέσα στον ανθρώπινο συρφετό αντιμετώπι με τα καθημερινά προβλήματα και το φασισμό, που γεμίζει με τάφους τον κόσμο. Επισημαίνεται η αρνητική μεταφορά στο σήμερα ενός όρου του 19^{ου} αιώνα.

Σελ. 4: **«Κολοκοτρώνης»**, του Βασίλη Ρώτα⁴⁸. Απόσπασμα ολοσέλιδο από το θεατρικό έργο **«Κολοκοτρώνης ή η νίλα του Δράμαλη»**⁴⁹. Το κομμάτι από την τελευταία σκηνή, όταν ο Εξάγγελος έρχεται και αναγγέλλει στο χορό τη νίκη των Ελλήνων και την καταστροφή της τρομερής στρατιάς του Δράμαλη. Η περιγραφή του Εξάγγελου τονίζει (πάντα σε δύο επίπεδα) τη σύγχυση, που έφεραν τα λιγοστά παλικάρια του Κολοκοτρώνη, του Υψηλάντη, του Νικηταρά, του Δικαίου, στην πανίσχυρη «μερμηγκιά» του τακτικού στρατού.

⁴⁸ Συχνά φιλοξενούνται αποσπάσματα και πράξεις από θεατρικά έργα του Βασίλη Ρώτα. Κατά την Κατοχή αλλά και τον Εμφύλιο ο Ρώτας ήταν ο εμπνευστής του «Θεάτρου του Βουνού». Ο θίασός του, «Λαϊκή Θέατρο», όπως και ο άλλος του Γιώργου Κοτζιούλα (Λαϊκή Σκηνή), δραστηριοποιήθηκαν στη Θεσσαλία και στη Δυτική Ελλάδα. Τα έργα, που έπαιζαν ήταν συνήθως μονόπρακτοι αυτοσχεδιασμοί αλλά και μικρές συνθέσεις του Ρώτα ή διασκευές, που εξυπηρετούσαν τη σκηνική οικονομία της αντίστασης. Μεταξύ των θεατρικών θεμάτων συμπεριλαμβάνεται και το '21, με έργα όπως ο «Κολοκοτρώνης», ο «Ρήγας Βελεστινλής», «Να ζει το Μεσολόγγι» κ.α.

Γιώργος Βελουδής, «Η ελληνική λογοτεχνία στην αντίσταση», *Διαβάζω*, 58 (15-12-82), σ.38.

⁴⁹ Ο Βασίλης Ρώτας προβάλλει θετικά πάντα τον Κολοκοτρώνη αλλά κάποιοι άλλοι ιστορικοί της αριστεράς δεν κρύβουν τις επιφυλάξεις τους, ή διατυπώνουν καθαρά την αμφισβήτησή τους για τον Γέρο του Μοριά. Ο Γιώργης Λαμπρινός, για παράδειγμα, στο έργο του «Μορφές του Εικοσιένα» (βλέπε κριτική στο επόμενο τεύχος των *Ελευθέρων Γραμμάτων*), πέρα από το ότι δεν συμπεριλαμβάνει τον Κολοκοτρώνη στις «μορφές» αυτές (που τις χαρακτηρίζει ως τα καλύτερα πρότυπα λαϊκών αγωνιστών), αφήνει συχνά αρνητικά υπονοούμενα ή σαφείς μομφές εναντίον του, για προδοσία της κοινωνικής του τάξης. Δειγματοληπτικά θα μπορούσαν να αναφερθούν τα εξής σημεία της αρνητικής περί Κολοκοτρώνη ιδέας του Λαμπρινού: Σελ. 79, μιλώντας για τον Παπαφλέσσα, αναφέρει ότι «δεν αργεί ν' απογοητευθεί από τον Κολοκοτρώνη, που έδειξε σε λίγο την αληθινή του όψη: συμπεθέρεψε με τους Ντεληγιανναίους και τα 'φτιαξε με τους προεστούς...» Ο γάμος αυτός για τον Λαμπρινό ήταν το σημείο αλλαγής της νοοτροπίας του Γέρου. Στη σελίδα 82 δεν αποκρύπτει τις στρατηγικές αρετές, που έδειξε ο Κολοκοτρώνης στις πολιορκίες Καρύταινας και Τριπολιτσάς, αλλά δηλώνει, ότι «οι νίκες αυτές ήσανε κομμένες και ραμμένες απάνω στ' αχνάρια των δικών του σχεδίων...». Για τη νίκη στα Δερβενάκια (σελ. 83) δεν εκθειάζει την ιδιοφυΐα του στρατηγού αλλά τη συνεργασία της τριανδρίας Κολοκοτρώνη, Υψηλάντη και Παπαφλέσσα. Στη σελίδα 99 και στη βιογραφία του Αντώνη Οικονόμου γράφει, ότι τότε «ο Κολοκοτρώνης ήταν ακόμα στην καλή του εποχή», υπονοώντας ότι αργότερα έδειξε κακή συμπεριφορά στον αγώνα και τους συναγωνιστές του. Στη σελίδα 208, επικαλείται την κατηγορία, που διατυπώνει ο Χριστόφορος Περραιβός ενάντια σε δύο «Μωραΐτες μεγαλοπαράγοντες» με τα αρχικά «Δ και Κ». Οι μεγαλοπαράγοντες αυτοί οδήγησαν σε αποτυχία την επιχείρηση κατάληψης των Τεμπών του Ιουνίου του 1823, και ο Λαμπρινός είναι σίγουρος, ότι πρόκειται για τον Δεληγιάννη και τον Κολοκοτρώνη, παρά το ότι ο Περραιβός, από ανώτερο πνεύμα κινούμενος αναγράφει μόνο τα αρχικά τους. Για τις παραπομπές σε σελίδες βλέπε:

Γιώργης Λαμπρινός, *Μορφές του Εικοσιένα*, 4^η έκδοση, Τοξότης, Αθήνα, 1956.

Αρνητική είναι και η άποψη του Κορδάτου για τον Κολοκοτρώνη. Χωρίς ιδιαίτερη τεκμηρίωση γράφει μεταξύ άλλων για τον μεγάλο πρωταγωνιστή της επανάστασης, ότι «ενόμιζε πως αν τα έχει καλά με τους προύχοντες, θα μπορούσε ν' ανέβει ψηλότερα, γιατί πάντα μέσα του κρυβόταν ο πόθος να γίνει ο τοπάρχης του Μοριά». Γιάννης Κορδάτος, ό. π. 1946, σελ.133.

Σελ. 6: Στη γνωστή στήλη «Η ιστορική μας σελίδα», και πάλι η αντιδυναστική φιλολογία του Γιάννη Κορδάτου, με **«Τα Κυκλαδικά του 1862»**, που κινούνται στο ίδιο κλίμα των Ναυπλιακών και περιγράφουν την εξέγερση στη Σύρο για την εκδίωξη του Όθωνα. Περιγράφεται με λεπτομέρειες η ανταρσία, που ξεκίνησε από μια δυναμική λαοσύναξη και μεταβλήθηκε σε επαναστατικό ποταμό. Επιβράβευση της λαϊκής εξέγερσης ήταν η απαλλαγή του τόπου από την ξένη «ακρίδα».

Σελ. 8: **«Εις Μεγιστάνα»** του Διον. Σολωμού. Το μικρό 16στιχο σατιρικό ποίημα, καυτηριάζει την έπαρση του άρχοντα και τη δουλοπρέπεια του υπηρέτη, ειδικά στο σημείο που λέει: **«πέφτω ...χάμου- και τη φτέρνα σου φιλώ:- κλώτσησέ με, βασιλιά μου- αν επιθυμάς να ζω.»**

Σελ. 11: «Το ελληνικό διήγημα», **«Ο Γιώργης που λευτέρωσε το νερό»**, του Παντελή Πρεβελάκη. Μεγάλο κείμενο, που καλύπτει μιάμιση σελίδα, με θέμα παρμένο από την τουρκοκρατία στην Κρήτη. Η άδικη κρίση των Τούρκων καταπατά τα κτήματα και αφαιρεί το νερό της βρύσης ενός εξωκλησιού στο Αμάρι. Το νερό στο εξής θα ποτίζει τους κήπους του Τούρκου Μουφτή. Όμως η ομόψυχη αντίδραση σύσσωμου του χωριού και η γενναιότητα του Γοργογιώργη, που ξεπέρασε στο τρέξιμο τη φοράδα του πασά, κάμπτουν την αδιαλλαξία του Τούρκου διοικητή και επαναφέρουν το νερό και τη ζωή στο χωριό. Προβάλλεται η αξία της λαϊκής αντίδρασης και η δυναμική των άσημων ηρώων της καθημερινής ζωής⁵⁰.

Τεύχος 5. Σάββατο, 9 Ιουνίου 1945.

Σελ. 1. Το κύριο άρθρο του περιοδικού, **ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΛΑΟΣ**, του Γιώργη Λαμπρινού, καταπιάνεται με το γλωσσικό πρόβλημα του νεοέλληνα, **«αφού ένας υπουργός της παιδείας, τωρινός, εξοστρακίζει τη Δημοτική από τα σκολειά»**. Η επιχειρηματολογία εμπλέκει και το παρελθόν, μια που **«πολύ πριν το Εικοσιένα, αμέσως ύστερ' από τη μίζερη νίκη του, και σε όλη τη διάρκεια της νεοελληνικής ζωής...το περιμάχητο πρόβλημα της γλώσσας δε λέει να φτάσει σ' ένα ποθητό τέρμα.»** Καυτηριάζεται η λέπτρα του μασκαρεμένου και συγχρονισμένου νεολογιωτατισμού και η πολιτική των **Δονκιχώτων της μεγάλης ιδέας**, που δεν επιτρέπουν τη λύση.

Σελ. 2: Κάτω από τον τίτλο **«Ο Σολωμός και η σκλαβιά»** το περιοδικό φιλοξενεί την επιστολή του αναγνώστη Αριστ. Σιώρη, που σχολιάζει τις απόψεις του Δ.Φωτιάδη για τον Ύμνο του Σολωμού, που είδαμε στο τχ.3. Σε μια άμεση σύνδεση των δύο εποχών, ο επιστολογράφος υποθέτει ότι, «Αν ζούσε ο Σολωμός το 1941- 1944 ασφαλώς τα ίδια θα 'γραφε...και ίσως τροποποιούσε την τέταρτη στροφή του Ύμνου, όπως την τραγουδούσαν οι μελλοθάνατοι του Χαϊδαρίου: **«Άργε νάρτει κειν' η μέρα- και δεν ήσαν σιωπηλά- και δεν τ' άσκιαζε η φοβέρα- κι ασ τα πλάκωνε η σκλαβιά.»**

Σελ. 7: Μια διαφημιστική καταχώρηση πληροφορεί, ότι «ετοιμάζονται τα Απομνημονεύματα του Μακρυγιάννη, με επιμέλεια Ν. Σβορώνου, από την εκδοτική εταιρεία Ίκαρος.»

Σελ. 8: «Η ποιητική μας κληρονομιά», **«Λουφές και γλέντι»**, του Κλ. Τριανταφύλλου (Ραμπαγά). Τέσσερα ποιητικά αποσπάσματα, που

⁵⁰ Το ίδιο διήγημα με τον τίτλο «Ο αγώνας» (κεφ.Β'), συμπεριλήφθηκε στην «Μυθιστορία» του Παντελή Πρεβελάκη, *Ο Κρητικός – Το Δέντρο*, του 1948. Στη νέα μορφή του εμπλουτισμένου διηγήματος, μεταξύ των άλλων μετατροπών, αλλάζει και το όνομα του πρωταγωνιστή Γοργογιώργη, και γίνεται Σηφαλιός Σφακιανός. Βλέπε: Παντελής Πρεβελάκης, *Ο Κρητικός - Το δέντρο*, Αετός Α.Ε., Αθήνα, 1948, σελ. 23-30.

οπισθοχωρούν χρονολογικά από το 1881, στο 1879 και στο 1831. Κοινός τόπος, η αγωνία για το μέλλον. Πικρό το γέλιο για τον κυνισμό των αδηφάγων πολιτικών, αλλά και για την επανάπαυση μπροστά στην αδικία και την παρακμή. **«Λουφές και γλέντι! Τι ζωή! Κουκούτσι δε με μέλλει.- πως πάνε τα ζωντόβολα που μ' έχουνε γι' αφέντη!- Οργώνουν άλλοι μα εγώ, εγώ τρυγώ τ' αμπέλι,- το ξεζουμιάζω και τραβώ... Τραβώ μεγάλο γλέντι.»**
«Πού ταξιδεύουμε; Σε τι θ' αράξουμε λιμάνι;- Αγριεμένα κύματα χτυπάνε το καράβι...». Όλα τα αντικαθεστωτικά υπονοούμενα έχουν διπλή ισχύ.

Σελ. 13: ΚΡΙΤΙΚΗ , Βιβλίο. Γ Λαμπρινού **«Μορφές του Εικοσιένα»**. Γ' έκδοση , Ο Ρήγας, 1945. Μακροσκελής και ενδιαφέρουσα βιβλιοκρισία, του Γιώργη Βαλέτα, που αρχίζει από την ιστοριογραφική πρόθεση του συγγραφέα να κινηθεί μακριά από την πεπατημένη, που θολώνει τις ιστορικές πηγές και παραμορφώνει πρόσωπα, κείμενα και γεγονότα. Μνημονεύει τη μεθοδική δουλειά των ιστορικών της Αριστεράς, Κορδάτου και Ζεύγου, που με τις έρευνές τους **«άνοιξαν νέους δρόμους στην κατανόηση του Αγώνα σαν πλατιάς εθνικολαϊκής απελευθερωτικής επανάστασης με τη συμμετοχή όλων των δυνάμεων του έθνους, αλλά με πρωτοπορία της λαϊκής μάζας...»** Επισημαίνει, ότι δυστυχώς, στον αντίποδα των επιστημονικών ερευνών βρίσκονται **«οι ιστορικοί του λογιωτατισμού, έξαλλοι μεγαλοϊδεάτες, που έπνιξαν την παράδοση του Εικοσιένα και μας το παράδωσαν χωρίς βάση, χωρίς λαϊκή εξόρμηση, χωρίς λαϊκούς πρωτοπόρους, χωρίς δημοκρατικά αιτήματα, χωρίς πλατύτερους αναγεννητικούς σκοπούς, ένα θαύμα μέσ' από σύννεφα θαυμασμού, παρερμηνείας και ακρισίας».**

Κατά τον Βαλέτα, ο συγγραφέας **«ξανάνοιξε το χορταριασμένο τάφο , του Εικοσιένα, κι' ανάσυρε από κει μέσα γνήσιες, πλείριες ζωντανές τις αδικημένες μορφές και τις αναστύλωσε στο βάθρο της αγωνιστικής ανάτασης του καιρού μας...»** Με το αγωνιστικό του αυτό βιβλίο ο Λαμπρινός αποκαλύπτει τους άγνωστους ή αγνοημένους πρωταγωνιστές χωρισμένους σε δύο μεγάλους κύκλους, **τον κύκλο των Φιλικών και τον κύκλο των λαϊκών πρωταγωνιστών**. Μέσα από τέτοιες μορφές, που έγιναν φορείς και συντελεστές της επανάστασης **«φωτίζεται ο δυναμικός λαϊκισμός του εικοσιένα, καθώς και η δημοκρατική του εξόρμηση...»**

Το βιβλιοκριτικό αυτό σχόλιο του Γ. Βαλέτα αποκαλύπτει με σαφήνεια την αριστερή οπτική περί του Εικοσιένα, οπτική που τη βλέπομε πληθωρικά και με συνέπεια να περνά στις σελίδες των *Ελεύθερων Γραμμάτων*, πίσω από κάθε παράθεμα ή απλή αναφορά στο μεγάλο ορόσημο.

Τεύχος 6. Σάββατο, 16 Ιουνίου 1945. Τιμή δρ. 80 (Μέχρι και το τχ.23 ίδια τιμή).

Σελ. 8 :**«Η πνευματική μας κληρονομιά»**, **«Εξομολόγηση Δημοκρατικού»**, του Θ. Γ. Κολοκοτρώνη, εγγονού του Γέρου του Μοριά. Δημοσιεύεται ένα μικρό απόσπασμα από τα απομνημονεύματά του (1879), με αναδρομική αναφορά στην εκλογή, του από Δανίας, βασιλέως Γεωργίου, και την επαναφορά του οθωνικού συγκεντρωτικού συστήματος. Καταδικάζεται η αυλική «μεσιάντζα», η στρατιά δηλαδή των επιτηδίων ή «καταχθονίων» συνεργατών και συμβούλων, και διεκτραγωδούνται οι διώξεις και οι διοικητικές τιμωρίες, που γνώρισε ο γράφων κατά τη διάρκεια της στρατιωτικής του υπηρεσίας μέχρι την αποστρατεία του. Ο επίλογος του παραθέματος διατυπώνει τη διαχρονική προτροπή, που το περιοδικό θέλει να διακηρύξει:

«...να εύχεσθε, ως εγώ, ν' αποκτήσει ο τόπος ανθρώπους...Γεννηθείς εν τη δημοκρατία (το 1829), επιθυμώ και ν' αποθάνω δημοκρατικός.»

Σελ. 8: **«Πατρίς να μακαρίζεις»,** του Στρατηγού Μακρυγιάννη. Απόσπασμα 26 σειρών από τα απομνημονεύματα, που γίνεται με την ίδια αμεσότητα κατανοητό, όπως τότε, που γράφτηκε από τον σοφό στρατηγό: **«Πατρίς να μακαρίζεις γενικώς όλους τους Έλληνες, ότι θυσιάστηκαν για σένα, να σ' αναστήσουνε, να ξαναειπωθείς άλλη μια φορά ελεύθερη πατρίδα, που ήσουνα χαμένη και σβησμένη από τον κατάλογο των εθνών.»** Σε καιρούς διώξεων και πολιτικών διακρίσεων από την κυβέρνηση Ν.Πλαστήρα, το πνεύμα του Μακρυγιάννη ξαναζεί, όπως ξαναζούν και οι κατάρτες για τους εκλαμπρότατους και εξοχώτατους, τους διαχρονικούς Βιάρους και Αυγουστίνους, που **«κυνηγούν τις γυναίκες και κορίτσια αυτείνων των σκοτωμένων, που κατατρέχουν τους αγωνιστάς και τους λένε να πάνε να διακονέψουν...».**

Σελ. 11: **«Ο Σούτσος, η σάτιρα και η πολιτική μας»,** του Μιχ. Περάνθη. Μια ολοσέλιδη αναφορά στο έργο και τη βιογραφία του Αλέξανδρου Σούτσου, του Φαναριώτη εκείνου, που άσκησε κοινωνικό έλεγχο με την πολιτική σάτιρα και την ποιητική δημοσιογραφία, στα σκληρά χρόνια της οθωνικής δεσποτείας. Ο Περάνθης παραθέτει πλήθος αποσπασμάτων από την ποιητική «συγκομιδή» του καυστικού ποιητή και με ειδικά σχόλια τα φέρνει **«σε πλήρη ανταπόκριση στην πρόσφατη περίοδο».** Αυτή είναι κατά τα φαινόμενα και η μόνη επιδίωξη του συντάκτη. Να αποδείξει, ότι τα στιχουργήματα αυτά **«θα μπορούσαν να είχαν γραφτεί και σήμερα»,** και ότι είναι αναμφισβήτητη **«η ροπή των αιώνων προς την...αντιγραφή!».** Διαλέγει μάλιστα πολλά αποσπάσματα από τη συλλογή **«Κάτοπτρον του 1845»,** που **«μόνο ένας αναγραμματισμός τη χωρίζει από το1945».** Κοντά στην επικαιρότητα προσδένονται και οι ταλαιπωρίες, που υπέστη ο ποιητής, οι εξορίες, οι κατασχέσεις, οι φυλακίσεις, το κάψιμο των βιβλίων του, οι καταδιώξεις και τελικά ο θάνατος σε ένα φτωχό και έρημο δωμάτιο του ελληνικού νοσοκομείου της Σμύρνης.

Τεύχος 7. Σάββατο, 23 Ιουνίου 1945.

Σελ. 1: Το κύριο άρθρο με την υπογραφή του Φωτιάδη και τον τίτλο **«Όταν οι άλλοι...»** μας φέρνει στο γνώριμο και μονότονο κλίμα του παραλληλισμού των δύο εποχών, που μας απασχολούν. Ο πρόλογος: **«Ο Μακρυγιάννης κι ο Σούτσος έγιναν επίκαιροι. Διαβάζοντας του πρώτου τ' απομνημονεύματα και τους στίχους του δεύτερου, νομίζει κανείς πως πρόκειται για σύγχρονα γεγονότα, για την τωρινή κατάσταση του τόπου μας».** Η πρόθεση του γράφοντος είναι να επισημάνει το δημοκρατικό έλλειμμα της σύγχρονης Ελλάδας, που ήδη έχει πάψει να παρακολουθεί τους δημοκρατικούς θεσμούς της Ευρώπης, και στροβιλίζεται στα ίδια διλήμματα της οθωνικής εποχής, και χάνει πολύτιμο χρόνο για την εποικοδόμηση της προόδου της. **«Πώς είναι δυνατό να ζούμε κάτω από τα ίδια περιστατικά, που ζούσαν κ' οι προπάτορές μας στο 1845;»,** διερωτάται ο συντάκτης, που μετά τη συγκριτική του επιχειρηματολογία καταλήγει επιτακτικά και προτρεπτικά: **«Όσοι νοιώθουν τις απλές αυτές αλήθειες έχουνε υποχρέωση να σώσουν την πατρίδα μας από τέτοιο κατόντημα».** Ως δρόμος της μόνης σωτηρίας υποδεικνύεται ο σχηματισμός ενός αληθινού δημοκρατικού μετώπου, με προεξάρχοντες τους διανοούμενους.

Σελ. 8: «Η ποιητική μας κληρονομιά», **«Ζήτω η Ελευθερία»**, του Α. Λασκαράτου. Τρία ποιητικά αποσπάσματα του σατιρικού μας ποιητή φέρνουν και πάλι το πνεύμα του 19^{ου} αιώνα στην επιφάνεια του προβληματισμού. Ελευθερία, πολιτική αγυρτεία, και δημοτική γλώσσα το περιεχόμενο των δειγμάτων, κάτω από την συμβουλή: **«Σύρτε στίχοι μου, εβγάτε παρρησία, και φωνάξετε ζήτω η Ελευθερία»⁵¹**.

Τεύχος 8. Σάββατο, 30 Ιουνίου 1945.

Σελ. 5: «Η ιστορική μας σελίδα», **«Μαρτελάος»**, του Γ. Βαλέτα. Εκτενής βιογραφία του ποιητή, δασκάλου, πολιτικού, αγωνιστή, ιδεολόγου και πρωτοπόρου των κοινωνικών αγώνων, Αντ. Μαρτελάου. Δίνεται βάρος στο ρόλο του Μαρτελάου ως πνευματικού αφυπνιστή και πρωτεργάτη της δημοτικής παράδοσης στα Επτάνησα. Τονίζεται η προσκόλλησή του στις λαϊκές μαχητικές διεκδικήσεις, παρά την προέλευσή του από την αριστοκρατία και το κλίμα του λογιωτατισμού. Η στράτευσή του στα εθνεγερτικά κηρύγματα του Ρήγα τον κάνει ηγέτη και διερμηνέα των φιλελεύθερων πρωτοβουλιών και των εξεγέρσεων ενάντια στους τυραννικούς «νόμπιλους». Κατά τον Βαλέτα, ο Μαρτελάος μπορεί να μην είδε το Σηκωμό, αλλά με τη διδαχή του και τη δράση του ενέπνευσε τους πρωταγωνιστές του '21 και ενίσχυσε τη δημοκρατική συνείδηση του Νεοέλληνα. Όμως μετά θάνατον το εκδικητικό **«αρχοντολόι»** εξαφάνισε τη μνήμη και τα γραπτά του **λαογέννητου και κοσμογάπητου δασκάλου**, για να χαθούν και τα σημάδια εκείνα που θυμίζουν **«τα δυναμογόνα εξορμήματα του λαού μας προς την αναγέννησή του»**. Το μακροσκελές δημοσίευμα του Βαλέτα είναι το μόνο σχετικό με το '21 στο τεύχος αυτό. Δεν υπηρετεί καμιά επετειακή σκοπιμότητα, αλλά με τη ρητορική του και την επιχειρηματολογία του, ενισχύει την αριστερή άποψη, ότι το δημοκρατικό υπόβαθρο του '21 είναι υπαρκτό, αλλά οι πρωτεργάτες του είναι μεθοδευμένα θαμμένοι στην αφάνεια.

Τεύχος 9. Σάββατο, 7 Ιουλίου 1945.

Το κύριο άρθρο στο τεύχος αυτό είναι μια αγωνιώδης κραυγή του Δ. Φωτιάδη, για την πορεία του τόπου, **«Για την Ελλάδα»**, όπως λέει στον τίτλο, πάνω στο έδαφος της οποίας καπνίζουν ακόμα τα ερείπια του ναζισμού. Όμως οι λύσεις, που επιλέγονται στα σύνθετα προβλήματά της, δεν σχετίζονται με τη δημοκρατία και τα παραδείγματα των δημοκρατικών χωρών της Ευρώπης. Γίνεται έκκληση στους προβληματισμένους Έλληνες, σ' εκείνους, που, όπως ο **Κάλβος**, εύχονται **«Ας μη μου δώσει η μοίρα μου εις ξένην γην τον τάφον»**, να εργαστούν για την αποτροπή της επερχόμενης καταστροφής, που θα είναι χειρότερη της Μικρασιατικής. Η ένοπλη λύση των εμφύλιων διαφορών ολοένα και περισσότερο γίνεται πιθανή και η ευθύνη

⁵¹ Όσο και αν φαίνεται σε μας σήμερα ακατανόητο, η εποχή αυτή του '45, μετά την απελευθέρωση, είναι εμποτισμένη από πάθος και λατρεία για την έννοια της «Ελευθερίας». Μπορεί επιφανειακά να είχε κερδηθεί η απελευθέρωση, όμως ένας διάχυτος φόβος για παλινδρόμηση της σκλαβιάς, μια αβεβαιότητα για την αδέσμευτη πορεία στο μέλλον έκανε τους ανθρώπους ανήσυχους. Τον μήνα αυτό (15 Ιούλιο '45), ολοκληρώθηκε μια μακρά σειρά άρθρων του Αιμίλιου Χουρμούζιου στη «Νέα Εστία», με τον χαρακτηριστικό τίτλο **«Το ζωτικό Μίσος»**, που αποκαλύπτει αυτή την ανησυχία και την αποφασιστικότητα να παταχθεί ό,τι απειλεί την ελευθερία, «ό,τι δεν είναι ελευθερία» και ό,τι→ ανακαλεί στη μνήμη τον φασισμό και την ανελευθερία του παρελθόντος. Ήταν καθολικό αίτημα της εποχής η περιφρούρηση της πολιτικής ελευθερίας, όσο αντιφατικό και αν μας φαίνεται το γεγονός ότι οι απελευθερωμένοι αναζητούν ελευθερία.

επιρρίπτεται στην αλαζονική και άδικη κυβερνητική νοοτροπία κατά το μεταπελευθερωτικό διάστημα.

Σελ.6. **«Φωτίστε τον Λαόν»**, του Ιάκωβου Πολυλά. Ένα απόσπασμα από το περιοδικό «Κώδων» του 1873, που αλληγορικά προσδιορίζει και τις συνθήκες του 1945. Ο Πολυλάς καλεί τους φωτισμένους συγγραφείς να γράψουν χωρίς τις παρωπίδες της συμφεροντολογίας και της πολιτικής κολακείας, με σκοπό να πληροφορήσουν τον λαό και να αποκαλύψουν την αλήθεια για την πορεία των κοινών: **«Ο λαός έχει ανάγκη να τον εμψυχώσετε...εις τον αγώνα, εις τον οποίον μας προκαλεί το νέον τυραννικόν σύστημα, να πολεμήσωμεν δια να σώσωμεν την ελευθερίαν μας»**. Προφανώς το ίδιο επιμύθιο όφειλαν να ενστερνιστούν και οι σύγχρονοι διανοητές για να προφυλαχθεί ο λαός από τις αντιδημοκρατικές τάσεις της εξουσίας.

Τεύχος 10. Παρασκευή, 13 Ιουλίου 1945.

Αυτή η έκδοση είναι αφιερωμένη στις εθνικές γιορτές της Γαλλίας και των Ενωμένων Πολιτειών, σύμφωνα με σημείωμα της πρώτης σελίδας. Για πρώτη φορά το ιστορικό ενδιαφέρον υπερβαίνει τα όρια του 19^{ου} αιώνα. Οι αναφορές στους προηγούμενους αιώνες, και ειδικότερα στο 1776 και στο 1789, συνδέονται, όπως είναι φυσικό, με τη σύγχρονη εποχή και το σταθερό ενδιαφέρον, που πρέπει να δείχνουν οι λαοί για να διαφυλάττουν τις φιλελεύθερες κατακτήσεις των προγενέστερων. Ξεχωρίζει το δίστηλο άρθρο του Ροζέ Μιλλιέξ στην 8^η σελίδα με τίτλο **«Οι αθάνατες αρχές του 1789»**. Στο κείμενο αυτό αντιδιαστέλλονται οι δηλώσεις του Χίτλερ, **«Θα ξεγράψουμε το 1789 από την ιστορία»**, προς τις ανθρωπιστικές διακηρύξεις των Γάλλων επαναστατών, όπως η ρήση του Ροβεσπιέρου: **«Αυτοί που κάνουνε πόλεμο σ'ένα λαό για να σταματήσουνε την πρόοδο της Λευτεριάς και να καταργήσουνε τα δικαιώματα του ανθρώπου πρέπει να καταδιώκονται απ' όλους, όχι σαν κοινοί εχθροί, μα σαν δολοφόνοι και ληστές.»**

Το δικό μας '21 εμφανίζεται στην 15^η σελίδα και στη στήλη «Η πνευματική μας κληρονομιά» με τον τίτλο **«Φιλόδουλοι»**. Πρόκειται για ένα μικρό απόσπασμα από την «Αδελφική διδασκαλία» του Κοραή, έργο που αντιτίθεται προς την «Πατρική διδασκαλία»(1798) και την κακολόγηση του φιλελεύθερου πνεύματος της Ευρώπης μετά από τη Γαλλική Επανάσταση. Στο μικρό μας απόσπασμα, ο γαλλοθρεμμένος, πνευματικά, Κοραής, κατακρίνει τόσο τον κληρικό, που συνέταξε την δουλοπρεπή διδασκαλία, όσο και τον αυτοκράτορα της Αουστρίας, και εσχάτως δήμιο του Ρήγα. Τέτοιες εκδουλεύσεις προς τον σουλτάνο και τους οθωμανούς τυράννους του Ελληνισμού δεν πρέπει να πποούν το φρόνημα των ομογενών Ελλήνων: **«Μήτε πυρ, μήτε σίδηρος ψυχράνει ποτέ εις τας ημετέρας καρδίας την διάπειρον της ελευθερίας αγάπην, το άσπονδον κατά της τυραννίας μίσος...»**.

Θα μπορούσε κανείς να αρκεστεί σε αυτά, στο 10^ο τεύχος, και να παραβλέψει μια μικρή παράγραφο στη 2^η σελίδα και στη στήλη «Χρονικά», που όμως δείχνει ζωντανότερα την περί 1821 και 1945 επιδιωκόμενη σύνδεση. Το μικρό κείμενο έχει τον τίτλο **«Πάλιν Ηρωδιάς μαινεται»** και αναφέρεται στην επανάκαμψη του φασισμού στη διοίκηση της σύγχρονης Ελλάδας. Σε επιστολή προς το περιοδικό καταγράφεται ο αυθεντικός διάλογος-ανάκριση ενός αντιστασιακού δασκάλου, του οποίου τα δύο παιδιά είχαν τουφεκίσει οι Γερμανοί. Ανακριτής είναι ο σχολικός επιθεωρητής και υπηρεσιακά προϊστάμενος του ελεγχόμενου δασκάλου. Οι ερωτήσεις

αρχίζουν με το **«Ελάβατε μέρος εις το ΕΑΜ;»**, και συνεχίζονται με λεπτομερέστερες αναζητήσεις. Όταν κατατίθενται και οι θυσίες των παιδιών ο κρατικός λειτουργός γίνεται «ηπιότερος» και ειλικρινέστερος. **«Ποιος σου είπε χριστιανέ μου να εκτίθεσαι; Δεν έμενες ήσυχος, είχες τέσσερα παιδιά, εσύ θα έσωζες την πατρίδα;»** Η απάντηση του δασκάλου καθρεπτίζει τον ελληνικό πατριωτισμό και βεβαίως την τάση του περιοδικού να αναδεικνύει τον ενδιάθετο ηρωισμό των καθημερινών ανθρώπων και τα αγωνιστικά πρότυπά τους: **«Αλλοίμονο, κύριε επιθεωρητά, αν και οι ήρωες του 21 σκέφτονταν έτσι!»**.

Τεύχος 11. Παρασκευή, 20 Ιουλίου 1945.

Στο φύλλο αυτό έρχονται στο προσκήνιο ο Σολωμός και ο Κάλβος. Στην 8^η σελίδα και στη στήλη «Η πνευματική μας κληρονομιά», έχομε δύο αποσπάσματα από την αρχή και το τέλος «της Γυναίκας της Ζάκυνθος». Κάτω από τον τίτλο **«Οι Μισολογγίτισσες»**, δίνεται η γνωστή περικοπή με την αποκοτιά των γυναικών **«ν' απλώσουν χέρι ζητιανιάς, όταν επερισσέψανε οι χρείες και εχάσανε την ντροπή...»**. Στο δεύτερο μέρος προεξάρχει η σκληρή γυναίκα της Ζάκυνθος, που σύμφωνα με διευκρινιστική σημείωση, στο τέλος της σελίδας, **«συμβολίζει την αντιεπαναστατική-αντιαπελευθερωτική αριστοκρατία»**. Διώχνει τις ζητιάνες του Μισολογγιού ρωτώντας κυνικά **«Και τι σας έλειπε; Και τι κακό είδατε από τον Τούρκο;»**. Το κείμενο επιλέγεται για να ανακαλέσει στη σκέψη του αναγνώστη την ψυχρή και εχθρική στάση των πλουσιότερων τάξεων προς τους ενδεείς και τους αγωνιζόμενους. Υπάρχουν κάποιοι, θέλει να πει, που δεν συγκινούνται από άλλα ιδανικά, πέρα από τη διασφάλιση της υποκειμενικής αυτάρκειας. **«Και τώρα που βλέπετε πως πάνε τα πράματά σας κακά, θέλετε να πέσει το βάρος απάνω μου.»**, κραυγάζει η διαχρονική φωνή της κοινωνικής αδιαφορίας, λίγο πριν εκδιώξει όσους ζητούν συμπαράσταση.

Στο δεύτερο παράθεμά μας έχομε μια αντίστροφη εστίαση προς το '21. Στη σελίδα 9, και στη στήλη «Σύγχρονη ποίηση», ο Λέων Κουκούλας δημοσιεύει την **«Ωδή στον Αντρέα Κάλβο»**, μια σύνθεση 32 στροφών πάνω στα πρότυπα της καλβικής ποίησης και στροφικής δομής. Η ωδή φέρεται γραμμένη τον Αύγουστο του '44, αλλά κάποιες στροφές φαίνονται να συμπεριλαμβάνουν και τις αρχικές συνθήκες του εμφυλίου. Όλη η σύνθεση αποτελεί μια επίκληση στον φλογερό βάρδο του '21, του οποίου η φωνή θα έπρεπε να ακουστεί πάλι. **« Στα τωρινά ανταριάσματα- που της φυλής το δέντρο- κεραυνοί το χτυπάν-πόσες φορές επέταξε- σε σένα ο νους μου.» «Οι Αγαρινοί που μίσησες- δεν είναι αυτοί που τώρα-διαγουμάνε τη χώρα μας-και μολεύουν αισχρά- το άγιο χώμα.» «Λαβωμένη θανάσιμα- η πατρίδα μας μάχεται- ξανά στ' απάτητα όρη- που έχουν ψυχή ωσάν άνθρωποι,- για την Ιδέα.»**

Το παράθεμα αυτό είναι ξεχωριστό, μια και ξεπερνά τη μονοτροπία της ιστορικής εκμετάλλευσης των πτυχών του '21. Εδώ προσφέρει ιστορικό υλικό η σύγχρονη Ελλάδα και έντεχνα αναζητείται υμνητής, του ήθους του Κάλβου.

Τεύχος 12. Παρασκευή, 27 Ιουλίου 1945.

Στη σελίδα 8, και στη γνωστή στήλη «Η πνευματική μας κληρονομιά», δημοσιεύεται ένα άθροισμα παραγράφων υπό τον τίτλο **«Λόγος προς Ελευθερίαν»** του Ιω. Κολέτη(η ορθογραφία του περιοδικού). Δεν δίδεται καμιά άλλη διευκρίνιση για τον συγγραφέα και το έργο, αλλά ο λόγος και το

πνεύμα θυμίζουν τον Ανώνυμο και την *Ελληνική Νομαρχία*. Προτάσσεται ένας ύμνος προς την ελευθερία, τους Σουλιώτες και τον Ρήγα και στη συνέχεια επισημαίνονται και αναλύονται οι «**τρεις κυριότητες που για 11 σχεδόν αιώνες κατέφθειραν τους Έλληνας και κατερήμωσαν την Ελλάδα, η τυραννία, το ιερατείο και η ευγένεια**». Στη συνέχεια, και αφού επισημαίνεται η χρησιμότητα των φωτισμένων δασκάλων, τίθενται τα ρητορικά μεν αλλά και πάντα επίκαιρα ερωτήματα: **«Ίσως τέλος πάντων προσμένετε να μας δώσει την ελευθερίαν κανένας από τους αλλογενείς δυνάστας; Ω, θεέ μου, έως πότε οι Έλληνες θα πλανώμεθα αστοχάστως...»**

Η 11^η σελίδα έχει εξ' ολοκλήρου διατεθεί στο Ρήγα. Ένα μεγάλο κείμενο του Ακαδημαϊκού Νίκου Βέη, προσδιορίζει «τα λογής- λογής μέσα με τα οποία ο Ρήγας Φεραίος αγωνίστηκε να ξεσηκώσει σε κοινό πόλεμο κατά της τουρκικής τυραννίας τους σκλάβους πατέρες μας καθώς και τις λοιπές αλύτρωτες μα φιλελεύθερες εθνικότητες της ελληνικής Ανατολής». Ο τίτλος είναι **«Ο Ρήγας Βελεστινλής- Φεραίος και δυο επαναστατικά τραγούδια, “η Καρμανιόλα” και το “Χαρήτε τη Ζωή”**». Εκτός από την αναζήτηση της προέλευσης των τραγουδιών σε ξένα πρότυπα ή μεταφράσεις, ο Βέης σχολιάζει κάποια έγγραφα από το ανακριτικό υλικό της αυστριακής αστυνομίας, με καταθέσεις του ίδιου του Ρήγα και των συνεργατών του. Οι διώξεις και η καταδίκη του Ρήγα είναι το κεντρικό θέμα, παράλληλα βέβαια με την αγωνιστική του δράση και την απελευθερωτική του αγωνία.

Το τελευταίο σημείο, που θα μας απασχολήσει στο τεύχος αυτό, είναι στο οπισθόφυλλο, δύο επιγραμματικές φράσεις μέσα σε πλαίσιο, στο κέντρο της σελίδας. **«Η προκοπή σας και η μάθησή σας να μη γίνει σκεπάρνι μόνο δια το άτομό σας, αλλά να κοιτάζει το καλό της Κοινότητος και μέσα στο καλό αυτό βρίσκεται και το δικό σας.» 1838, Θεόδωρος Κολοκοτρώνης.** Το δεύτερο απόσπασμα είναι λόγος του Οδυσσέα Ανδρούτσου, του 1821. Εδώ ο λόγος είναι πιο επαναστατικός, λόγω χρόνου ασφαλώς, αφού το 1821 προείχε ο πόλεμος και όχι η ηθική διάσταση της προκοπής. **«Τι τη θέλουμε βρε αδέλφια αυτή την πολυπικραμένη ζωή, να ζούμε από κάτω στη σκλαβιά και το σπαθί των Τούρκων ν'ακονιέται στο κεφάλι μας. Μου καίεται η καρδιά μου σα βλέπω και συλλογιούμαι πως ακόμα οι Τούρκοι μας τυραγνεύουν.»** Διαχρονικές οι δύο προτροπές, όποτε το «σκεπάρνι» του εγωισμού και το «σπαθί» της τυραννίας, “ βρίσκουν ευκαιρίες να δράσουν “.

Τεύχος 13. Παρασκευή, 3 Αυγούστου 1945.

Στην 8^η σελίδα, στη γνωστή στήλη «Η πνευματική μας κληρονομιά», ένα μεγάλο απόσπασμα από το απομνημονεύματα του Μακρυγιάννη με τίτλο **«Ο κατατρεγμός των αγωνιστών»**. Η αχαριστία και της σύγχρονης Ελλάδας προς τους αγωνιστές φέρνει το λόγο του στρατηγού “ξανά στη ζωή”, με την βοήθεια της αλληγορίας, στη δύναμη της οποίας πιστεύουν κατά τα φαινόμενα οι συντάκτες του περιοδικού. **«Έμειναν οι αγωνιστές διακονιараίοι. Τους κατατρέχει ο Κυβερνήτης μας και ο Αυγουστίνος κι ο Βιάρος. Καταφρονούν όλους αυτούς και βαθμολογούνε πολλούς, οπούπαιζαν το μπιλιάρδο μέσα στους καφενέδες και τώρα είναι σπιγούνιοι του κυβερνήτη και αλλουνών... Ποιος σας είπε, τους λένε, να σηκώσετε άρματα να δυστυχήσετε;»**. Την τελευταία αυτή έκφραση την είδαμε και στην παρατήρηση του επιθεωρητή προς τον ανακρινόμενο δάσκαλο. Το περιοδικό δε χάνει ευκαιρία να στηλιτεύσει την εξουσία για την αλαζονεία στο θέμα αυτό.

Μια σύντομη φράση του Σολωμού σχετική με τις βαθιές ρίζες της διαφθοράς στο ελεύθερο κρατίδιο, ολοκληρώνει τη στήλη. **«Μόνο όταν οι αίτιοι της διαφθοράς παταχθούν ολότελα, είναι δυνατό νάχουμε μια ηθική αναγέννηση»**, φέρεται να συμπεραίνει ο Σολωμός, χωρίς αναφορά σε κείμενό του, πέρα από το έτος 1842, που αναγράφεται στο τέλος.

Τεύχος 14. Παρασκευή, 10 Αυγούστου 1945.

Στην πρώτη σελίδα μια πολυπρόσωπη εικόνα, έργο του Ντωμιέ, μας φέρνει στον 19^ο αιώνα και τις φιλελεύθερες εκρήξεις του. Ο πίνακας ονομάζεται **«Η επανάσταση 1848»**, χωρίς άλλο σχόλιο.

Στην 8^η σελίδα και στην εκεί καθιερωμένη στήλη «Η πνευματική μας κληρονομιά», έχομε εκτενές απόσπασμα από τα απομνημονεύματα του Κολοκοτρώνη, με τίτλο **«Δερβενάκια»**. Η περιγραφή του Γέρου φτάνει ως την ώρα, που οι πασάδες μπαίνουν ανυποψίαστοι μέσα στα στενά. Το επόμενο μέρος οι συντάκτες ίσως το δώσουν σε άλλη συνέχεια. Όπως και στο προηγούμενο τεύχος η στήλη συμπληρώνεται από δύο επιγραμματικές φράσεις, του Ρήγα τούτη τη φορά, χωρίς προσδιορισμό της πηγής, πέρα από το έτος 1797. Η λαϊκή κυριαρχία ορίζεται στη μία και η καθολική ισχύς των νόμων, χωρίς διακρίσεις στους αξιωματούχους, στην άλλη. Τίποτε άλλο στο τεύχος αυτό, πλην μιας αναγγελίας έκδοσης στη 15^η σελίδα: **«Ο Ρήγας Φεραίος και η βαλκανική ομοσπονδία»**, του Γιάννη Κορδάτου, από τις εκδόσεις Ζαχαρόπουλος.

Τεύχος 15. Παρασκευή, 17 Αυγούστου 1945.

Στην 3^η σελίδα σε μικρό πλαίσιο μια φράση του Μακρυγιάννη του 1829. Το ύφος μοιάζει σαν κατάρα προς εκείνους, που δε σέβονται τις θυσίες και τα αίματα των αγωνιστών. **«Η διάθεσή σας ολουνών φαίνεται κι ο θεός βλέπει τον πατριωτισμό σας και θα λάβετε την ανταμοιβή όπου αξίζετε. Ότι τόσα αίματα αθώα άπου χύθηκαν και τόσες θυσίες οπούγιναν δεν θα τ' αφήσει Αυτός να πάνε χαμένα...»**

Ένα γράμμα του Οδυσσέα Ανδρούτσου στην 6^η σελίδα, με πρόλογο και σχόλια από τον Κώστα Ελευθερουδάκη. Το αρχέτυπο του γράμματος βρέθηκε στο αρχείο του Σπ. Ζαμπέλιου και απευθύνεται στον Αναστάση Λόντο, τον προύχοντα, που αποκάλεσε «διάβολο» τον Οδυσσέα. Με απλό και έξυπνο λόγο ο ήρωας της Γραβιάς εξηγεί, ότι το δαιμόνιο, που κρύβει μέσα του, όπως ο Σωκράτης, τον καθοδηγεί να σκοτώνει μόνο Τούρκους.

Στην 8^η σελίδα σταθερή πάντα «Η πνευματική μας κληρονομιά», τώρα με την **«Απολογία του Ρήγα»**. Πρόκειται για μετάφραση αποσπασμάτων της αληθινής απολογίας στους Αυστριακούς, παρμένη από τα κρατικά αρχεία της Βιέννης. Ο Ρήγας ομολογεί με παρρησία, ότι θα έφερνε τα βιβλία, τους χάρτες, τις μεταφράσεις, τις προκηρύξεις και τα τραγούδια του στη σκλαβωμένη Ελλάδα, για να σηκώσει επανάσταση απελευθερωτική. Όπως πάντα στη στήλη αυτή, βρίσκουμε ένα μικρό πλαίσιο στο κάτω μέρος, που αυτή τη φορά φιλοξενεί ένα μικρό σχέδιασμα του Σολωμού. Μας υπενθυμίζει ότι, “οι ερμιές” και τα βουνά ήταν τα προσκυνητάρια της Ελευθερίας στα μαύρα χρόνια της σκλαβιάς. Είναι και τώρα οι μέρες εκείνες του ‘45, που οι διώξεις ανάγκαζαν πολλούς να ανεβούν στο βουνό. **«Βουνά, λόγγοι και γκρεμοί,- λεφτεριάς προσκυνητάρια- και τα πάτησαν θεοί...»**.

Τεύχος 16. Παρασκευή, 24 Αυγούστου 1945.

Δύο σημεία στο φύλλο αυτό φέρνουν τη σκέψη στο '21, με το γνωστό πια τρόπο, που αγγίζει αλληγορικά τα γνωρίσματα των δύο εποχών. Όπως και σε άλλα τεύχη, η τρίτη σελίδα φιλοξενεί μέσα σε πλαίσιο δύο επιγραμματικές ρήσεις. Αυτή τη φορά είναι από το 1845 και τον Γ. Τερτσέτη. Για τα άγια λείψανα των μαρτύρων της ελευθερίας ο λόγος, που δεν τα συναντάμε πια στους άγιους τόπους, στα Ιεροσόλυμα και στο Άγιο Όρος, αλλά και **«εις τα κοιμητήρια των Αθηνών...εις τους δρόμους, μας ομιλούν και τους ομιλούμε...»** Το άλλο, αλληγορικά μεστό απόσπασμα, αναπολεί την εποχή του αγώνα, τότε που **«η ιστορία του ενός ήταν ιστορία του έθνους, και του έθνους η ιστορία βιογραφία του καθενός».**

Το δεύτερο σημείο ενδιαφέροντος βρίσκεται στη γνωστή 8^η σελίδα και στην σταθερά πλούσια στήλη της «πνευματικής κληρονομιάς». Προτάσσεται ο τίτλος: **«Ο Φωτισμός του Γένους»**, και ακολουθούν κείμενα του 1812, του Γιάννη Βηλαρά. Το θέμα περιστρέφεται γύρω από το γλωσσικό πρόβλημα και τη ζημιά που έκαναν στον λαό οι Λογιώτατοι. **«Καταφρονώντας τη γλώσσα του γένους τους, κρένουν μια γλώσσα ανήκουστη και με τούτο θέλουν να δείχνουν μάθηση και προκοπή μεγάλη»** Η βαθμιαία κατάργηση της δημοτικής, που είχε γίνει κοινά αποδεκτή στα χρόνια της Κατοχής, και η επαναφορά της καθαρεύουσας στον διοικητικό μηχανισμό και την παιδεία, κάνει κείμενα, όπως του Βηλαρά, κατανοητά και σύγχρονα.

Τεύχος 17. Παρασκευή, 31 Αυγούστου 1945.

Το κύριο άρθρο της πρώτης σελίδας είναι του Γ. Λαμπρινού, και αναφέρεται στο έργο του Γιάννη Βλαχογιάννη, του **«πνευματικού Ηρακλή»** κατά τον τίτλο του κειμένου. Ο αθόρυβος ερευνητής, που έφερε στο φως τους θησαυρούς των απομνημονευμάτων, επαινείται ως ο διανοούμενος που αγάπησε εξαιρετικά τον λαό και την ιστορία του. **«Το κίνητρο της ζωής και του έργου του είναι ο πόνος και η αγάπη για το λαό...Κατάλαβε ορθά ότι η ιστορική γνώση για τον λαό αυτό δε μπορεί να είναι άλλη από τη γνώση της πρώτης πηγής: της Επανάστασης του 1821.»** Μέχρι τον Βλαχογιάννη η τυπολατρική προγονοπληξία και ο άγονος μεγαλοϊδεατισμός είχαν παραμερίσει την αληθινή ιστορία. Ο λογιωτατισμός και **«ο πνευματικός κοτζαμπασισμός»** είχαν αφανίσει καθετί, που δεν έμοιαζε με Βυζάντιο και αρχαία Ελλάδα. Κατά τον Λαμπρινό ο Βλαχογιάννης ήταν εκείνος που φώτισε την αληθινή πορεία του έθνους περιμαζεύοντας την ιστορική κληρονομιά και αναζητώντας τα ίχνη του λαϊκού ρεύματος εκείνου, που ανάστησε την ελευθερία.

Στην 8^η σελίδα και στη γωνιά της «πνευματικής μας κληρονομιάς» ένα απόσπασμα από δημοσίευμα του Γ. Τερτσέτη, στο περιοδικό «Ο Ρήγας» του 1844. Ο τίτλος είναι **«Θα έλθει καιρός»**, και η πρόθεση του γράφοντος είναι να δείξει, ότι **«Θα έλθει καιρός εις τον οποίον ο ελληνικός πόλεμος του 1821, θα τιμηθεί πολύ περισσότερο απ' ότι δοξολογείται την σήμερον».** Με τη δύναμη της παραβολής το περιοδικό υποβάλλει στους αναγνώστες του την ίδια ελπίδα για τον αγώνα τον πρόσφατο κατά του φασισμού, ο οποίος δεν έχει πλήρως ολοκληρωθεί.

Στην 11^η σελίδα, δύο επιγραμματικές ρήσεις, του Κοραή και του Μακρυγιάννη, μέσα σε διακριτικό (τυπογραφικό) πλαίσιο, ως συνήθως, επαναφέρουν τη σκέψη στο '21 και συρράπτουν χαρακτηριστικά του τότε και του τώρα. Ο Κοραής υπογραμμίζει την ανθελληνική στάση κάποιων Ευρωπαίων που προεπαναστατικά κατηγορούσαν τους Έλληνες ως δειλούς ή

«ανάνδρους», και μετεπαναστατικά ως «αποστάτας». Πρόκειται για εκείνους, που θέλουν να τους δουν «ξαναδεμένους εις τον ζυγόν του τυράννου». Ο Μακρυγιάννης αναφέρεται στην αγωνιστικότητα και των Τούρκων, που «πολέμησαν σαν λιοντάρια και κείνοι». Νικήθηκαν στο τέλος, γιατί «**Η αδικία, όσα να κάμει η αντρεία, νικιέται...**»

Στο οπισθόφυλλο του τεύχους έχουμε ένα τρίτο σημείο με ενδιαφέρον. «**Τα δίκαια του ανθρώπου**» του Ρήγα Φεραίου παρατίθενται σε ιδιαίτερη στήλη χωρίς σχόλια ή υπότιτλους. Μεταφέρονται 7 άρθρα από το κείμενο του Ρήγα, εκείνα που μνημονεύουν τα φυσικά δίκαια και τις ανθρώπινες ελευθερίες. Οι παραβιάσεις των ανθρώπινων δικαιωμάτων δεν ήταν κάτι άγνωστο κατά το 1945.

Τεύχος 18. Παρασκευή, 7 Σεπτεμβρίου 1945.

«Η πνευματική μας κληρονομιά» στη σελίδα 8 είναι και πάλι πλήρης. Τρεις μνημικές επιστολές προς τον Ιωάννη Γκούρα, υπό τον τίτλο «**Οι νέοι Μαραθωνομάχοι**», αποκαλύπτουν, ότι οι υψηλά ιστάμενοι της διοίκησης και της εκκλησίας ήταν καλά ενημερωμένοι για τον ηρωισμό και τις επιτυχίες των οπλαρχηγών. Η λήθη και η καταφρόνηση προς τους αγωνιστές δεν ήταν στις αρχικές τουλάχιστον προθέσεις τους. Ο πρόεδρος Γεώργιος Κουντουριώτης (12 Ιουλίου 1821), ο Λάζαρος Κουντουριώτης (13 Ιουλίου 1824) και ο επίσκοπος Ταλαντίου Νεόφυτος, εκφράζουν τα: «**Εύγε, εύγε στρατηγέ κύριε Ιωάννη Γκούρα... ο σωτήρ και ο ελευθερωτής της επαπειλούμενης Αττικής...διότι αι πράξεις σου πάντοτε εστάθησαν σύμφωνοι με τα συμφέροντα του Έθνους**». Μια υποσημείωση στο κάτω μέρος του παραθέματος φανερώνει τη σκοπιμότητα της δημοσίευσης. «**Τη στιγμή που χιλιάδες αγωνιστές της Εθνικής Αντίστασης σαπίζουν σαν κοινού εγκληματίες στα κάτεργα του μεταδεκεμβριανού Κράτους, τα επίσημα αυτά γράμματα της πολιτικής και πνευματικής ηγεσίας του 21 φέρνουν έναν αγέρα δικαίωσης και δείχνουν τι θέση έδιναν στους αγωνιστές της λευτεριάς**». Είναι μια από τις λίγες περιπτώσεις, που το περιοδικό αναφέρεται στη χρήση την οποία κάνει στο ιστορικό υλικό του '21. Η βούλησή του είναι να αξιοποιηθεί η παραβολική διάσταση του '21 και η συνάφειά του προς τις μεταπολεμικές λαϊκές διεκδικήσεις.

Ένα ολοσέλιδο άρθρο στη σελίδα 12, η «**Θεσσαλία**», του Γιάννη Κορδάτου, εισάγει ένα νέο τύπο ιστορικής γραφής συνδυασμένο με τη γεωγραφία. Η Θεσσαλία εξετάζεται ως κάμπος και ως βουνό, ως χώρος δηλαδή, που εξέθρεψε τσιφλικάδες και δουλοπάροικους στα πεδινά, αλλά και κλεφτουριά και αρματολούς στον Όλυμπο και τα άλλα βουνά. Ο κάμπος με τη «**ραγιαδωσύνη**» του, παρά κάποιους κοινωνικούς αγώνες, επέτρεψε στο φεουδάρχη τσιφλικά να ταπεινώνει και να εκμεταλλεύεται την εργασία και τη ζωή των κολίγων. Στα βουνά όμως η αντάρτικη ελευθεροφροσύνη ξαναζεί σε κάθε δύσκολη στιγμή, όπως στα χρόνια '42-'44, στην Πίνδο, στο Πήλιο, στον Κίσαβο και στον Όλυμπο «**ξανάζησε η κλεφτουριά και ο αρματολισμός του 1821.**» Ο επίλογος φέρνει τη σκέψη στο σήμερα με γλώσσα ωμή και επιχειρήματα από τη λογική της Αριστεράς⁵²: «**Την μπότα του Γερμανού την**

⁵² Η ευαισθησία της αριστεράς για τη χειμαζόμενη από τις παρακρατικές συμμορίες Θεσσαλία, είναι εμφανής σε κάθε συγγραφή περί Εμφυλίου. Πολλές λεπτομέρειες για τη Θεσσαλία και για την αποχαλίνωση «του μοναρχοφασιστικού παρακράτους», όπως το ονομάζει, δίνει ο Τάσος Βουρνάς, στα κεφάλαια 1 και 19, της *Ιστορίας της Σύγχρονης Ελλάδας*, (Ο Εμφύλιος), εκδ. Τολίδη, Αθήνα, 1981 σσ, 17-63 και 261-271.

αντικατάστησαν τώρα οι βασιλικοί ληστοσυμμορίτες που σφάζουν, ληστεύουν, ατιμάζουν, γδύνουν, δέρνουν, διαπομπεύουν, ρημάζουν, φυλακίζουν....Και όμως η Θεσσαλία δε θα γονατίσει...»

Τεύχος 19. Παρασκευή, 14 Σεπτεμβρίου 1945.

Ένα εκτεταμένο σε χώρο και θεματολογία κείμενο του Νικόλα Φύλλα φέρνει τη σκέψη του αναγνώστη στο χρόνο της μεγάλης επανάστασης και στον αληθινό ρόλο των πρωταγωνιστών. Το κείμενο βρίσκεται στην 6^η σελίδα, επιγράφεται **«Ένα δημοτικό τραγούδι»**, και είναι γραμμένο στην Αλεξάνδρεια το 1945. Ο συγγραφέας προσεγγίζει ερμηνευτικά το κλέφτικο τραγούδι **«Βασίλη κάτσε φρόνιμα...»** και ταυτόχρονα ανατρέχει στις ιδεολογικές ρίζες των ποιημάτων αυτών, ως αυθεντικών δειγμάτων του αυθορμητισμού της λαϊκής ψυχής. Σημειώνει τα ονόματα των ξένων και Ελλήνων ερευνητών, που αγάπησαν το δημοτικό τραγούδι, το κατέγραψαν, το εξέδωσαν και το περιέσωσαν, για να δείχνει στο εξής την αξία της περιφρονημένης γλώσσας του λαού και την αδάμαστη αγωνιστικότητα της λαϊκής ψυχής. Με αφετηρία τη λέξη «φρόνιμα» του πρώτου στίχου ο Φύλλας αναλύει τη στάση των “φρόνιμων ραγιάδων”, των προδοτών, των κοτζαμπάσηδων, των συμβιβασμένων με τη δουλοπρέπεια, ή των εξαγορασμένων Φαναριωτών, τους οποίους ο Κοραΐς χαρακτηρίζει **«τουρκοχειροτονημένους δουλοπρίγκηπες»**. Όλοι αυτοί, κατά τον γράφοντα, υπηρέτησαν τη δουλωτική φρονιμάδα και έγιναν εκούσιοι ή ακούσιοι συνεργοί του τυράννου. Η κατακλείδα του κειμένου περικλείει την πεμπτούσια του μηνύματος, που ο συντάκτης θέλει να στείλει: **«Ο αγώνας όμως δεν τελείωσε. Η επανάσταση του 21 κατάλυσε τον ξένο τύραννο, αλλά δεν κατάλυσε την τυραννία...Κι η μέρα δεν θ’ αργήσει που ο λαός μας ολοκληρώνοντας τη νίκη του 21, ολοκληρώνοντας την Ιδέα που τόσο αιώνες και τόσο αγώνες θρέψαν, ελεύθερος και κυρίαρχος θα βάλει τάξη στο σπίτι του, όπως αυτός καλύτερα νομίζει...»** Το κείμενο αυτό είναι αποκαλυπτικό της ιδέας για το εικοσιένα, που περνά μέσα από τις γραμμές του περιοδικού, έστω και αν ο τίτλος παραπέμπει στη δημοτική ποίηση.

Το επόμενο σημείο με ενδιαφέρον βρίσκεται στη σελίδα 8 και στη στήλη της «πνευματικής μας κληρονομιάς». Κάτω από τον τίτλο **«Ο Λογιώτατος ή ο Κολοκυθούλης»**, παρατίθεται ένα διαλογικό απόσπασμα από το έργο του Γιάννη Βηλαρά. Η κυρά Ρηγανούλα συμβουλεύει την γειτόνισσά της, την κυρά Παπαρούνα, να μην αφήνει το παιδί της να μαθαίνει πολλά γράμματα, για να μην καταντήσει σαν τον Κολοκυθούλη της Κυράς Παρδάλως, που έγινε λογιώτατος και **«δεν είναι πια στα μέτρα του»**. Τα απλοϊκά επιχειρήματα της κυράς Ρηγανούλας επισημαίνουν, ότι **«τα πολλά γράμματα δεν είναι καλά για τα παιδιά»**, και ότι **«η πολλή σπουδή χαλάει τη γνώση»**, όπως **«τώχ’ ειπεί και ο Αϊγούμενος, νάχομε την ευχή του»**. Το σημείο όμως του κειμένου, που λειτουργεί και συγχρονικά και αναφέρεται έμμεσα στη γλωσσική διαπάλη του 1945, είναι εκεί, που ο πατέρας του Κολοκυθούλη συμβουλεύει το γιο του με τρόπο απλοϊκό, αλλά σοφό και διαχρονικά έγκυρο: **«Άφισε αυτά τα κορακίστικα, παιδί μου, γιατί σε περιγελάν ο κόσμος. Αν ορέγεσαι να αποχτήσεις υπόληψιν, και να φανείς άξιος στο Γένος, αγωνίσου να φωτίσεις το Γένος με συμβουλές και συγγράμματα σε γλώσσα, οπού να την απεικάζουν όλοι. Μη φαντάζεσαι να σε πάρουν για σοφόν, επειδή και καμώνεσαι να κρένεις τη γλώσσα των προπατόρων σου σε τρόπον,**

οπού δε θελα την απεικάζουν μητ' εκείνοι, αν την ήκουγαν από το στόμα σου».

Το φύλλο κλείνει με μια φράση επιγραμματική και παραινετική του Αθ. Ψαλλίδα (1767-1829), από γράμμα του στον Μαυροκορδάτο. Στο κέντρο στο οπισθόφυλλο μέσα σε πλαίσιο η πάντα αποδεκτή ρήση: **«Οι δημοκρατικοί άνδρες πρέπει να είναι και γενναίοι και υπομονητικοί δια να κατορθώσουν έργα πελώρια».** Η εποχή του 1945, βέβαια, έδινε ιδιαίτερο νόημα τόσο στους όρους «δημοκρατικοί άνδρες», όσο και « έργα πελώρια». Πιθανότατα και στο «υπομονητικοί».

Τεύχος 20. Παρασκευή, 21 Σεπτεμβρίου 1945.

Τρία σημεία και στο τεύχος αυτό μας παραπέμπουν στην ιστορία και τη σοφία του 19^{ου} αιώνα, πάντα όμως με στόχο τη σκέψη του σήμερα και την ευόδωση των διλημάτων του 1945. Όπως πάντα στην 8^η σελίδα, και στην «πνευματική μας κληρονομιά», το περιοδικό καταχωρίζει τα αλληγορικά του δείγματα. Στην προκειμένη περίπτωση, καταχωρίζονται δύο ποιήματα και ένα απόσπασμα από τα απομνημονεύματα του Μακρυγιάννη, τα οποία η σύνταξη του εντύπου τιμά εξαιρετικά, όπως έχομε διαπιστώσει. Τα ποιήματα αναφέρονται στην Κρήτη και στους μακροχρόνιους αγώνες της για την εκδίωξη του Τούρκου κατακτητή. Το πρώτο είναι του Γ. Πλεύρη και του 1898. Σκιαγραφεί την ιδέα της λευτεριάς, όπως την προσδιόρισαν οι Κρήτες μαχητές με τους ασίγαστους αγώνες τους: **«Είναι δεντρί αγαπητό, στ' αγέρωχα παιδιά της,- και το φυλάξαν μ' άρματα ακοίμητα κοντά της.- Το θρέψαν χρόνια αμέτρητα, με αίμα με κουφάρια...»**

Το δεύτερο ποιητικό δείγμα, **«Παυλής Ντεντιδάκης»**, είναι δημοτικό και περιγράφει την άνιση σύγκρουση των λιγοστών χριστιανών, με το **«αρίφνητον ασκέρι»** του Ρεσίτ πασά. Η λογική των αριθμών και της υπεροπλίας δεν ανακόπτει την ορμή του Κρητικού οπλαρχηγού: **«Με πεντακόσιους χριστιανούς τσοι Τούρκους φοβερίζει,- ο Ντεντιδάκης ο Παυλής και τρόμο τσοι ποτίζει...».** Το χρήσιμο και επίκαιρο επιμύθιο συμπεραίνει, ότι η αυταπάτηση των χριστιανών τους οδηγεί στη νίκη, όπως στη νίκη καταλήγει κάθε ψυχωμένος αγώνας κατά των τυράννων.

Στο τρίτο και πεζό απόσπασμα έχομε 18 σειρές του Μακρυγιάννη, που μιλούν για τα **«πατριωτικά αιστήματα»**, από τα οποία πρέπει να εμφορούνται οι σύγχρονοι άνθρωποι, αν θέλουν να λέγονται **«Έθνη»**. **«Το εναντίον λέγονται παλιόψαθες των εθνών και βάρος της γης.»** Στη συνέχεια ο πολυδιάστατος λόγος του Μακρυγιάννη καυτηριάζει το υπερφίαλο «Εγώ» των «Εκλαμπρότατων» και «Γενναιότατων», που έχει αντικαταστήσει το πραγματικό «Εμείς» του αγώνα. **«Ότι βάναμε όλοι τις πλάτες, όχι ένας...»**

Στην επόμενη σελίδα και με τον γνωστό τρόπο προβολής μέσα σε πλαίσιο μια φράση του Ανδρέα Λασκαράτου εμπλουτίζει την επιγραμματολογική ανθολογία του περιοδικού με μια νέα σοφή και διαχρονική πολιτική πρόταση: **«Δεν είναι εχθρός της πατρίδος εκείνος που ξεσκεπάζει τα ελαττώματα της κοινωνίας και ζητά ιατρείαν, αλλά εκείνος οπού τα σκεπάζει και εμποδίζει την ιατρείαν.»**

Το πιο εκτεταμένο παράθεμα σχετικό με το '21 στο φύλλο αυτό το έχομε στην 16^η σελίδα. Είναι ο **«Αντώνης Κορωνιός»**, του Γ. Βαλέτα. Όπως και στο 8^ο τεύχος με τον Μαρτελάο, ο Γ. Βαλέτας προσεγγίζει βιογραφικά και εργογραφικά την προσωπικότητα του αφανούς συνεργάτη του Ρήγα.

Συναρχηγός ο Κορωνιός και οργανωτής του εθνεγερτικού κινήματος, έμεινε κρυμμένος πίσω από τη σκιά και την αίγλη του Ρήγα, παρά την ηθική και πατριωτική συνέπεια, που έδειξε τόσο κατά το χρόνο της συνωμοτικής προπαρασκευής όσο και κατά τις ώρες των ανακρίσεων και της θανατικής καταδίκης. Εντυπωσιάζει η αυταπάρνηση του εικοσιεπτάχρονου νέου, που επωμίζεται όλες τις ευθύνες και προσπαθεί με τις καταθέσεις του μπροστά στους ανακριτές, να ελαφρύνει τη θέση των συγκατηγορουμένων του, την ίδια στιγμή, που άλλοι με τη δειλία τους και τη «μικροαστική συμφεροντολογία», οδήγησαν το κίνημα και τους κινηματίες στα χέρια των δημίων. **«Ένας τέτοιος οραματιστής της παμβαλκανικής δημοκρατικής ενότητας πρέπει κατά τον συντάκτη να πάρει τη θέση του αναγεννητή μέσα στην ιστορία μας και να γίνει γνωστός και στη γραμματολογία μας, στο πλάι του Ρήγα.»** Η παμβαλκανική ενότητα ήταν μια σύγχρονη αριστερή προσδοκία.

Τεύχος 21. Παρασκευή, 28 Σεπτεμβρίου 1945.

Σελ. 2. Ένα ακόμα επίγραμμα βρίσκομε εδώ, μια φράση του Αδ. Κοραή με τη χρονική ένδειξη 1798. **«Μήτε πυρ μήτε σίδηρος ψυχραίνει ποτέ εις τας ημετέρας καρδιάς την διάπυρον της ελευθερίας αγάπην, το άσπρονδον κατά της τυραννίας μίσος.»** Η ίδια φράση έχει δημοσιευθεί ξανά στο παρελθόν. Είναι ένας καλός «όρκος» και για σύγχρονους αγωνιστές.

Σελ. 8. Η γνωστή μας γωνιά του περιοδικού με την «πνευματική κληρονομιά» παραθέτει 65 στίχους από τον **«Θούριο Ύμνο»** του Ρήγα Φεραίου. Η στήλη συμπληρώνεται στο κάτω μέρος με μια ξυλογραφία του Σπ. Βασιλείου, με παράσταση του Ρήγα Φεραίου, από μυστική έκδοση της Κατοχής, όπως αναγράφει σχετική σημείωση. Το απόσπασμα του Θουρίου είναι επιλεγμένο με τρόπο, που να ανταποκρίνεται και στην σύγχρονη προβληματική. Αρχικά διαβάζομε την πρόσκληση, που απευθύνει ο ποιητής προς όλους τους ξενιτεμένους Έλληνες, να επιστρέψουν στην πατρίδα τους. **«Στον τόπο του καθένας ας έλθει τώρα πια - Η Ρούμελη τους κράζει μ' αγκάλας ανοικτάς...»** Στη συνέχεια η πρόσκληση διευρύνεται προς τον Πασβάνογλου και τους γειτονικούς λαούς, οι οποίοι οφείλουν να συντρέξουν τους επαναστάτες, για να απαλλαγούν και οι ίδιοι από τον τυραννικό κλοιό. **«Βούλγαροι κι' Αρβανίται, Αρμένιοι και Ρωμηοί,- Αράπηδες και Άσπροι με μια κοινή ορμή- για την ελευθερία να ζώσωμεν σπαθί.»** Η απελευθερωτική πρόταση δεν διαχωρίζει εθνότητες και θρησκευτικές ομάδες αλλά στοχεύει στην ευημερία όλων των ανθρώπων. **«Να σφάξωμεν τους λύκους, που τον ζυγόν βαστούν- και Χριστιανούς και Τούρκους σκληρά τους τυραννούν.- Ο κόσμος να γλυτώσει απ' την πληγή αυτή,- κι ελεύθεροι να ζώμεν, αδέλφια, εις την γήν.»** Οι στίχοι του Ρήγα βρίσκονται πολύ κοντά στην κομμουνιστική πολιτική προσέγγισης προς τους βαλκανικούς λαούς και τις καταπιεσμένες τάξεις του γεωγραφικού μας περιγύρου⁵³, από τις οποίες μόνο η ελληνική έμενε «σοσιαλιστικά αλύτρωτη».

⁵³ Ανεξάρτητα από τις συμφωνίες περί ζωνών επιρροής στα Βαλκάνια, των τριών ισχυρών, Τσώρτσιλ, Ρούζβελτ, Στάλιν, και παρά το ότι οι γεωγραφικές αυτές διαιρέσεις ήταν γνωστές στους Έλληνες πολιτικούς, και τους Κομμουνιστές, είναι γνωστή η ιδεολογικοπολιτική προσκόλληση των Ελλήνων κομμουνιστών στην ιδέα της συνεργασίας με τους γειτονικούς λαούς και τα φιλοσοβιετικά τους καθεστώτα. Η προσδοκία αυτής της έμπρακτης και αμοιβαίας αλληλεγγύης έμεινε μόνο προσδοκία (όπως και στα σχέδια του Ρήγα), αφού η Σοβιετική Ένωση ποτέ δεν αθέτησε την υπογραφή της συμφωνίας της Γιάλτας, και δεν ενέκρινε τα όνειρα των Ελλήνων Κομμουνιστών για ευρεία Βαλκανική πολιτική συνεργασία, στο όνομα της λαϊκής ευημερίας. Σχετικά με τις ζώνες επιρροής και

Στην τελευταία σελίδα και πάλι έχει τοποθετηθεί μέσα σε τυπογραφικό, διακριτικό πλαίσιο ένα απόσπασμα εννέα σειρών από τα απομνημονεύματα του Μακρυγιάννη. Το θέμα είναι η συμφεροντολογική βουλιμία των πολιτικών του κρατιδίου, που δε διστάζουν μπροστά στην καταλήστευση και διαίρεση του λαού. **«Όσα έπαθε η πατρίς δια τους “νόμους” και το καλό αυτωνών...δεν τα έπαθεν η πατρίς εις τον αγώνα των Τούρκων...»** Κάτι ανάλογο θέλει να υπενθυμίσει η καταχώρηση ότι συνέβη στη πατρίδα, μετά τον αγώνα κατά των Γερμανών.

Τεύχος 22. Παρασκευή, 5 Οκτωβρίου 1945.

Οι αναφορές στο '21 από το φύλλο αυτό του περιοδικού μπορούμε να πούμε, ότι περιορίζονται. Ένα κείμενο στο τεύχος αυτό μας παραπέμπει στον 19^ο αιώνα. Στην καθιερωμένη πια 8^η σελίδα και στη στήλη της «πνευματικής κληρονομιάς», διαβάζομε **«Το αντιμοναρχικόν πνεύμα του Ελληνισμού»**. Πρόκειται για συλλογή τεσσάρων αποσπασμάτων του 1877, από την αντιμοναρχική επιχειρηματολογία του Τιμ. Φιλήμονος⁵⁴. Κατά τον συγγραφέα, η μακρά ελληνική ιστορία δεν είναι παρά μια **«διαρκής διαμαρτύρησις κατά της Μοναρχίας»**. Αναλυτικότερα, **«Η Μοναρχία οσάκις παρ' Έλλησιν ίσχυσε και ιδρύθη, ως εξουσία, υπήρξε το προϊόν ή ξενικής κατακτήσεως, ή παρεκτροπή, δια της βίας επιβληθείσα...»**. Για την ενίσχυση των απόψεών του ο Φιλήμων, επικαλείται την πολιτική ιδέα του οραματιστή Ρήγα, που προτίμησε το καθεστώς της Ομοσπονδίας, αναφέρει τις αντιδυναστικές απόψεις του Καποδίστρια και μνημονεύει τις λαϊκές κατά του θρόνου εξεγέρσεις, του 1843 και του 1862. Η επιχειρηματολογία αυτή ήταν απολύτως συμβατή με την αντιδυναστική εμμονή της αριστεράς του 1945.

Τεύχος 23. Παρασκευή, 12 Οκτωβρίου 1945.

Και στο τεύχος αυτό η στήλη «Η πνευματική μας κληρονομιά», είναι το μόνο σημείο, που μας μεταφέρει κάποια στοιχεία από το κλίμα του '21. Τρία αποσπάσματα από τα απομνημονεύματα του Μακρυγιάννη συρράπτονται επιδέξια κάτω από τον τίτλο **«Εσείς οι εκλαμπρότατοι»**, και μεταφέρουν την αγανάκτηση του στρατηγού για τον διαλυτικό και φατριαστικό ρόλο των πολιτικών. Με την αμεσότητα του διαλογικού ύφους ο Μακρυγιάννης κατακεραυνώνει σε δεύτερο πρόσωπο: **«... Όταν κοπιάσατε εσείς, μας γυμνάσατε στη διχόνοια, μας φέρατε τις φατρίες και τ' άλλα τ' αγαθά ...Πρωτοήφερες την διχόνοιαν εσύ κύριε Μαυροκορδάτε,...και εσύ κύριε Κωλέτη,...και εσύ κύριε Μεταξά...Σας ερωτώ εσάς τους Εκλαμπρότατους και μεγαλόγνωσους πολιτικούς της Ελλάδος:..Αν ήρθετε από καλωσύνη σας να μας φωτίσετε, να μας λευτερώσετε, διατί να χυθούν αυτά τα αίματα οπού χύθηκαν...Και να θέλουν οι Άγγλοι, οι Γάλλοι, οι Ρούσσοι, οι Αυστριακοί ή άλλο κράτος να μας κυβερνήσουν με το μέσον το δικό σας;...»** Οι προτάσεις αυτές είναι ένα μικρό μόνο δείγμα της λογικής, που αντλείται από το κείμενο του Μακρυγιάννη, για να προσαρμοστεί στα δεδομένα της νεότερης εποχής και να ερμηνευτεί ως ιστορικό δίδαγμα.

την ενημέρωση των Ελλήνων: Άγγελος Θ. Αγγελόπουλος, *Από την Κατοχή στον Εμφύλιο. Η μεγάλη ευθύνη των Συμμάχων*. Δ' έκδοση, Παρουσία, Αθήνα, 1995, σσ, 131-141.

⁵⁴ Πρόκειται περί του δημοσιογράφου Τιμ. Φιλήμονος, και όχι περί του απομνημονευματογράφου Ιωάννου Φιλήμονος, που έγραψε το «Δοκίμιον ιστορικών περί της ελληνικής επαναστάσεως».

Τεύχη 24-25. Παρασκευή, 26 Οκτωβρίου 1945. Τιμή δρχ. 100. (Αρχίζουν οι κυκλοφοριακές ανωμαλίες του περιοδικού, παρά το ότι εξακολουθεί να αναγράφει πως κυκλοφορεί κάθε Παρασκευή. Η έκδοση αυτή είναι αφιερωμένη στην 28^η Οκτωβρίου.)

Για το '21 έχομε ένα παράθεμα στη σελίδα 14, και πάλι από τα Απομνημονεύματα του Μακρυγιάννη. Ο τίτλος είναι **«Ελλάς»** και μεταφέρεται ο διάλογος του ολιγογράμματος στρατηγού με τον Μήτηρο Ντεληγιώρη, τον αγωνιστή, που «τσάκισε το χέρι του στο Μισολόγγι», όπως είδαμε στην περικοπή του 1^{ου} τεύχους. Η συζήτηση γίνεται γύρω από δυο κούπες κρασί και περιστρέφεται απαισιόδοξα γύρω από την άσχημη πολιτική κατάσταση και ειδικότερα την καταδίωξη των αγωνιστών από τους ντόπιους πολιτικούς και τους Βαυαρούς. **«...Οι γριές των σκοτωμένων διακονεύουν, οι νιες στανικώς τους πατούνε την τιμή τους, όσοι αγωνισταί μείναν, οι περισσότεροι νηστικοί και δυστυχημένοι, μην υποφέροντας την δυστυχίαν πάνε λησταί και τους πιάνει η δικαιοσύνη με τη δύναμή της, βάνει την τζελατίνα και τους κόβει. Και γιομάτες οι φυλακές του κράτους...»**Με το ίδιο ύφος ο διάλογος παρατείνεται μέχρι που ο Ντεληγιώρης πείθεται να διαβάσει τον συνωμοτικό όρκο, που του παρουσίασε ο στρατηγός και να τον υπογράψει.

Τεύχη 26-27. Παρασκευή, 9 Νοεμβρίου 1945.

Καμιά αναφορά στο 21 στο φύλλο αυτό.

Τεύχη 28-29. Παρασκευή, 23 Νοεμβρίου 1945. Τιμή δρχ.120.

Στη σελίδα 8 και στη στήλη «Η πνευματική μας κληρονομιά», επιστρατεύεται και πάλι η γραφή του Μακρυγιάννη. **«Ένας Βασιλέας»** επιγράφεται ο μύθος, που μεταφέρεται και δείχνει την ηθική αλλοτρίωση, που προκαλεί η εξουσία στις συνειδήσεις των πολιτικών ακόμη και των πιο φερέγγυων. Πρωταγωνιστής του αλληγορικού μύθου είναι ένας δεσπότης νηστευτής και ασκητικός, που έτρωγε πάντα πάνω σε ένα δίχτυ, τις πενιχρές προσφορές των πιστών του. Όταν πέθανε ο βασιλιάς και δεν υπήρχε διάδοχος, ο λαός θρόνιασε τον άγιο δεσπότη, με την πίστη, ότι ποτέ δε θα γινόταν καταχραστής και άπληστος. Όμως όταν ο διάκος του έφερε και πάλι το δίχτυ του γεύματος ο δεσπότης ύστερα από **«μιαν κατακεφαλιά του λέγει: Βρε αχρείε...φέρε τραπέζια και συγύρια λαμπρά κι ο Θεός να μη μας χρωστάγει να ξαναδούμεν το δίχτυ...»** Μετά από το παραμύθι κριτικάρεται ο Κυβερνήτης, που σαν τον δεσπότη κλήθηκε να διοικήσει ένα αγνό λαό και εκείνος πολλαπλασίασε τους λύκους, που κατασπαράζουν τον λαό, και αντί για σύνταγμα χρησιμοποιεί τους σπιούνους, τον Βιάρρο και τον Αυγουστίνο.

Τεύχη 30-31, Παρασκευή, 7 Δεκεμβρίου 1945. Τιμή δρχ.150.

Στη σελίδα 5, διατίθεται η στήλη «Η ιστορική μας σελίδα» στο θέμα **«Ο Κολοκοτρώνης κ' οι προσκυνημένοι»**. Στο ολοσέλιδο κείμενό του ο Τ. Α. Σταματόπουλος έχει κατά πάσα πιθανότητα προ οφθαλμών τους προσκυνημένους του '45, τους μαχητές της Κατοχής, που δεν παρέμειναν στο ΕΑΜ παρά το ότι ο εχθρός εξακολουθούσε να πιέζει τον λαό και τις ελευθερίες του. Το 1945 είναι το έτος που δοκίμασε την αντοχή και τη συνέπεια των μελών του ΕΑΜ. Κατά την άνοιξη αποχώρησαν κάποιες ιδρυτικές ομάδες, όπως η ΣΚΕ, η ΕΣΚΕ και η ΕΛΔ.

Ο Σταματόπουλος περιγράφει την προέλαση του Ιμπραήμ στην Πελοπόννησο και την κατάθεση των όπλων από τους καταπιεσμένους Έλληνες. Το προσκύνημα μαχητών και οπλαρχηγών, έφερε το Μοριά σε νέο κίνδυνο και την επανάσταση στο όριο της πλήρους κατάπνιξης. Όταν όλοι οι άλλοι αποσύρονταν και διέφευγαν, μόνος ο Κολοκοτρώνης περιόδευε τα προσκυνημένα χωριά και με απειλές ή παραινήσεις προσπαθούσε να κρατήσει τη φλόγα της επανάστασης ζωντανή. Κινούμενος γύρω από τον Ιμπραήμ και ακολουθώντας τα ίχνη του, τιμωρούσε τους προδότες και εμπύχωνε τους απελπισμένους. Οι κοτζαμπάσηδες αγανάχτησαν με την επιμονή του Γέρου, ιδιαίτερα μετά τη θανατική καταδίκη του ευνοούμενού των, του οπλαρχηγού Νενέκου, ο οποίος είχε προσχωρήσει στο στρατό των Τουρκοαιγυπτίων. Το παράδειγμα του Κολοκοτρώνη το μιμήθηκαν και άλλοι αρχηγοί και ύστερα από κάποιο χρόνο το ρεύμα της παράδοσης στον εχθρό και της κατάθεσης των όπλων ανακόπηκε και η ελληνική αντίσταση αναζωπυρώθηκε. Μια τέτοια αναζωπύρωση της αντιστασιακής βούλησης ήταν στις προσδοκίες της Αριστεράς, και κάτι τέτοιο παρακινεί το άρθρο.

Στην 8^η σελίδα διαβάζουμε **«Τα Νησιά της Ελλάδος»**, του Λόρδου Μπάυρον, σε μετάφραση του Αργύρη Εφταλιώτη. Μεταφέρονται 14 εξάστιχες στροφές από την ποιητική σύνθεση του Άγγλου ποιητή, οι οποίες αφενός περιγράφουν την φθορά και τον ξεπεσμό της άλλοτε δοξασμένης Ελληνικής ψυχής, αφετέρου παροτρύνουν τους σκλάβους να σπάσουν τα δεσμά τους και να δικαιώσουν τους ήρωες προγόνους τους. Δεν υπάρχει καμιά αναφορά στο φιλελληνισμό του Λόρδου ή στη ζωή και τη δράση του. Η «κλασική» ποιητική «επιχειρηματολογία» του Μπάυρον επιστρατεύεται, αποκτά ξανά την εθνεγερτική της δύναμη και με αισιόδοξη πρόθεση καλεί τα νησιά και τις στεριές της Ελλάδας του 45 σε νέους αγώνες για ελευθερία και δικαιοσύνη. **«Πού είν' εκείνα ! Πού είναι ώ Πατρίδα καημένη!- κάθε λόγγος σου τώρα κι ακρογιάλι εβωβάθη!- Των παλιών των ηρώων ένας μύθος δε μένει,- της μεγάλης καρδιάς τους κάθε χτύπος εχάθη...Βγάλε ώ γης δοξασμένη, απ' τα σπλάχνα σου ένα- Ιερό απομεινάρι των παιδιών του Ευρώτα!- Απ' εκείους, τους τρακόσους, τρεις ας έρθουνε φτάνουν- άλλη μια Θερμοπύλα στα βουνά σου να κάμουν.»**

Τεύχη 32-33. Παρασκευή, 21 Δεκεμβρίου 1945.

Τέλος του πρώτου τόμου και του πρώτου έτους κυκλοφορίας του περιοδικού. Στο τελευταίο αυτό φύλλο του 45, βρίσκομε ένα σημείο που παραπέμπει στο '21. Στη σελίδα 15 και στη στήλη **«Κριτική»**, ο Λέων Κουκούλας, σχολιάζει το ανέβασμα και την ιστορική διαδρομή του θεατρικού έργου του Βασίλη Ρώτα, **«Ρήγας ο Βελεστινλής»**. Το έργο το ανέβασε στη «Βρετάνια» το συγκρότημα των «Ενωμένων Καλλιτεχνών», σε σκηνοθεσία του Κωστή Μιχαηλίδη, σκηνογραφία του Σπύρου Βασιλείου και πρωταγωνιστές τον Αιμίλιο Βεάκη, Αντώνη Γιαννίδη, Θόδωρο Μορίδη και Σμαράγδα Στεφανίδη. Πέρα από κάποιες αρνητικές επισημάνσεις στο πρακτικό μέρος της παράστασης, ο Κουκούλας περιγράφει την πορεία του έργου από το 1936, που γράφτηκε, μέχρι τη στιγμή αυτή, που βλέπει τα φώτα της ράμπας. Το αξιολογεί ως ένα δυνατό θεατρικό έργο, με χαρακτήρες

ζωντανούς, που παράγουν γνήσια ποιητική συγκίνηση και πιστοποιούν μια γνήσια δραματική σύλληψη⁵⁵.

ΤΟΜΟΣ Β΄

Τεύχος 34. Παρασκευή, 4 Ιανουαρίου 1946. Τιμή δρχ.300.(Το περιοδικό αναγράφει ότι κυκλοφορεί κάθε Παρασκευή, αλλά στην πραγματικότητα βγαίνει κάθε δεύτερη Παρασκευή και, συν τω χρόνω, καθιερώνεται η έκδοση δις του μηνός).

Η καθημερινότητα είναι εκρηκτικά φορτισμένη⁵⁶. Από τον Ιανουάριο το ΚΚΕ κάνει την διακήρυξη περί αυτοάμυνας των μελών του, για αντιμετώπιση του κύματος αντικομμουνισμού και των αστυνομικών διώξεων. Ο Εμφύλιος πόλεμος αρχίζει τον Μάρτιο, αλλά από μήνες πριν τα πολωτικά συλλαλητήρια Δεξιάς και Αριστεράς στην Αθήνα είχαν προετοιμάσει τη διαίρεση και είχαν σχηματίσει τα στρατόπεδα της σύγκρουσης. Αν το 1945 η προσοχή ήταν στραμμένη στην ξένη επέμβαση και στο φάσμα της εξάρτησης, μέσα στο '46 εδραιώνεται η εμφύλια αντιπαράθεση⁵⁷.

Οι νέες πολιτικές συνθήκες δεν αφήνουν περιθώρια για τη μνήμη και τον σχολιασμό του '21. Στο φύλλο αυτό μόνο ένα σημείο εμπίπτει στην εξέτασή μας. Στο κέντρο της 16^{ης} σελίδας (οπισθόφυλλου) μέσα σε πλαίσιο και πάλι ένα επιγραμματικό απόσπασμα από τα απομνημονεύματα του Μακρυγιάννη. Αφορμή το διαρκές, όπως και πριν 120 χρόνια, παράπονο για τον παραγκωνισμό των αγωνιστών. **«Τώρα αφού μας γύμνωσαν από την αρετή και πατριωτισμόν και ταλαιπωρούνε όλους τους αγωνιστάς και χήρες των σκοτωμένων κι ορφανά τους κι όσους θυσίασαν το δικό τους δια την λευτεριά της πατρίδας μας λένε αναξίους της λευτεριάς...Τοιούτως συσταίνουν τους αγωνιστάς».**

Τεύχος 35. Παρασκευή, 25 Ιανουαρίου 1946.

Καμιά αναφορά στο 21.

Τεύχος 36. Παρασκευή, 8 Φεβρουαρίου 1946.

«Ο Λογιωτατισμός στην αρχιτεκτονική», του Κίμωνα Λάσκαρη, βρίσκεται στη σελίδα 37. Ο συγγραφέας εξετάζει τις αρχιτεκτονικές επιλογές

⁵⁵ Για τα θεατρικά έργα που έγραψε ο Βασίλης Ρώτας και γενικότερα για την θεατρική του δράση στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου: Ευάγγελος Μαχαίρας, *50 Χρόνια Μετά...*, Σύγχρονη Εποχή, αθήνα, 1992, σσ. 551-552. Επίσης, Janet Hart, *New Voices in the nation, women and the Greek Resistance, 1941-1964*. Cornell University Press, Ithaca and London, 1996, σσ. 208-210.

⁵⁶ Μια εικόνα της έκρυθμης εσωτερικής κατάστασης δίνει στις 14 Νοέμβρη 1945, «Ο Ριζοσπάστης», η επίσημη εφημερίδα του ΚΚΕ, που δημοσιεύει στην πρώτη σελίδα με μεγαλογράμματα τους τίτλους «Τα εγκλήματα της Δεξιάς μετά τη Βάρκιζα». Μέσα σε ένα δεκάμηνο, κατά την εφημερίδα, είχαν→ σημειωθεί 780 δολοφονίες «Ελλήνων πατριωτών» από παρακρατικές ομάδες, 5677 τραυματισμοί, 28450 βασανισμοί, 70528 συλλήψεις. Οι πληροφορίες από τον τόμο: *Στη Δίνη του Εμφυλίου Πολέμου, Σπάνια ντοκουμέντα του ΕΑΜ (1944-1947)*. Ιστορική επιμέλεια- Εισαγωγή: Πάυλος Πετρίδης, Πρόλογος Χαρίλαος Φλωράκης. Β΄ έκδοση, Προσκήνιο, 1998. σ.300.

⁵⁷ Μέσα στο 46 σημειώνονται και από την μεριά της επίσημης πολιτείας οι πρώτες εκτελέσεις των πολιτικών αντιπάλων με την κατηγορία της εσχάτης προδοσίας. Οι αντάρτες, που συλλαμβάνονταν κατηγορούνταν ως μέλη οργανωμένων ένοπλων συμμοριών, που διευκόλυναν την απόσπαση τμημάτων της ελληνικής επικράτειας από τον εθνικό κορμό. Οι δύο πρώτες εκτελέσεις δύο νέων 25 και 30 ετών έγιναν στη Θεσσαλονίκη στις 16 Ιουλίου 1946. "They were the first political prisoners executed since the Liberation of Greece in October 1944. But they were not the last." Σελίδα 81, από το κεφάλαιο Four, "Between Negation and Self-Negation: Political Prisoners in Greece, 1945-1950, του Polymeris Voglis, από τον τόμο *AFTER THE WAR WAS OVER, reconstructing the family, nation, and state in Greece, 1943-1960*». Mark Mazower, editor. 2000, Princeton University Press, σσ.73-90.

στο νεοελληνικό κρατίδιο και την επιθυμία της άρχουσας τάξης μετά την απελευθέρωση να ξαναζωντανέψει τον κλασικισμό της αρχαιότητας. **«Αρχιτέκτονες ξένοι στον παλμό της χώρας αυτής, προσκαλέστηκαν για να χτίσουν την Πρωτεύουσα, να ετοιμάσουν την αρχαιοπρεπή σκηνοθεσία, π' ανάμεσό της θα ξαναζωντάνευε η αρχαία Ελλάδα, ο αρχαίος πολιτισμός, η αρχαία τέχνη».** Έτσι μέσω και της αρχιτεκτονικής, **«ο λογιωτατισμός πλημμύρησε τη ζωή τούτης της χώρας, δηλητηρίασε, νόθεψε και γίνηκε το γνώρισμα της αριστοκρατικής τάξης και των καλαμαράδων της εποχής».**

Έχει μια ιδιαιτερότητα αυτό το κείμενο επειδή προσπαθεί να αποδείξει την αριστερή οπτική για την ιστορική εξέλιξη του νεοελληνικού κράτους, μέσα από τη μελέτη των χαρακτηριστικών της αρχιτεκτονικής, που υιοθετήθηκαν και προβλήθηκαν στο ελεύθερο κράτος. Η αριστερή κριτική, που πάντα δυσανασχετεί με το δόγμα «η τέχνη για την τέχνη», στην προκειμένη περίπτωση κατηγορεί τη στρατευμένη τέχνη (στη συγκεκριμένη της στράτευση), τη σκοπιμότητα, που μπήκε στην μεθοδολογία της τέχνης, και την πολιτική πρόθεση, που την επηρέασε.

Ο πρόλογος είναι αποκαλυπτικός για την αριστερή περιχαράκωση της σκέψης του γράφοντος: **«Με την επανάσταση του εικοσιένα , ο Λαός τούτης της Χώρας, που γίνηκε ολοκαύτωμα για τη λευτεριά του, δεν ολοκλήρωσε το διπλό του σκοπό. Έδιωξε τον ξένο κατακτητή, όχι όμως και τον εσωτερικό του δυνάστη που στραγγάλισε το λυτρωτικό του κίνημα κι' ανέκοψε την ορμητική του πορεία. Οι κοτσαμπάσηδες μίσησαν το λαό, περιφρόνησαν τις συνήθειές του, τη ζωή του και τον ευνούχισαν πνευματικά, κόβοντάς τον από τις παραδόσεις του, απ' τις ζωογόνες του ρίζες...Περιφρόνησαν την πιο γνώριμη και πιο κοντινή ιστορία της φυλής, και για να εκμεταλλευτούν και την ψύχωση της Δύσης οραματίστηκαν την αρχαία Ελλάδα, μεταφυτεύοντας έτσι τον χριστιανικόν αυτό λαό σ' ένα παρελθόν μακρινό, ειδωλολατρικό και νεκρό...»**

Τεύχος 37. Παρασκευή, 22Φεβρουαρίου 1946.

Σελ. 42. **«Χαρακτήρες και ήθη».** Ένα χειρόγραφο και ανέκδοτο έργο του 1817, παρουσιάζει ο Μ. Παπαϊωάννου, προτάσσοντας εκτενές εισαγωγικό σημείωμα. Συγγραφέας του χειρογράφου είναι ο άγνωστος λαρισινός λόγιος , Ιωάννης Οικονόμου – Λογιωτάτου (Το όνομα στη γενική.Το πρώτο μέρος του επωνύμου προέρχεται από το εκκλησιαστικό αξίωμα του θείου του και το δεύτερο είναι «παρατσούκλι», όπως λέει ο συγγραφέας, που του κόλλησαν οι συγκαίρινοί του.). Ο λόγιος αυτός χαρακτηρίστηκε «πρωτοπαλλήκαρο στη Βηλαρική ομάδα των προοδευτικών δημοτικιστών», την ομάδα, που άφησε ο Βηλαράς κατά τη διαμονή του στη Λάρισα στα χρόνια 1812-1817. Ο Ιωάννης Οικονόμου –Λογιωτάτου, είναι γνωστός ως έμπορος και πλούσιος αστός της προεπαναστατικής εποχής, πήρε ενεργό μέρος στον αγώνα του Εικοσιένα στην Θεσσαλία, έμεινε πάντα οπαδός της δημοτικής γλώσσας και πρόδρομος των προοδευτικών κοινωνικών αντιλήψεων στην Ελλάδα. Το συγγραφικό έργο του Λογιωτάτου, που σώζεται σε χειρόγραφα, περιλαμβάνει μία «Ιστορική Τοπογραφία της Θεσσαλίας»(1817), την μετάφραση της «Αληθινής Ιστορίας» του Λουκιανού, και μια ογκώδη συλλογή 250 επιστολών, διαφόρων λογίων, πατριαρχών, μητροπολιτών, του Βελή πασά , του Βηλαρά κ.ά. Ο Μ. Παπαϊωάννου μεταφέρει το κεφάλαιο «Χαρακτήρες και ήθη», από την

«Ιστορική Τοπογραφία της Θεσσαλίας», που αναφέρεται στον λαϊκό πολιτισμό της περιοχής και στα ήθη των ανθρώπων. Η Θεσσαλία ήταν ένας τόπος, που ενδιέφερε εντονότατα την αριστερά στο διάστημα προ και κατά τον Εμφύλιο.

Στο ίδιο τεύχος και στη σελίδα 47, ο Τ.Α. Σταματόπουλος, παραθέτει τη βιογραφία του **«Αλή- Φαρμάκη»**, ενός Αρβανίτη αγά του Μωρηά, τον οποίο προσπάθησε να εξοντώσει το 1808, ο Βελή πασάς της Πελοποννήσου, επειδή δεν δήλωνε υποταγή, και δεν κατέβαλε τους φόρους.⁵⁸ Αυτό που τονίζει ο Σταματόπουλος είναι η φιλία του Φαρμάκη με τον Κολοκοτρώνη, η οποία τελικά έσωσε τον ατρόμητο Αρβανίτη από την πολιορκία του τούρκικου στρατού και τον θάνατο. Παρά τη θρησκευτική διαφορά ο Κολοκοτρώνης με 16 παλικάρια του πέρασε από τη Ζάκυνθο στον καστρόπυργο του Αλή, στο Λάλα του Μοριά. Είναι ίσως μια σπάνια σύμπραξη αλλόδοξων καταπιεσμένων, που αντιδρούν από κοινού κατά του Τούρκου δυνάστη και επιτυγχάνουν στους σκοπούς τους. Η μορφή του Κολοκοτρώνη, γνωρίζει μια νέου τύπου μυθοποίηση και ξεφεύγει από τη μονοδιάστατη ελληνοκεντρικότητα. Γίνεται κοινωνικότερη και ευαίσθητη στον αγώνα κάθε αδικημένου. Ίσως αυτός να είναι και ο σκοπός της παράδοξης καταχώρησης στο περιοδικό, ενός κειμένου, που δείχνει, ότι η απολυταρχία καταπιέζει χωρίς εθνολογικές διακρίσεις όλους όσους αντιστέκονται.

Στην 56^η σελίδα (οπισθόφυλλο), μέσα σε πλαίσιο έχομε την τρίτη μνεία του '21 στο φύλλο. Μια φράση του Σολωμού από τον «Διάλογο», που καυτηριάζει την ψεύτικη περί ελευθερίας δήλωση του Σοφολογιώτατου: **«...Εσύ ομιλείς για ελευθερία; Είδαμε το όφελος που εκάματε με τα φύτα σας εις την επανάσταση της Ελλάδας. Ακούσαμε ποιητάδες ανοήτους που ήθελαν να αθανάτισουν τον ήρωα και οι παινεμένοι ήρωες δεν εκαταλάβαιναν λέξη.»**

Τεύχος 38. Παρασκευή, 8 Μαρτίου 1946.

Καμιά αναφορά στο φύλλο αυτό πλην του ονόματος και πάλι του **Ιωάννου Οικονόμου –Λογιωτάτου**, που είδαμε στο προηγούμενο τεύχος. Από τα χειρόγραφα του Θεσσαλού λογίου και πάλι ο Μ. Παπαϊωάννου παραχωρεί στο περιοδικό ένα μέρος από την μετάφραση της «Αληθινής Ιστορίας» του Λουκιανού.

Τεύχος 39. Παρασκευή, 22 Μαρτίου 1946. Τιμή δρχ. 500.

«Τεύχος αφιερωμένο στην Εθνική μας γιορτή». Είναι το πρώτο αφιέρωμα του περιοδικού στο '21. Και οι 16 σελίδες του τεύχους είναι πλήρεις από θέματα και εικαστικά, σχετικά με το αφιέρωμα. Σαν επετειακή έκδοση τονίζει τη λαϊκή διάσταση του Αγώνα, ενάντια στην επίσημη ρητορική, που την αγνοεί. Με τη σειρά, που γυρίζομε τα φύλλα συναντάμε: ► **«Ο ΥΜΝΟΣ ΜΑΣ»** του Α. Πανσέληνου. Μια ανάλυση στο ποίημα του Σολωμού, το οποίο **«παίρνει περιεχόμενο τις ώρες που ο λαός σηκώνεται για να φτιάξει μόνος την ιστορία του...»**

► **«25Μάρτη 1821- 25 Μάρτη 1946»**, Επίγραμμα, του Άγγελου Σικελιανού, δυσανάγνωστο και κακοτυπωμένο σε απομίμηση της γραφής του ποιητή. Στο επόμενο φύλλο θα δημοσιευθεί καθαρότερα. Παρόμοιο εκτύπωμα ιδιόγραφων

⁵⁸ Για τον Αλή Φαρμάκη, την πατρογονική φιλία, που τον έδενε με τους Κολοκοτρωνάιους καθώς και την έμπρακτη αλληλεγγύη που έδειχναν αμοιβαία, γράφει ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης στα απομνημονεύματά του, κεφ. Γ' §36-45

στίχων του Σικελιανού είχε δημοσιευθεί με επιτυχία στην πρώτη σελίδα του πρώτου τεύχους των *Ελεύθερων Γραμμάτων*.⁵⁹

► « **Ο σουλτάνος επί του θρόνου...**», πολυπρόσωπη σύνθεση των Μακρυγιάννη- Ζωγράφου, στο εξώφυλλο, με **το ιερατείο και τους προύχοντες να προσφέρουν δώρα στον κατακτητή, τον Ρήγα να σπείρει τον σπόρο της ελευθερίας και την αλυσοδομένη Ελλάδα να δεικνύει τον τύραννο.**

► «**Το νόημα του Εικοσιένα**», του Γ. Λαμπρινού. Μια μαρξιστική προσέγγιση πολύ διαφορετική από την καθιερωμένη πανηγυρική ρητορική της επετείου. «**Η Επανάσταση δεν ήρθε “κατ’ επιφοίτησιν” του αγίου πνεύματος. Ήρθε καρπός ώριμος από τις γενικές συνθήκες της Ευρώπης, του 19^{ου} αιώνα, που σημείωναν τις αστικές- δημοκρατικές μεταβολές στην ήπειρο...**»

► «**Ανέκδοτα των ηρώων του 1821**». Περιστατικά και διηγήσεις από τη ζωή και τη δράση των Μιαούλη, Κανάρη, Π.Π. Γερμανού, Καραϊσκάκη, Μπότσαρη, Κολοκοτρώνη και Αντρούτσου, παρμένα από περιοδικά και εφημερίδες του προηγούμενου αιώνα.

► «**Κλέφτικα τραγούδια**», μελέτη του Βασίλη Ρώτα, που αναζητά την ρίζα και την προέλευση των ηρωικών τραγουδιών αλλά φτάνει μέχρι και τη σύγχρονη στιχουργική τους, στη Ρούμελη και τη Θεσσαλία με θεματικό επίκεντρο τον φασισμό και την ξενοκίνητη βία. Μια από τις ισχυρές τάσεις της εποχής είναι και η αντιγραφή των γνωρισμάτων του δημοτικού τραγουδιού. Η ποιητική σύνδεση με τα χαρακτηριστικά του δημοτικού τραγουδιού, σαν ροπή είχε αρχίσει μέσα στην Κατοχή, οπότε στιχουργήθηκαν συλλογές όπως η «Ακόμα τούτη η άνοιξη» του Άρη Αλεξάνδρου⁶⁰.

► «**Κρυφά χαράματα**», του Γιάννη Βλαχογιάννη. Ένα διήγημα του «αθόρυβου σωτήρα της λαϊκής συνεισφοράς στον αγώνα», που μεταδίδει κάποια αισθήματα από τις προετοιμασίες των ναυτικών στις παραμονές του αγώνα και την προσοχή, που έδιναν στη μετάδοση των “συνωμοτικών” ειδήσεων.

► «**Το παλληκάρι της Ύδρας**», του Τ. Α. Σταματόπουλου. Μια διηγηματική παρουσίαση της πρώτης μέρας της εξέγερσης στην Ύδρα. Οι προεστοί και οι νοικοκυραίοι στις 28 Μάρτη του 1821, συζητούσαν και ξανασυζητούσαν χωρίς απόφαση, ενώ από την απέναντι πλευρά η Πελοπόννησος περίμενε ναυτική υποστήριξη. Οι επιφυλάξεις και η επιβραδυντική πολιτική των караβοκυραίων τέλειωσαν, όταν δύο νέοι, ο Αντώνης Οικονόμου και ο Γκίκας Θ. Γκίκα, εκδίωξαν τους καιροσκόπους από την «Καγκελαρία» του νησιού, εγκαθίδρυσαν Δημοκρατική διοίκηση, κατέβασαν τις τουρκικές σημαίες από τα πλοία, και διακήρυξαν την προσχώρησή τους στην επανάσταση. Ο λαϊκός

⁵⁹ Είναι εντυπωσιακός ο τρόπος με τον οποίο το περιοδικό διεκδικεί την συνεργασία του Σικελιανού, ακόμη και μέσω της ιδιόγραφης δημοσίευσης του κειμένου του. Με τη δημοσίευση αυτή το περιοδικό ίσως δεν επεδίωκε την προβολή του Εικοσιένα, αλλά την επίδειξη της συνεργασίας του δημοφιλούς ποιητή, τον οποίο ήθελαν στις στήλες τους τα έντυπα όλων των πολιτικών παρατάξεων. Εντυπωσιάζει ο τρόπος, που η αριστερά εκδήλωνε κτητικές προθέσεις προς το πνευματικό σύμβολο «Σικελιανός», ακόμη και την ώρα της κηδείας του. Για το περιστατικό γράφει ο Γιώργος Θεοτοκάς, *Τετράδια Ημερολογίου (1939-1953)*, Εστία, β' έκδοση, σσ.652-653.

⁶⁰ Η πρώτη αυτή συλλογή του Άρη Αλεξάνδρου δημοσιεύτηκε το 1946, αλλά περιείχε ποιήματα, που γράφτηκαν από το 1941. Η συλλογή αυτή «συνθέτει τον διάλογο του Αλεξάνδρου με την αντιστασιακή Κατοχή», και «ριζώνει τον αγωνιστικό τόνο στο δημοτικό τραγούδι.». Δ.Ν.Μαρωνίτης, *Ποιητική και πολιτική ηθική, πρώτη μεταπολεμική γενιά, Αλεξάνδρου, Αναγνωστάκης, Πατρίκιος*. Κέδρος 1981, σ. 54.

δυναμισμός δίνει λύση στα υστερόβουλα διλήμματα, κατά την κεντρική ιδέα του κειμένου.

► **«Μακρυγιάννης»**, του Δημήτρη Φωτιάδη. Απόσπασμα από εισαγωγική μελέτη για τη ζωή και το έργο του Μακρυγιάννη, που ο συγγραφέας προτίθεται να προτάξει στην έκδοση του ομώνυμου θεατρικού έργου.

► **«Η γυναίκα της Ζάκυνθος»**, του Δ. Σολωμού. Απόσπασμα από το 3^ο και 4^ο κεφάλαιο του έργου. Επαναλαμβάνεται η δημοσίευση της περικοπής με την ερώτηση της γυναίκας: **«Και τι σας έλειπε; Και τι κακό είδατε από τον Τούρκο;»**.

► **«Ο Διάλογος περί της ελληνικής επανάστασης»**, του Γρηγορίου Ζαλύκη, που εξέδωσε ο Αγαθόφρων Λακεδαιμόνιος (Κ. Νικολόπουλος). Ο διάλογος (που χαρακτηρίζεται ανέκδοτος) μεταφέρεται και σχολιάζεται από τον Τ. Παπαζαφειρόπουλο. Ο λόγιος της επαναστατικής εποχής, Γρηγόριος Ζαλύκης, συγγράφει τον εν λόγω διάλογο, για να αποστομώσει εκείνους που, εντός και εκτός Ελλάδος, δεν ήθελαν την έκρηξη της επανάστασης, καθώς και τους ξένους, που την συκοφάντησαν και την κακολόγησαν. Με παραβολικές εκφράσεις κατά Άγγλων και Αμερικανών «ανανεώνεται» το ύφος και ο λόγος του Ζαλύκη, που περιστρέφεται γύρω από την κατηγορηματική δήλωση: **«Εχθροί του Γραικικού έθνους όποιοι και αν είσθε, μη κοπιάζετε αδικώς. Μάθετε ότι τίποτα δεν κατορθώνετε συκοφαντούντες. Οι Γραικοί αφού αφήφισαν στρατούς, στόλους και φρούρια και πήραν στα χέρια τους τα όπλα, ύστερ' από τόσες νίκες θα φοβηθούν τις διαβολές σας;...»**

► **«Εθνική αλλά και λαϊκή γιορτή»**, του Γ. Λουκάτου. Ο Συντάκτης παραλληλίζει την πρόσφατη Κατοχή, για την οποία οφείλει να περηφανεύεται ο λαός που αντιστάθηκε, με **«την όμοια ιστορία των συνανθρώπων του, του 1821, που δεν του την έμαθαν ποτέ απλά, ανθρώπινα, ομοιόπαθα...»**

► **«Ο θάνατος του Μάρκου»**, του Θανάση Βλάχου (Αιτωλού). Το χρονικό της τελευταίας μάχης του μεγάλου Σουλιώτη, μετά την παραλαβή του διπλώματος της προαγωγής του σε στρατηγό. Το απόσπασμα τελειώνει με την ιστορική φράση του οπλαρχηγού: **«Στη μάχη θα φανεί ποιος τ' αξίζει το χαρτί»**.

► Σύγχρονη ποίηση για την επανάσταση. Δημοσιεύονται 4 αποσπάσματα, τα: **«Ακόμα τούτ' η άνοιξη»** του Νικηφόρου Βρεττάκου, **«Νικητήρια»** του Μήτσου Κατσίνη, **«Μακρυγιάννης»** του Γιάννη Δάλλα, και **«Επίγραμμα»** του Θανάση Φωτιάδη.

► **«Αγώνες στην προεπαναστατική Αθήνα»**, του Δ.Ι.Π. Δεν υπάρχει το πλήρες όνομα του συγγραφέα, ούτε τα αρχικά, που χρησιμοποιεί αντιστοιχούν σε κάποιο από τα ονόματα, που συνέθεσαν το αφιέρωμα και παρατίθενται στην πρώτη σελίδα. Το όνομα θα είχε αξία, γιατί το κείμενο ακολουθεί τη μαρξιστική οπτική και αυτό δηλώνεται ευθύς εξ αρχής στον πρόλογο. Στην προεπαναστατική Αθήνα αναζητείται η ωρίμανση της λαϊκής και ταξικής συνείδησης, και προβάλλονται οι λαϊκοί ήρωες, όπως ο Μητρομάρας και ο Νικόλαος Λατίνος, που έδωσαν προσανατολισμό στις λαϊκές διεκδικήσεις και εκρήξεις.

► **«Σκέψις Μακρυγιάννη – Χειρ Π. Ζωγράφου»**, του Σπύρου Βασιλείου. Στην τελευταία σελίδα καταγράφεται το ιστορικό της μακρυγιαννικής εικονοποιίας, πρώτα με τον Ευρωπαϊό ζωγράφο, που δεν έμπαινε στη λογική του στρατηγού, και μετά με τον Σπαρτιάτη αγωνιστή Παναγιώτη Ζωγράφο. Αποτέλεσμα της συνεργασίας τους κατά την τριετία 1836-1839 ήταν οι 24

διηγηματικοί πίνακες, με τις μάχες και τις ναυμαχίες της επανάστασης. Στην ίδια σελίδα έχει μπει και ένας αντιπροσωπευτικός πίνακας με τίτλο, **«Αι Νήσοι Ύδρα, Σπέτζες και Ψαρά και το Γαλαξειδί εκστρατεύουν με τα πλοία των κατά του Οθωμανικού στόλου».**

► Στα περιεχόμενα με τη μικρότερη αξία στο αφιερωματικό αυτό τεύχος θα πρέπει να συμπεριλάβουμε την αναγγελία της επανακυκλοφορίας της μελέτης του Γιάννη Κορδάτου για την «Κοινωνική Σημασία της Ελληνικής Επανάστασης του 1821». Το σχετικό σχόλιο επισημαίνει ότι «Πιστεύουμε πως και τώρα, που ο λαός μας αγωνίζεται και πάλι για την ανεξαρτησία του, θα διαβαστεί πλατειά από όλους». Επίσης αξίζει να προσέξουμε την θεατρική διαφήμιση του έργου «Στρατηγός Μακρυγιάννης», με καθημερινές παραστάσεις στο θέατρο Βρετάνια. Συγγραφέας ο Δημ. Φωτιάδης και θίασος οι «Ενωμένοι Καλλιτέχνες». Στην ίδια διαφήμιση αναγγέλλεται διάλεξη του Δημ. Φωτιάδη για την 23^η Μαρτίου, στον χώρο του θεάτρου, με θέμα τον Μακρυγιάννη. Αξίζει επίσης να αναφέρομε, ότι το αφιέρωμα εμπλουτίζεται εκτός των πινάκων του Μακρυγιάννη με δύο επιπλέον εικόνες, του Μιαούλη και του Αντρούτσου.

Αυτό ήταν το πρώτο και πληθωρικό αφιέρωμα στο '21, όσο συντομότερα μπορεί να περιγραφεί. Αξίζει να επισημανθεί, ότι δεν διατίθεται χώρος για κανένα άλλο θέμα της κατάφορτης πολιτικής επικαιρότητας. Επί τη ευκαιρία να υπενθυμίσουμε ότι για τις 31 Μαρτίου είχαν προκηρυχθεί οι πρώτες μεταπολεμικές εκλογές και το κλίμα είχε φορτιστεί σε βαθμό εκρηκτικό με την αποχή των δυνάμεων της Αριστεράς⁶¹.

Τεύχος 40. Παρασκευή, 5 Απριλίου 1946.

Στη σελίδα 91, επαναδημοσιεύεται το «Επίγραμμα» του Σικελιανού, που στο προηγούμενο τεύχος ήταν δυσανάγνωστο. Προφανώς η εννιάστιχη στροφή ήταν γραμμένη για το συγκεκριμένο αφιέρωμα και το περιοδικό, που θέλει να φιλοξενεί το δείγμα γραφής του ποιητή, επανέρχεται και διορθώνει. Σε εναρμόνιση με τη διάλεκτο της Αριστεράς, ο Σικελιανός ενώνει το **«τώρα»** με το **«εχτές»** στη μεγάλη πορεία προς τη «Δημοκρατία».

**«Του αγώνα μας πρωτόφλεβα, καρδιά του Εικοσιένα
για να σε χαιρετίσουνε, ορθοί είναι σηκωμένοι
γυναίκες, γέροντες, παιδιά, κ' εγώ στη σύναξή τους
για βιαστικό αντροκάλεσμα, για σημερινό σημάδι!
Τι τώρα σμίγει το αίμα Σου στην πιο πλατιά του κοίτη
μ' όσο αίμα χύθηκεν εχτές, και δες το ξεχειλίζει
νάμπει ποτάμι ακράταγο, με τα ποτάμια τάλλα
των λαών που ορμάν στη Λευτεριά π' ανοίγεται μπροστά τους,
Ανθρωποθάλασσα της Ζωής, σ' Εσέ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ!»**

Στη σελίδα 102 έχουμε κριτική της θεατρικής παράστασης του έργου **«Ο Στρατηγός Μακρυγιάννης»**, που επίσης διαφημιζόταν στο προηγούμενο τεύχος. Το κριτικό σημείωμα υπογράφει η Αλεξάνδρα Αλαφούζου, η οποία μένει περισσότερο στο κείμενο και τον συγγραφέα παρά στην παράσταση. Επαινεί τον Φωτιάδη για τη συγγραφή, που σχηματίζει το «υπέροχο» πορτραίτο του στρατηγού, ως φλογερού πατριώτη, υπερασπιστή των φτωχών και αδικημένων, περιφρονητή των ξένων «απολυτερωτών» και μαχητικού

⁶¹ Αντιπροσωπευτική εικόνα των γεγονότων και των καταστάσεων της εκρηκτικά φορτισμένης εκείνης εποχής δίνει ο Τάσος Βουρνάς, *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας, Ο Εμφύλιος*. Εκδ. Τολίδη, Αθήνα, 1981, κεφ. 1-2, σσ.15-62.

οπαδού των δημοκρατικών ελευθεριών. Ως συντελεστές αναφέρονται οι ηθοποιοί Τσαγανέας, Σταρένιος, Γιαννίδης, «η κ. Λώρη» στο ρόλο της Αμαλίας και ο Σπ. Βασιλείου στη σκηνογραφία. Το έργο χαρακτηρίζεται ευπρόσδεκτο και σύγχρονο για τον θεατή, γιατί, κατά την κριτική, οι αρετές, που προβάλλει, **«είναι οι αρετές του ελληνικού λαού όπως τις αποκάλυψε σε αδιάκοπους μακρινούς και πρόσφατους αγώνες για το δίκιο και τη λευτεριά»**

Τεύχος 41. Παρασκευή, 19 Απριλίου 1946.

Καμιά αναφορά στο '21. Οι ένοπλες συγκρούσεις του εμφυλίου έχουν αρχίσει.

Τεύχος 42. Τετάρτη, 1 Μαΐου 1946. Αναγγέλλεται ότι το περιοδικό θα κυκλοφορεί στο εξής την 1^η και 15^η κάθε μήνα. Καμιά αναφορά στο '21.

Τεύχος 43. Τετάρτη, 15 Μαΐου 1946.

Καμιά αναφορά στο '21.

Τεύχος 44. Σάββατο, 1 Ιουνίου 1946.

Καμιά αναφορά στο '21.

Τεύχος 45. Σάββατο, 15 Ιουνίου 1946.

Στην πρώτη σελίδα υπάρχει το χαρακτηριστικό του Τάσσου, **«Ο Στρατηγός Μακρυγιάννης»**.

Τεύχος 46. Δευτέρα, 1 Ιουλίου 1946.

Στη σελίδα 187 δημοσιεύεται η διαμαρτυρία των λογοτεχνών για τα «έκτακτα μέτρα κατά των επιβουλευομένων την Δημοσίαν τάξιν και την ακεραιότητα της χώρας...». Σε αναδημοσιευμένο άρθρο του Γιώργου Θεοτοκά με τίτλο «Η εθνική ιδέα»⁶², η επιχειρηματολογία αξιοποιεί την παράδοση και τις πολιτικές αρχές και του '21. Μεταξύ άλλων τονίζεται, ότι στις παρούσες ανώμαλες συνθήκες **«Το να σκέπτεσαι για το κράτος και την πολιτική όπως φερ' ειπείν ο Κοραΐς είναι αναρχία. Προδοσία εθνική είναι να πιστεύεις αυτά που διακήρυξε ο Σολωμός...»** Είναι η εποχή, που κατά τον συγγραφέα, δεν έχει μείνει τίποτε άλλο ως περιεχόμενο στις «εθνικόφρονες» ιδέες, «μονάχα ο πιο στενόκαρδος φανατισμός και θανάσιμο μίσος...». Είναι η εποχή του γενικευμένου εμφυλίου μίσους.

Τεύχος 47. Δευτέρα, 15 Ιουλίου 1946.

Στη σελίδα 206 υπάρχει ένα κείμενο του Νίκου Κρασιά, με θέμα **«Σολωμός και Εθνική Αντίσταση»**. Ο λόγος είναι για τον αγώνα των Επτανήσων να απαλλαγούν από την ξένη δεσποτεία. Περιγράφεται η αγωνιστικότητα των ποπολάρων και ο αρνητικός ρόλος των «νόμπιλων». Αν το αρχοντολόι δεν στεκόταν εμπόδιο στην αποκατάσταση των εθνικών δικαίων, θα είχαμε από το 1815 το πρώτο ανεξάρτητο ελληνικό κράτος στα Επτάνησα και άλλους, ευνοϊκότερους, όρους για την επανάσταση του 21.

Ο Ν. Κρασιάς αποκαλύπτει την ανάμειξη στον απελευθερωτικό αγώνα της νεολαίας των νησιών μέσα από μυστικούς ή φανερούς, φιλοπρόδους συλλόγους. Συνεταίρος σε τέτοιους συλλόγους αναφέρεται και ο Διονύσιος Σολωμός, ο οποίος στις 23 Φλεβάρη του 1821 συνέταξε αναφορά μαζί με τον βουλευτή Αναστάσιο Φλαμπουριάρη και τον δικαστή Γεώργιο Δε Ρώση. Το έγγραφο αυτό απευθυνόταν στο βασιλιά της Αγγλίας, και πέρα από το ότι φέρει την υπογραφή του εθνικού μας ποιητή, έχει μεγάλη αξία, κατά τον

⁶² Σύμφωνα με προλογικό σημείωμα, αναδημοσιεύονται αποσπάσματα από άρθρο του Γιώργου Θεοτοκά στα «Καθημερινά Νέα», με τίτλο «Η αληθινή εθνική ιδέα».

συγγραφέα, γιατί αποτελεί την πρώτη γραπτή διαμαρτυρία κατά της αγγλικής απολυταρχίας. Η διαμαρτυρία γίνεται για **«την καταπάτηση των δικαιών ενός λαού που παραδόθηκε στην Αγγλία για προστασία, αλλά σφιχτοδέθηκε στα σίδερα του ψευτοσυντάγματος, που αναβίωσε τη βενετσιάνικη κατοχή»** Το έγγραφο συνυπέγραψαν 32 πολίτες της Ζακύνθου.

Όταν έπεσε στην αντίληψη του υφαρμοστή Πάτρικ Ρος, εκείνος διέταξε την αστυνομική καταδίωξη όσων ασχολήθηκαν με την έγγραφη αυτή διαμαρτυρία. Όσοι συνελήφθησαν φυλακίστηκαν στις ασφαλείς φυλακές της Κέρκυρας και παύτηκαν από τα δημόσια αξιώματα οι υπάλληλοι, δικηγόροι και συμβολαιογράφοι. Ο Σολωμός δεν συνελήφθη, αλλά η διαμαρτυρία βρήκε μιμητές και ανάγκασε τον Μαίτλαντ, να κηρύξει άγρια τρομοκρατία κατά των πατριωτών της Επτανήσου. Οι παραδειγματισμοί, που προβάλλονται ενισχύουν τις πεπιοθήσεις όσων εξακολουθούν και σήμερα να αγωνίζονται για τα ίδια ιδανικά. Ο Σολωμός εντάσσεται στη χορεία των λαϊκών αγωνιστών και το περιοδικό, που θέλει να βρίσκεται κοντά στο πνεύμα και στο γράμμα του μεγάλου ποιητή, προσφέρει ένα αξιόλογο πρότυπο στους αναγνώστες του.⁶³

Τεύχος 48. Πέμπτη, 1 Αυγούστου 1946.

Καμιά αναφορά.

Τεύχος 49. Πέμπτη, 15 Αυγούστου 1946.

Καμιά αναφορά.

Τεύχος 50. Κυριακή, 1 Σεπτεμβρίου 1946.

Καμιά αναφορά.

Τεύχος 51. Κυριακή, 15 Σεπτεμβρίου 1946.

Στη σελίδα 275, **«Η απήχηση της φωνής του Ρήγα»**, του Νίκου Κρασιά. Η μελέτη απλώνεται σε δύο σελίδες και θεωρεί τη φωνή του Ρήγα διαχρονικό όπλο του αγώνα της δημοκρατίας. Οι ελληνικοί αγώνες από το '21 μέχρι σήμερα έχουν, κατά τον Κρασιά, εμπυχωθεί και ενισχυθεί από τον λόγο και τα εμβλήματα του Ρήγα. Η Φωνή αυτή ως σπόρος, που ριζοβολάει εύκολα, λειτούργησε πάντα ως ψυχικός τροφοδότης από την Κρήτη ως τη Ρωσία, και χρονικά από τον Προύθο ως την πρόσφατη Κατοχή. Η πρόθεση του συγγραφέα είναι να προβάλει αυτή την τελευταία αναλαμπή της φωνής του Ρήγα. **«Και σήμερα στον τεράστιο αγώνα ενάντια στο φασισμό το κήρυγμα του Ρήγα ξανάζησε στην καρδιά του λαού»**. Ως τελευταία παραδείγματα αυτής της «ανάστασης» της φωνής του εθνομάρτυρα αναφέρονται τα τοιχογραφήματα των μελλοθάνατων στις φυλακές «Χατζηκώστα» και οι χειρόγραφες εφημερίδες των νεαρών κρατουμένων, τόσο πριν, όσο και μετά την ήττα του φασισμού.

Τεύχος 52. Κυριακή, 1 Οκτωβρίου 1946.

Στην πρώτη σελίδα υπάρχει το μοναδικό δείγμα αυτού του τεύχους. **«Ο Διάκος στα χέρια των Τούρκων»**, μια ξυλογραφία της Λουκίας Μαγκιώρου.

Τεύχος 53 . Τρίτη, 15 Οκτωβρίου 1946.

⁶³ Ο Σολωμός απευθύνθηκε εγγράφως στον βρετανικό θρόνο και άλλες φορές. Στις 23 Μαΐου 1850, για παράδειγμα διαμαρτυρήθηκε για φορολογικά θέματα και ζήτησε αλλαγές. Σχετικά με το θέμα βλέπε: R. Beaton- Ελένη Καλλιγά, «Ο Διονύσιος Σολωμός απευθυνόμενος στον βρετανικό θρόνο. Ένα άγνωστο κείμενό του στα αγγλικά», *Ελληνικά*, τχ,2,(1993) τομ. 43, σελ. 361-379.

Στη σελίδα 301 το περιοδικό βάζει ένα μέρος από την Όγδοη Ωδή της «Λύρας» του Ανδρέα Κάλβου με τον τίτλο, **«Εις Αγαρηνούς»**. Δημοσιεύονται οι τελευταίες 16 στροφές, από τις 23 της αρχικής ωδής και αναφέρονται στην δικαιοσύνη του θεού και την καταδυνάστευση των τυράννων. Με τα συνθήματα της δικαιοσύνης και της αποτροπής της τυραννίας, είχε τροφοδοτηθεί η πολιτική αντιπαράθεση στον ελληνικό χώρο και ήδη αυτούς τους μήνες είχε μεταβληθεί σε ένοπλη σύγκρουση. Η συνεκδοχή Αγαρηνοί – Τύραννοι, συμπεριλαμβάνει όλα τα ομοειδή, παλιά και νέα.

Τεύχος 54. Παρασκευή, 1 Νοεμβρίου 1946. Τιμή δρχ.1000.

Είναι αξιόλογο για την έρευνά μας το κύριο άρθρο της πρώτης σελίδας, **«Οι αγώνες ενός λαού»**, του Δημήτρη Φωτιάδη. Υπό την πίεση του εμφυλίου, ο συντάκτης κάνει αναδρομή στο «πολύπραχτο δράμα» των τελευταίων έξι ετών στην Ελλάδα. Οι τρεις πράξεις, που κατονομάζει, σχετίζονται με το Αλβανικό έπος, την Κατοχή και την απελευθέρωση. Είναι εντυπωσιακό το ότι και στις τρεις αυτές πράξεις του αγώνα βρίσκει σημεία σύνδεσης με «το προδομένο '21» και την ηρωική του παρακαταθήκη. Ό,τι έγινε το 40-41 είχε τις ρίζες του στη μίζερη ζωή ενός αιώνα «λευτεριάς». **«Ναι όλη αυτή η οργή που έβραζε μέσα στα στήθη του μόνου αληθινά προδομένου, του λαού, έγινε ο «αέρας» που νίκησε το φασισμό στα βουνά της Αλβανίας»**.

Στη δεύτερη πράξη, στη γερμανική σκλαβιά, η αντίσταση τροφοδοτήθηκε από τα παραδείγματα του μεγάλου αγώνα. **«Και τα βουνά με μιας γέμισαν με νέους Κολοκοτρώνηδες, Αντρούτσους, Παπαφλέσηδες και Καραϊσκάκηδες»**. Για την τρίτη πράξη του δράματος, τη μετακατοχική, ο Φωτιάδης δε βρίσκει άλλη περιγραφή να αξιοποιήσει, παρά μια παραβολή του **Μακρυγιάννη** από τα «Απομνημονεύματα». **«Ένα λιβάδι πολλά αξιόλογον ...ήταν ένα θεριό που το εξουσίαζεν. Τότε ένας κακός άνθρωπος ηύρε το καημένο το άλογο και του λέει: “Να σκύψεις να σε καβαλικέψω και με τ’ άρματά μου να σκοτώσωμεν το θεριό;”»** Όταν σκότωσαν το θεριό όμως το χαλινάρι και η σέλλα δεν έβγαιναν και το καημένο το ζώο διαμαρτυρήθηκε. Η απάντηση του «κακού ανθρώπου» ήταν αυστηρή: **«Ο χαλινός και η σέλλα δεν βγαίνει από πάνω σου, ούτε εγώ θα κατεβώ πλέον»**. Το νηστικό και φορτωμένο άλογο, κατά το συμπέρασμα που συνάγεται, παλεύει ως σήμερα να απαλλαγεί από την δυστυχία, που έφερε ο «διαβολεμένος άνθρωπος».

Τεύχος 55, Παρασκευή, 15 Νοέμβριου 1946.

Σελ. 336. **«Απομνημονεύματα»**, του Κολοκοτρώνη. Δημοσιεύονται δύο κεφάλαια, τα Η΄ και Θ΄, που αναφέρονται στο άκουσμα της είδησης της Εξόδου του Μεσολογγιού και την αμηχανία, αλλά και εριστικότητα, που έφερε το δυσάρεστο νέο στις τάξεις των οπλαρχηγών και των πολιτικών. Στο πρώτο απόσπασμα γίνεται αισθητή η αδυναμία των πολιτικών να βρουν λύσεις και διεξόδους στην κρίσιμη ώρα, **(Τι να κάμωμεν τώρα, Κολοκοτρώνη;)**, ενώ στο δεύτερο παρουσιάζεται ανάγλυφη η δολιότητα των πολιτικών, που δεν επιτρέπουν την ένωση των στρατιωτικών δυνάμεων μπροστά στον Ιμπραήμ, για να μη φανεί η υπεροχή των στρατιωτικών. Μπορεί να φαίνεται ακραίος συσχετισμός, αλλά κάτι ανάλογο βασάνιζε κατά το 1946 και τις τάξεις του Δημοκρατικού Στρατού με τη διαφωνία Ζαχαριάδη –Βαφειάδη και τη ρήξη, που ακολούθησε. Ίσως κάποια επικαιρότητα σκιαγραφούν οι λόγοι του Γέρου του Μοριά προς τον Ανδρέα Ζαΐμη **«Εύγε, καλέ πατριώτη, όπου δεν**

αφήνεις να ενωθούν τα άρματα, και αν ήταν ενωμένα δεν έκαie ο Ιμπραήμης τα χωριά και να σκλαβώνει τον κόσμο».

Τεύχος 56. Κυριακή, 1 Δεκεμβρίου 1946.

Στη σελίδα 346, ο Νικηφόρος Βρεττάκος προσδιορίζει, σε ολοσέλιδο κείμενό του, **«Το ηρωικό στοιχείο στη δημοτική μας ποίηση»**. Όπως είναι καθιερωμένο στη γραμμή του περιοδικού κάθε μελέτη καταλήγει να υπηρετεί το σήμερα και τον σύγχρονο προβληματισμό του χώρου της αριστεράς. Και στη μελέτη αυτή, η δημοτική ποίηση περιορίζεται στα κλέφτικα τραγούδια, **«τα τραγούδια αυτά της αντρείας και της ολοκληρωτικής αυταπάρνησης...»** για τα οποία ο Mendelson Bartoldy έγραψε, ότι **«είναι χείμαρροι αφρισμένοι που βγαίνουν όχι από ανθρώπινα χείλη, αλλά από τους βράχους της Οίτης και του Ολύμπου.»**

Σε ένα ακόμα κείμενο αυτού του φύλλου βρίσκομε τη γνωστή χρήση του '21, εμπλουτισμένη μάλιστα με αριστερή κοινωνιολογία και πολιτική φιλοσοφία. Είναι στο εκτεταμένο κείμενο **«Ανδρέας Καρκαβίτσας, ο πρόδρομος του νεοελληνικού ρεαλισμού»**, του Στάθη Δρομάζου, που συνεχίζεται και σε επόμενα τεύχη. Μεταξύ άλλων στον Καρκαβίτσα καταλογίζεται η ικανότητα να υπερβαίνει τους περιορισμούς του ρομαντισμού και της ηθογραφίας και να παρουσιάζει το λαογραφικό του υλικό ρεαλιστικά, **«σα ζωντανό δημιούργημα, ζωντανών ανθρώπων»**.

Αντίθετα με τους άλλους ηθογράφους, **«Ο Καρκαβίτσας το λαογραφικό υλικό του 21 το είδε συνδεδεμένο με τους ανθρώπους του καιρού του και με τις αναλογίες των καιρών και γι' αυτό ανάπλασε ρεαλιστικότερα μιαν εποχή.»** Με τέτοια ρεαλιστική προδιάθεση, λέει ο Δρομάζος, ο Καρκαβίτσας χαίρεται στη **«Λυγερή»**, την αδιάκοπη ρωμείκη λεβεντιά. Τη λεβεντιά αυτή την γνώρισε στη λαογραφική του αναδίφηση, σαν κτήμα του πολεμιστή του '21, και μετά την απελευθέρωση σαν αρετή των τίμιων δουλευτάδων, όπως του «καρολόγου των Λεχαινών». Στο «Ζητιάνο», όπως και άλλοι κριτικοί, ο Δρομάζος, ανακαλύπτει το διαχρονικό πορτραίτο του πονηρού Έλληνα πολιτικού, μέσα στο συμβολικό πρόσωπο του Τζιριτόκωστα. Βλέπει επίσης την τραγωδία του ελληνικού λαού, που στενάζει κάτω από τις **«τρεις φοβερές δυνάμεις, τη θρησκεία, τη δεισιδαιμονία και την αγυρτία»**. Συνολικά στο έργο του Καρκαβίτσα βλέπει την Ελλάδα, **« όπως την κατάντησε το αστικοφεουδαρχικό κράτος της ζητιανιάς, της ξενοδουλείας και της βίας...»**.

Τεύχος 57. Κυριακή, 15 Δεκεμβρίου 1946.

Στο τεύχος αυτό χαιρετίζεται η ανατύπωση των απομνημονευμάτων του Μακρυγιάννη, από το βιβλιοπωλείο Βαγιωνάκη, και παράλληλα ερμηνεύεται η ιδιαίτερη φροντίδα των *Ελεύθερων Γραμμάτων*, να προβάλλουν τη σκέψη και τον λόγο του θυμόσοφου απομνημονευματογράφου, με πολύ συχνές καταχωρήσεις. Το περιοδικό νομίζει, ότι κάλυψε σημαντικό κενό στην ιστορική αλλά και επίκαιρη ενημέρωση των αναγνωστών με τα συχνά παραθέματα από τον Μακρυγιάννη. Τα παραθέματα αυτά πιστεύει, ότι πληροφορούν όχι για την Ελλάδα του χθες, αλλά του σήμερα. **«Μελετώντας κανείς τ' «Απομνημονεύματα» βλέπει με ποιον τρόπο γύρεψαν οι «προστάτες» μας να τσεκουρέψουν την Ελλάδα και να υποδουλώσουν τον λαό της»**.

Στη σελίδα 373 και στην πλούσια στήλη, **«Η κίνηση του δεκαπενθημέρου»**, ο Δημ. Φωτιάδης επισημαίνει την έλλειψη του

συγκεκριμένου κειμένου των απομνημονευμάτων, αφού η πρώτη έκδοση του Βλαχογιάννη είναι από καιρό εξαντλημένη, και η μόνη γνωριμία του μεγάλου και νεαρότερου αναγνωστικού κοινού, με το λόγο του Μακρυγιάννη, περιορίζεται, εδώ και χρόνια, στα αποσπάσματα, που δημοσιεύουν τα περιοδικά και οι εφημερίδες. Στη συνέχεια δίνονται τα χαρακτηριστικά του λογοτεχνικού μας κειμηλίου και προσδιορίζεται η πνευματική του αξία για την σφαιρική μελέτη του '21, της καποδιστριακής εποχής και της «Βαυαρικής κατοχής», **«τόσο όμοιας με τη σημερινή τραγική πραγματικότητα του τόπου μας»**. Τα γραφτά του Μακρυγιάννη, όπως διαβάζουμε, στέκονται δίδαγμα διαρκές και τέχνη αληθινή και μεγάλη, βγαλμένα από την **«πέννα που χάραξε πάνω στο χαρτί ολόκληρη την οργή ενός προδομένου λαού»**.

Τεύχος 58. Τετάρτη, 1 Ιανουαρίου 1947.

Νέος τόμος του περιοδικού με το νέο έτος, και στη σελίδα 4, διαβάζουμε τη μελέτη του Τάσου Βουρνά, **«Γεώργιος Τερτσέτης, ο φίλος των αγωνιστών και του λαού»**, που απλώνεται σε δύο σελίδες. Είναι ένα κείμενο-βιογραφία του «φλογερού κήρυκα των προοδευτικών δημοκρατικών ιδεωδών», του Ζακυνθινού λογίου, ποιητή και αγωνιστή, τον οποίο ο Βουρνάς θεωρεί **«μια από τις πιο ολοκληρωμένες φυσιογνωμίες, που γεμίζουν με την ηθική τους αίγλη τα πρώτα πενήντα χρόνια του ελεύθερου εθνικού μας βίου»**. Γίνεται λόγος για τις νομικές του σπουδές, για τη δράση του στη Φιλική Εταιρεία, για την διδασκαλία του στη Σχολή Ευελπίδων, για την ακεραιότητά του στο δικαστικό λειτούργημα και την παρρησία του στην κρίσιμη δίκη του Κολοκοτρώνη. Το μεγαλύτερο όμως μέρος του κειμένου καταναλώνεται στη συγγραφική παραγωγή του Τερτσέτη και ειδικότερα στην καταγραφή των απομνημονευμάτων του Κολοκοτρώνη και των αναμνήσεων του Νικηταρά και του Δήμου Τσέλιου. **«Το έθνος θα χρωστάει στο Γ. Τερτσέτη αιώνια ευγνωμοσύνη για το ότι μας παρέδωσε ακατάλυτο εθνικό κτήμα, τα απομνημονεύματα των αγωνιστών...για να γίνουν κτήμα του λαού.»** Στο κείμενο αυτό δεν έχουμε άμεση αναφορά στο σήμερα και στο ζοφερό κλίμα του 1947.

Στη σελίδα 10, σε μια σύντομη επισκόπηση της παραγωγής του προηγούμενου έτους, στο χώρο των γραμμάτων και των τεχνών, διαβάζουμε για τις νέες κυκλοφορίες βιβλίων του 1946 με θεματολογία του Εικοσιένα: **«Το προδομένο Εικοσιένα»** του Γ. Βαλέτα. Η έκδοση σχολιάζεται χωρίς υπογραφή⁶⁴, και επισημαίνεται, ότι **«ο συγγραφέας προσπαθεί να παρουσιάσει το στραγγαλισμό της πνευματικής αναγέννησης του λαού σα συνέπεια του γενικού στραγγαλισμού των δημοκρατικών σκοπών της επανάστασης»**. Σε άλλο σημείο διαβάζουμε την κάπως αρνητική αποστροφή, σχετικά με την εγκυρότητα της αριστερής οπτικής του ιστορικού συγγραφέα: **«Η αναμφισβήτητη συμβολή του Β(αλέτα) στο θέμα μειώνεται από τη σχηματική πολλές φορές εφαρμογή του ιστορικού υλισμού, που τον οδηγεί σε άτοπα και αυθαίρετα συμπεράσματα.»**

⁶⁴ Στη β' έκδοση του *Προδομένου Εικοσιένα*, (Φιλιππότης, 1979), αναφέρονται οι κριτικοί της α' έκδοσης, και καταχωρίζεται εκείνη του Πέτρου Ρούσου (σελ. 189-192), που χρησιμοποιεί κάποιες ίδιες εκφράσεις, όπως εκείνες που διαβάζουμε και στα *Ελεύθερα Γράμματα* (π.χ. στραγγαλισμός της πνευματικής αναγέννησης – στραγγαλισμός δημοκρατικών σκοπών...). Δεν παρατίθενται αντιρρήσεις για τα «άτοπα και αυθαίρετα συμπεράσματα», τα οποία κατά πάσα πιθανότητα έχουν να κάνουν με τα πολλά μέτωπα προδοσίας, που ανακαλύπτει ο Βαλέτας σε κάθε χώρο μη λαϊκό.

Η αυστηρή περιχαράκωση στους κανόνες του ιστορικού υλισμού, ή η μετριοπαθέστερη θεώρηση των ιστορικών φαινομένων είχε απασχολήσει έντονα και για μακρό διάστημα τη διάνοηση της Αριστεράς. Πιο κάτω στο ίδιο άρθρο μάλιστα σχολιάζονται τα βιβλία και τα άρθρα του Γιάννη Ζεύγου (“Σύντομη μελέτη της νεοελληνικής ιστορίας”, τομ. Β΄, και “Οι Έλληνες και οι Βόρειοι γείτονες”, Κομ. Επ. 5,6,7,8.) καθώς και τα βιβλία και άρθρα του Γιάννη Κορδάτου (“Κοινωνική σημασία της επανάστασης του ‘21”, “Οι αγγλικές επεμβάσεις στην Ελλάδα”, το άρθρο για τον Ν. Πολίτη, εφ. Ριζοσπάστης 22/8/46, κ.ά.), που κινούνται σε διαφορετικούς ιστορικούς ερευνητικούς άξονες.

Κλείνοντας την βιβλιοκριτική επισκόπηση, αξίζει να σημειωθούν οι εκδόσεις του Θ. Βαγενά, «Ο Κολοκοτρώνης χάλασε τα Βέρβена», η μικρή μελέτη του Φ. Κατσουρού, «Οι Φράγκοι της Νάξου κατά την επανάσταση του ‘21», όπου εκτίθεται ο αντιδραστικός ρόλος των εκεί εγκατεστημένων Φράγκων, η ανατύπωση των «Απομνημονευμάτων του Μακρυγιάννη», για την οποία ήδη έχουμε μιλήσει, η μελέτη του Γ. Ζιούτου «Άνθιμος Γαζής», η τραγωδία του Ν. Καζαντζάκη, «Ο Καποδίστριας», κ.ά. Αρνητικά παρουσιάζει το περιοδικό μας τα δημοσιεύματα του Φ. Μιχαλόπουλου, «Ι. Πολυλάς» στην “Αγγλοελληνική Επιθεώρηση” (τχ.1-3) αφού στο κείμενο αυτό, **«η αγγλική κατοχή στα Επτάνησα γίνεται “δημοκρατική πολιτική”»**. Αντίθετα σχολιάζεται ευμενώς η μελέτη του Οδ. Ελύτη στη “Αγγλοελληνική Επιθεώρηση”, «Για τις εικονογραφίες του στρατηγού Μακρυγιάννη» (τχ.1), όπου επισημαίνεται η τεχνοτροπική «συνέχεια από τις τοιχογραφίες της Κνωσσού, στον Ζωγράφο, Θεόφιλο, Γκίκα, Τσαρούχη και Εγγονόπουλο.

Τεύχος 59. Τετάρτη, 15 Ιανουαρίου 1947.

Το φύλλο είναι αφιέρωμα στον λαογράφο Δημήτρη Λουκόπουλο και στις σελίδες 24 και 25 δημοσιεύεται το ιστορικό του διήγημα, **«Ο Γιουσούφ Αράπης πολεμάει»**. Είναι η δεύτερη αναφορά του περιοδικού σε Τούρκο μαχητή, μετά τον Αλή Φαρμάκη του Τ. Α. Σταματόπουλου. Ο Γιουσούφ ήταν στρατηγός του Αλή Πασά των Ιωαννίνων και πήρε απόλυτη εξουσία να καταδιώξει και να σκοτώσει με κάθε τρόπο και κάθε θυσία τον Κατσαντώνη, τον ακαταδάμαστο αρματολό και ταραξία Ηπείρου και Θεσσαλίας. Η αριθμητική υπεροχή του Γιουσούφ υπερέβαινε κάθε σύγκριση. Παγίδευσε τον Κατσαντώνη στην Κατούνα μέρες της μεγάλης αποκριάς, όταν οι Χριστιανοί γλεντούσαν μαζί με τα παλικάρια του Κατσαντώνη. Οι κινήσεις των Τουρκαλβανών ήταν στρατηγικά άψογες και λογικά κανείς δεν μπορούσε να ξεφύγει από μια τέτοια κυκλωτική κίνηση. Όμως η καρδιά του πολεμιστή, όπως θέλει να διακηρύξει και το περιοδικό, μετρά περισσότερο από κάθε οργανωμένο σχέδιο. Οι κλέφτες δεν αιφνιδιάστηκαν, όταν αντιλήφθηκαν τον κλοιό να σφίγγει γύρω τους. Συνάχτηκαν και ενέδρευσαν και εκείνοι. Στην τελική αναμέτρηση τα βόλια δεν αστόχησαν. Οι Έλληνες διέσπασαν τον κλοιό στο σημείο, που είχαν προβλέψει, και από διωκόμενοι έγιναν διώκτες. Λίγοι από του στρατιώτες του Γιουσούφ διέφυγαν, για να μεταφέρουν τις άσχημες ειδήσεις στα Γιάννενα. Η φήμη του Κατσαντώνη απλώθηκε σ’ όλα τα βιλαέτια. Τραγούδια στιχουργήθηκαν και θρύλοι πλάστηκαν για να θυμίζουν το παράδειγμα του Κατσαντώνη και την απόδειξη, πως η στρατιωτική υπεροχή δεν είναι πάντα ρυθμιστής του δικαίου και της ελευθερίας. Αυτό το τελευταίο συμπέρασμα ήταν απόλυτα χρήσιμο για το ηθικό των αντάρτικων σχηματισμών στα βουνά τον καιρό αυτό.

Τεύχος 60. Σάββατο, 15 Φεβρουαρίου 1947 (Ένα μήνα μετά.)

Στο τεύχος αυτό δεν υπάρχει ιδιαίτερο παράθεμα για το '21. Έμμεσα μόνο μπορούμε να πούμε, ότι γίνεται λόγος στα πλαίσια μιας ευρύτερης μελέτης του Σ. Παπαϊωάννου, με θέμα: **«Εκπαιδευτικά. Η δημοτική παιδεία και το κράτος (1834-1920).»** Πρόκειται για μελέτη και ανάλυση του νόμου του 1834, για τη σύσταση και συντήρηση δημοτικών σχολείων και τις αρμοδιότητες, που εκχωρούνταν στους δήμους να ιδρύουν **«ολίγον κατ' ολίγον ανά εν δημοτικόν σχολείον»**. Βέβαια χωρίς ουσιαστική κεντρική μέριμνα το αποτέλεσμα ήταν απογοητευτικό, κατά το κείμενο, και επέτεινε την αμάθεια και την αναπτυξιακή αδυναμία του λαού.

Τεύχος 61. Σάββατο, 1 Μαρτίου 1947.

Καμιά ιδιαίτερη αναφορά στο '21 και εδώ, πλην της σαφούς προσέγγισης του έργου του Σολωμού, στο κύριο άρθρο του Δημ. Φωτιάδη στην πρώτη σελίδα, με τίτλο **«Η ελευθερία του Πνεύματος»**. Στο συγκεκριμένο κείμενο καταδικάζονται ως λιποτάκτες του πνεύματος, οι λογοτέχνες εκείνοι που κρύβονται πίσω από το σύνθημα «Η τέχνη για την τέχνη», απέχουν από τους κοινωνικούς αγώνες και σαν επηρμέντοι «εστέτ» περιδιαβάζουν αδιάκοπα μέσα στους παραδεισιακούς κήπους της φαντασιοπληξίας τους. Ως παραδείγματα προς μίμηση, επιστρατεύονται ο Σολωμός και ο Παλαμάς, ποιητές του καιρού τους και του Γένους τους, που υπηρέτησαν την ελευθερία εκείνη, που δεν αποκοιμίζει τις συνειδήσεις, ούτε βοηθά τους τυράννους να σκλαβώνουν πιο εύκολα τα πλήθη. Ίσως δεν είναι παρακινδυνευμένο να παρατηρήσει κανείς ότι, όσο η δύναμη της αριστεράς μειώνεται, τόσο υψώνει τη φωνή κατά της καθαρής τέχνης και ζητά την κοινωνική στράτευση των διανοουμένων. Στην περίοδο της Κατοχής και της λαϊκής παντοδυναμίας της αριστεράς, οι όροι ήταν μάλλον αντεστραμμένοι, με τη δεξιά να συνιστά τη στράτευση της τέχνης και της διάνοησης⁶⁵.

Τεύχος 62. Σάββατο, 15 Μαρτίου 1947.

Καμιά σχετική αναφορά.

Τεύχος 63. Τρίτη, 25 Μαρτίου 1947. Τιμή δρχ.1300. Το φύλλο βγαίνει σε δέκα ημέρες για να συμπέσει με την εθνική επέτειο. Είναι ένα αφιερωματικό τεύχος, μικρότερου όγκου από το ανάλογο του προηγούμενου έτους, με τον μεγαλύτερο αριθμό των σελίδων κατειλημμένο από την θεματολογία της επετείου. Γίνεται και σε αυτό το αφιερωματικό τεύχος αισθητή μια προσπάθεια να δοθεί από το περιοδικό χρώμα δικό του στην επέτειο και να τονιστούν κάποιες διαφορές από την καθιερωμένη πανηγυρική τυπολογία, που εκμηδενίζει τον λαϊκό παράγοντα.

► Η πρώτη σελίδα καλύπτεται από την ξυλογραφία του Σπ. Βασιλείου με την παράσταση της Ανάστασης και τον σολωμικό υπότιτλο **«κι όλα γύρω σου είναι φως»**. Η «ανισταμένη» μορφή είναι επηρεασμένη από τα θρησκευτικά πρότυπα παρόμοιων αναστάσιμων απεικονίσεων, αλλά παραπέμπει και στην Ελλάδα, που θραύει τις αλυσίδες της και «συνανιστά» τον λαό, που την περιστοιχίζει. Είναι μια αλληγορική απόδοση του νοήματος

⁶⁵ Αγγέλα Κασρινάκη, *Η Λογοτεχνία κατά την δεκαετία 1940-1950*, (υπό έκδοση διδακτικές σημειώσεις), σελ.31.

της εθνεγερσίας, όπως την είδε ο αγωνιζόμενος ελληνισμός, ή όπως την προσδοκούσε ως νέα πορεία μέσα από τις συνθήκες του 1947.

► **«Η πρώτη ελληνική φιλολογική εφημερίδα, ΕΡΜΗΣ Ο ΛΟΓΙΟΣ Ή ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑΙ ΑΓΓΕΛΙΑΙ 1811-1813 και 1816-1821»** της Κ(ατερίνας) Κουμαριανού. Προλογικά απαριθμούνται οι εκδοτικές προσπάθειες με την «Εφημερίδα» των Μαρκίδων-Πούλιου του 1790, τις «Ειδήσεις από τα Ανατολικά μέρη», τον «Ημερήσιο Τηλέγραφο», και την «Καλλιόπη». Η μεσολάβηση του Αδαμάντιου Κοραή και η πρότασή του για την έκδοση «πολιτικοφιλολογικής εφημερίδος» υπό την ευθύνη του Άνθιμου Γαζή, καρποφόρησε τελικά το 1811 με τον «Λόγιο Ερμή», τον οποίο ενίσχυσε η Φιλολογική Εταιρεία Βουκουρεστίου, και ο Ιγνάτιος Ουγγροβλαχίας. Η αρχική ύλη της εφημερίδας ήταν αγγελίες για την ίδρυση νέων σχολείων, ειδήσεις από τον παροικιακό χώρο, ανακοινώσεις εκδόσεων, άρθρα και διατριβές επιστημονικού περιεχομένου ή γλωσσικού προβληματισμού.

Η πρώτη περίοδος, 1811-1813, δεν έχει να επιδείξει σπουδαίο έργο πνευματικό και διαφωτιστικό, και τούτο έγινε αντικείμενο έριδας και διχογνωμίας ανάμεσα στους διανοούμενους του απόδημου Ελληνισμού. Ο «Ερμής ο Λόγιος» επανακυκλοφορεί με πλουσιότερη ύλη και τολμηρότερες προθέσεις από το 1816 μέχρι τον Μάιο του 1821, όταν η αυστριακή αστυνομία απαγόρευσε την κυκλοφορία του. Οι εκδότες της β' περιόδου, Θεόκλητος Φαρμακίδης και Κ. Κοκκινάκης, επιτέλεσαν αξιόλογο έργο αφύπνισης των επαναστατικών συνειδήσεων και συσπείρωσης του Ελληνισμού. Το άρθρο μένει σε καθαρό επιστημονικό επίπεδο. Είναι ένα από τα λίγα μη στρατευμένα κείμενα του περιοδικού.

► **«Στρατηγού Μακρυγιάννη, Η μάχη της Καστέλλας».** Δημοσιεύεται το γνωστό και αλληγορικά χρήσιμο περιστατικό με τους ξένους φιλέλληνες στρατιωτικούς να εκπλήσσονται με την επισφαλή θέση των Ελλήνων και την υπεροχή των Τούρκων σε οπλισμό και τακτικούς στρατιώτες. Η μάχη όμως ανέτρεψε τους υπολογισμούς τους. Οι λίγοι και κακά οπλισμένοι Έλληνες όχι μόνο απέκρουσαν τις εφόδους, αλλά προκάλεσαν και ανυπολόγιστη φθορά στους επιτιθεμένους, **«κι έβλεπες από αυτούς στρώμα σκοτωμένους και πληγωμένους...».**

► **«Η 25^η του Μάρτη στην αγγλοκρατούμενη Κεφαλονιά»**, του Νίκου Θέμη. Είναι ένα κείμενο, που καλύπτει ολόκληρη τη σελίδα και περιγράφει το αγωνιστικό πνεύμα, που επικρατούσε στην Κεφαλονιά κατά τις επετείους της 25^{ης} Μαρτίου, μετά το 1840. Ο συγγραφέας δίνει ιδιαίτερο βάρος στην λαϊκή συμμετοχή και τον πάνδημο χαρακτήρα, που είχαν αυτές οι γιορταστικές εκδηλώσεις, οι οποίες έβρισκαν πάντα την ισχυρή αντίδραση του υφαρμοστή Δέβερτον και της αγγλικής αστυνομίας. Τονίζεται η επιμονή των Άγγλων να απαγορεύουν την επίκληση της ελληνικής καταγωγής εκ μέρους των νησιωτών, και η απαίτησή τους να ομολογούν, ότι είναι Ιόνιοι πολίτες, όχι Έλληνες, η δε επίσημη γλώσσα τους είναι η Ιταλική.

Κάνοντας μια παρένθεση ο Νίκος Θέμης υπενθυμίζει, ότι με τον ίδιο τρόπο σήμερα στην Κύπρο οι Άγγλοι συμπεριφέρονται «στα σκλαβωμένα αδέρφια μας», που καταδιώκονται με τον ίδιο τρόπο επειδή ζητούν την Ένωση.

Μεγάλες διαστάσεις πήρε η γιορτή του 1846, χάρη στην πρωτοπόρο νεολαία, αλλά η επέτειος, που έμεινε στην μνήμη και στην ιστορία των Εφτανήσων, ήταν εκείνη του 1848, όταν στην Κεφαλονιά είχε φτάσει ο αντίχτυπος των ευρωπαϊκών εκρήξεων. Όλος ο λαός του νησιού

κινητοποιήθηκε, συνεισέφερε, εργάστηκε, συμπορεύτηκε και διαδήλωσε με τέτοιο παλμό και αποφασιστικότητα, που έκτοτε οι Άγγλοι δέχτηκαν τον εορτασμό της 25^{ης} Μαρτίου, με ειδικό ψήφισμα της Ένατης βουλής της Ιονίου Πολιτείας. Το κείμενο παρουσιάζεται ως ένας ύμνος της λαϊκής δύναμης, η οποία καταβάλλει και την πιο ισχυρή και φαινομενικά ανυπέρβλητη αντίδραση. Με αυτή την ιδιότητα αγγίζει την επικαιρότητα και υποβάλλει παραδειγματικές αντιστοιχίες.

► **«Η πριν από το Εικοσιένα ζωγραφική»**, του Δ.Ι.Πάλλα. Μέσα στο μακροσκελές αυτό κείμενο, που υπερβαίνει τη μία σελίδα, ο συντάκτης περιγράφει τα ιδανικά, που εκφράζει η μεταβυζαντινή ζωγραφική στην ιστορική της διαδοχή. Ξεκινά από τον 17^ο αιώνα με τα «αρετολογικά θέματα», περνάει στην περίοδο της «μακαρίας απάθειας», όταν η εθνική απαισιοδοξία για την ανάσταση της βασιλείας των Ρωμαίων κυριαρχούσε, και φτάνει ως το προεπαναστατικό «λαϊκό ύφος», που αναπτύχθηκε μαζί με το ηρωικό κλίμα του κλέφτικου τραγουδιού. Κοντά στο λαϊκό αυτό ζωγραφικό ύφος γεννήθηκε και το «αστικό», όταν ο πλούτος άρχισε να γίνεται κτήμα των Ελλήνων στα αστικά και νησιώτικα κέντρα.

Κατά τον γράφοντα τα ζωντανά αυτά ρεύματα με τα οποία η ελληνική τέχνη προσήγγισε την εθνική αναγέννηση ανακόπηκαν και δεν εξελίχτηκαν, παρά το ότι εξέφραζαν το γνήσιο λαϊκό αίσθημα. Μετά την απελευθέρωση μόνο ο Μακρυγιάννης εκφράστηκε με την αισιόδοξη τεχνοτροπία του λαϊκού ύφους. Το επίσημο κράτος και η Εκκλησία κάλεσαν ξένους καλλιτέχνες, που νόθεψαν ή «διόρθωσαν» την αληθινή εθνική ζωγραφική παράδοση, όπως ο Γερμανός Θείρισος, που αγιογράφησε τη μητρόπολη των Αθηνών. Το κείμενο παρά τη φαινομενική του ουδετερότητα τονίζει την αξία του λαϊκού πολιτισμού και ενισχύει την εμπιστοσύνη σε ό,τι δεν είναι ξενόφερτο.

► **«25 ΜΑΡΤΙΟΥ»** Οι κεντρικές σελίδες (το «σαλόκι») του τεύχους αυτού (σσ.88-89), φιλοξενούν το κύριο άρθρο του τεύχους, ένα μακροσκελές κείμενο, γραμμένο σε ύφος ασυγκράτητου ρητορικού στόμφου, που ενσωματώνει την άσχημη επικαιρότητα του εμφυλίου και καλεί τους αναγνώστες και ιδιαίτερα τους διανοούμενους, να συστρατευτούν, αφού **«Πρόκειται να κάνουμε μια καινούρια ιστορική επανάσταση. Πρόκειται να δημιουργήσουμε ένα καινούριο 21»**.

Κάποιες από τις περικοπές αυτού του άρθρου, αν και βρίσκονται στα όρια της σαφήνειας, είναι αποκαλυπτικές για την άποψη περί του '21 και τη διαχείριση, που κάνει στο ιστορικό αυτό σύμβολο, ένα αριστερό έντυπο στην πιο δύσκολη φάση της μετακατοχικής εποχής. **«Ποτέ η εθνική μας γιορτή, δεν ήταν τόσο παράξενη και ποτέ δεν αποτέλεσε ένα τόσο σημαντικό γεγονός όσο σήμερα...που ο λαός μας ξεπέρασε την ιστορία του με μια θυελλώδη εξόρμηση προς το φως. ...Κάτω από τα αόρατα φτερά της ελληνικής νίκης, κάτω από την εορτάσιμη ιδέα που καλύπτει τα μαρτυρικά τούτα χώματα, προστέθηκαν νέες θυσίες, προστέθηκαν νέα γενναία τραγούδια, νέοι θρύλοι. Νέες ακατάλυτες πράξεις...Είναι στο χέρι όλων μας να γκρεμίσουμε τις παρανοήσεις που διακινδυνεύουν την ανεξαρτησία μας, που προσβάλλουν τους Έλληνες γερω – χωριάτες του Μωριά και της Ρούμελης, όλους εκείνους που σηκώθηκαν πριν από τον Κολοκοτρώνη και πριν από τον Παπαφλέσσα και μετά από τον Κολοκοτρώνη και μετά τον Παπαφλέσσα, κι' έγιναν όλοι τους κολοκοτρώνηδες και παπαφλέσηδες...Εκείνο που θα γίνει αργότερα, ν' αρχίσει να γίνεται από σήμερα! Ναι μπορεί ν' αρχίσει να γίνεται από**

σήμερα!... Διανοούμενοι! Ελάτε να συναντηθούμε εδώ πάνω σ' αυτή την πραγματικότητα που μας έχει ανάγκη!...Πρόκειται σε συνέχεια να καλύψουμε το κενό 120 χρόνων. Πρόκειται να καλλιεργήσουμε τις θυσίες 120 χρόνων. Πρόκειται να συναντηθούμε με την ιστορική μας παράδοση. Πρόκειται να συνοδεύσουμε το λαό μας ως εκεί που το μέλλον χωρίζει την αθλιότητα από τη ζωή...». Είναι ίσως η περίοδος της πρώτης αισιοδοξίας ή της μέθης από το πλησίασμα του οράματος της νέας Ελλάδας, ύστερα από τις επιτυχίες του Δ. Στρατού και των ανταρτών. Ίσως γι' αυτό η μεγαληγορία πλησιάζει την αμετροέπεια. Το προσκλητήριο προς τους διανοουμένους πάντως μοιάζει πολύ περισσότερο με κραυγή αγωνίας, για την αριστερά, που κάποτε δέσποζε στους κύκλους αυτούς.

► **«Ανέκδοτα έγγραφα του Παπαφλέσσα».** Στο οπισθόφυλλο δημοσιεύονται δύο επιστολές του Γρηγόριου Δικαίου, «Προς το Σεβαστόν Εκτελεστικόν Σώμα». Στέλνονται από την Τρίπολη, 1 και 2 Μαΐου 1825, είκοσι μέρες πριν από τη θυσία στο Μανιάκι. Ο Παπαφλέσσας, ως υπουργός εσωτερικών, σε μια διαλυμένη και πανικόβλητη κυβέρνηση, γράφει και ζητά δράση από τους λειτουργούς εκείνους, που έφεραν τη διάλυση και την αποδιοργάνωση. **«...Ο λαός βοά και γογγύζει εναντίον της Διοικήσεως,...πολλοί αξιωματικοί μένουν αργούντες και εντροφώντες ενταύθα...βλάπτουν το ταμείον λαμβάνοντες σιτηρέσια, προσφάγιον και μετά ταύτα μισθούς. Αι τοιαύται καταχρήσεις κατήνησαν πλέον ανυπόφοροι και ας ληφθώσι μέτρα...»**

Παρακολουθεί τους μισθοδοτούμενους αρχηγούς να εγκαταλείπουν τις θέσεις τους μπροστά στην προέλαση των Αιγυπτίων και γράφει με αγανάκτηση, που ίσως αναφέρεται και στις συνθήκες του '47: **«...Πουθενά δεν υπάρχει στρατιώτης και ο λαός πεφοβισμένος έφυγεν εις τα ορεινότερα μέρη...Δια θεόν, φροντίσατε να πέμψετε...σημαντικόν τινα άνδρα...Ποίος θέλει φροντίσει τροφάς και τα λοιπά χρειώδη του πολέμου; ...εχάθημεν και εχάθημεν αναίσχυντα. Κύριοι!»** Η ανακοίνωση των ανέκδοτων αυτών επιστολών γίνεται από τον Κ. Κωνσταντινίδη, και συνεχίζεται και στα επόμενα τεύχη.

► Θα ήταν παράλειψη να μην αναφερθεί ο εικαστικός διάκοσμος του αφιερωματικού αυτού τεύχους, που εκτός από την «Ανάσταση» της πρώτης σελίδας περιλαμβάνει δύο εικόνες του Θεόφιλου, τον Κατσαντώνη και τον Αθανάσιο Διάκο, και στην τελευταία σελίδα, ένα αντίγραφο από παλιά λιθογραφία, που απεικονίζει το θάνατο του Μάρκου Μπότσαρη, χωρίς άλλα ονοματικά στοιχεία.

Τεύχος 64. Σάββατο, 12 Απριλίου 1947.

Στη σελίδα 103, δημοσιεύονται 4 ακόμη **επιστολές του Παπαφλέσσα** προς το Εκτελεστικό. Τις παίρνει από τα γενικά Αρχεία του Κράτους ο Κ. Κωνσταντινίδης και τις δημοσιεύει για πρώτη φορά. Το ύφος είναι, όπως και στις προηγούμενες, επιτιμητικό για την ολιγωρία της Διοίκησης και γεμάτο αγωνία για την προέλαση του Ιμπραήμ και την κατάπνιξη του επαναστατικού αγώνα. Στις γραμμές των επιστολών ανακαλύπτει ο αναγνώστης την απόγνωση για την επερχόμενη καταστροφή και την αγάπη προς τον τόπο και τον λαό, που χάνονται. Αυτή η αγωνία και η αγάπη οδήγησε στο Μανιάκι τον συνεπή πολιτικό, στις 20 Μαΐου. Πέρα από τον αντικατοπτρισμό της Κατοχής, τα αμφίσημα μηνύματα των επιστολών έβρισκαν σίγουρα αποδέκτες, όχι τόσο στο χώρο της κεντρικής εξουσίας του 1947, όσο στις τάξεις των ανταρτών,

που και εκείνοι συγκροτούσαν κυβερνητικούς σχηματισμούς, για να ελέγξουν την επικράτεια. Μέσα στις νέες αυτές κυβερνητικές τάξεις είχαν υπεισέλθει σχίσματα και τάσεις, που αποσπούσαν την προσοχή από τον πόλεμο.

Μια ακόμη συνέχεια εκτυπώνεται στο τεύχος αυτό, το δεύτερο μέρος της μελέτης της Κ. Κουμαριανού, «Ερμής ο Λόγιος ή φιλολογικά αγγελίαι», για την οποία έγινε λόγος στο προηγούμενο.

Τεύχος 65. Σάββατο, 1 Μαΐου 1947. Είναι το τελευταίο φύλλο της πρώτης πλούσιας περιόδου. Τρεις σελίδες έχουν διατεθεί για θέματα του '21.

Στη σελίδα 115, «**Το δημοτικό τραγούδι**», του Γιώργη Λαμπρινού, είναι μια ολοσέλιδη αντιγραφή αποσπασμάτων από βιβλίο του συγγραφέα, που θα κυκλοφορούσε τον Οκτώβριο. Δεν είναι ίσως τυχαίο, ότι επιλέγονται αποσπάσματα, που αφορούν μόνο το κλέφτικο τραγούδι. Ένα αριστερό περιοδικό αυτή την εποχή του εμφυλίου έχει στραμμένη την προσοχή του στο βουνό, και θέλει να προσφέρει υπαρξιακή δικαίωση, έστω και μέσα από τη λογοτεχνία, στους «νέους κλέφτες» των βουνών. Κάποιες ρητορικές ερωτήσεις και αντίστοιχες απαντήσεις είναι πολύ αποκαλυπτικές για τις εξιδανικευτικές προθέσεις του συγκεκριμένου κειμένου, αλλά και για τον εσωτερικό διάλογο, που θέλει να προωθήσει στη σκέψη του σύγχρονου αναγνώστη:

«–Γιατί ο ραγιάς γίνεται αντάρτης, γιατί πάει κλέφτης στα βουνά; – Ο πόθος του λαϊκού παλικάριου είναι να ξεφύγει τη σκλαβιά, ν' ανεβεί στον ελεύθερον αγέρα του βουνού και κει να πολεμάει, δηλαδή να...θανατώνει τους τυράννους του τόπου του χωρίς ν' ακούει πια την προσβολή του σκλάβου...Τέτοια είναι η κλέφτικη επαναστατική ζωή. Πάει το μαράζι, ο φόβος, η ταπεινή αρρωστημένη ψυχή...Να ο τέλειος τύπος του κλέφτη που ανεβαίνει σε ιδανικό τύπο ανθρώπου για να καταξιώσει τη ζωή.» (Σε κάποια σημεία όπως αυτό, το περιοδικό γίνεται όχι απλά στρατευμένο αλλά και «επιστρατευτικό».)

Στη σελίδα 126, μέσα από τα νέα του δεκαπενθημέρου, αλιεύει κανείς κάποιες αξιόλογες ειδήσεις. Η σύνταξη του περιοδικού μεταξύ άλλων σχολιάζει την έκδοση, «Το τραγούδι του Δασκαλογιάννη», του Μπάρμπα Παντζελιού. Η εκτύπωση έγινε στο Ηράκλειο της Κρήτης και η εισαγωγή και τα σχόλια είναι του Βασίλη Λαούρδα. Δεν διατυπώνεται αντίρρηση ως προς την έκδοση ή την προβαλλόμενη λογοτεχνική αξία του δείγματος αυτού της λαϊκής στιχουργικής, όμως καυτηριάζεται με δριμύτητα μια προγονολατρική αποστροφή του Λαούρδα για την ιδανική κοινωνία των Σφακίων, που δεν έχει καμιά σχέση με το σημερινό **«ανθρωπομάζεμα των πόλεων, αυτό που ξέρουμε ως “πολιτικό σύνολο” μέσα στις διαλυμένες πόλεις της εποχής μας με τις ταξικές αντιθέσεις τους και την ψυχική τους αλητεία»**.

Οι άκομπες αυτές φράσεις αναστάτωσαν τα φιλολαϊκά αισθήματα της σύνταξης του περιοδικού, που αντέδρασε στον **«παραλογισμό και τις χοντροκομμένες υπερβολές του Λαούρδα»**, οι οποίες δεν περιορίζονται σε ένα σημείο αλλά εξακολουθούν στον πρόλογο να εντοπίζουν **«ψυχική διασπορά και πνευματική αλητεία»** στις σύγχρονες αστικές κοινωνίες. Ενδιαφέρον έχει το σημείο της απάντησης, που φανερώνει τις περί ιστορίας αριστερές πεποιθήσεις: **«...Η αγάπη και η γνωριμία της πνευματικής και της όλης εθνικής μας παράδοσης δεν σημαίνει κανενός είδους πισωγύρισμα...»** Σε καμιά περίπτωση δεν πρέπει να γίνει **«ιδανικό του έθνους, πολιτικό και κοινωνικό, η επιστροφή σ' ένα ξεπερασμένο χτες»**.

Ας θυμηθούμε και πάλι ότι, η συνέχεια και η ολοκλήρωση συνδέει το παρελθόν με το παρόν στην αριστερή ανάλυση και όχι η εξιδανικευτική αναπόληση.

Στην ίδια σελίδα γίνεται επικριτικός λόγος για το «**Πώς γράφεται η ιστορία**» σήμερα από ορισμένους, όπως ο Φάνης Μιχαλόπουλος. Ο ιστορικός και συγγραφέας Μιχαλόπουλος επικρίνεται, γιατί χρησιμοποιεί στα δημοσιεύματα και τα βιβλία του εικόνες και προσωπογραφίες ηρώων του αγώνα χωρίς προσοχή στην ιστορική εγκυρότητά τους. Ως παράδειγμα καταγράφεται η εικόνα του μονόχειρος Αλ. Υψηλάντη στο «Έθνος» της 25/3/1947, να διαβαίνει, δήθεν, τον Προύθο κρατώντας «σπάθα» στο δεξί του (ακρωτηριασμένο) χέρι. Κάτι ανάλογο έχει κάνει ο ίδιος ιστορικός και στο βιβλίο του «Τα Γιάννενα και η νεοελληνική αναγέννηση», όπου βάζει, δήθεν, την λιθογραφία του Μεθόδιου Ανθρακίτη, ενώ στην πραγματικότητα είναι η μορφή του Νεόφυτου Δούκα. Το παράδοξο είναι, ότι παίρνει την εικόνα από το πασίγνωστο «Εθνικόν Ημερολόγιον» (1863) του Μαρίνου. Π. Βρεττού, όπου αναγράφεται το σωστό όνομα, αλλά βρίσκει και την ιδιόγραφη υπογραφή του Μεθόδιου Ανθρακίτη από άλλο έντυπο και την επισυνάπτει ως «λεζάντα». Το σχόλιο διερωτάται για την ευθύνη του πνευματικού ανθρώπου, που επινοεί τέτοια «ιστορικά τερπνά». Έμμεσα προβάλλει και την ορθότητα της χρήσης του '21, που κάνει το περιοδικό, εν μέσω τόσο δόλιων παραδειγμάτων.

Θα μπορούσαμε να αξιοποιήσουμε και άλλο υλικό από την ίδια σελίδα, αλλά για χάρη συντομίας περιοριζόμαστε στην ανταπόκριση για την «**Εθνική μας γιορτή στο Παρίσι**», που διοργάνωσε «η δημοκρατική ένωση των Ελλήνων της Γαλλίας». Μεταξύ των ομιλητών αναφέρονται «**ο Νίκος Καζαντζάκης και ο Γάλλος δημοσιογράφος Ζ. Ντυρκέμ, που μόλις είχε γυρίσει από τα βουνά της Ελλάδας**». Δεν αναφέρεται το περιεχόμενο της ομιλίας, ούτε οι συνειρμοί, που πλάστηκαν για την 25 Μαρτίου από τον επισκέπτη των βουνών της Ελλάδας.

Το τελευταίο παράθεμα της περιόδου βρίσκεται στο οπισθόφυλλο του τεύχους μας και είναι μια ακόμη συνέχεια στα «**Ανέκδοτα έγγραφα του Παπαφλέσσα**», με δύο νέες επιστολές της 14^{ης} και 15^{ης} Μαΐου 1825, γραμμένες στο γνωστό ύφος της πατριωτικής αγωνίας.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β΄. Μικρό το σχήμα του περιοδικού. Μεσολαβούν δύο δεκαπενθήμερα χωρίς φύλλο. Είναι η περίοδος, που ο Δημοκρατικός Στρατός σημειώνει αξιόλογες επιτυχίες στα μέτωπα της Β. Ελλάδας, η στρατιωτική επιρροή του Μάρκου Βαφειάδη επισκιάζει τον πολιτικό ρόλο του Ζαχαριάδη και δημιουργεί τις πρώτες τριβές στις ενδοκομμουνιστικές σχέσεις. Η ελληνοαμερικανική συμφωνία για στρατιωτική βοήθεια υπογράφεται μέσα στον Ιούνιο, έρχεται στην Αθήνα Αμερικανός παρατηρητής (Βαν Φλητ), ο εμφύλιος μπαίνει στη σοβαρότερη φάση, η αδιαλλαξία και το πείσμα ανάμεσα στις δύο παρατάξεις εκτραχύνονται.

Τεύχος 1, 15 Ιουνίου 1947. Τιμή 1500δρχ.

Καμιά αναφορά.

Τεύχος 2, 1 Ιουλίου 1947.

Σελ. 31, «**Ο Τζων Σμιτ κι' ο Σολωμός**», του ακαδημαϊκού Ν. Βέη. Μια νέα πτυχή των σολωμικών σπουδών φωτίζεται με το άρθρο του Ν. Βέη, που απλώνεται σε δύο σελίδες. Πρόκειται για τη δουλειά του Αμερικανού

φιλολόγου John Schmitt (1856-1904), που σπούδασε στη Γερμανία, στο Παρίσι και στη Ρώμη και γνώρισε τους Hofmann και Krumbacher. Στη Ρώμη γνώρισε το ποιητικό έργο του Σολωμού, το ιταλικό και το ελληνικό. Η αγάπη προς την σολωμική ποίηση τον έφερε για μακρό χρονικό διάστημα στην Κέρκυρα. Η επί υφηγεσία διατριβή του είχε θέμα: «Ο ποιητής Δ. Σολωμός, η ζωή και τα έργα του». Τυπώθηκε στα 1898 και αφιερώθηκε στον φίλο του Γ. Καλοσγούρο. Μετά το θάνατό του βρέθηκαν και άλλες αναφορές στον Σολωμό, όπως και πολλές άλλες βυζαντινές και νεοελληνικές μελέτες.

Τεύχος 3, 15 Ιουλίου 1947.

Σελ. 55, «**Η κηδεία του Βολταίρου**», του Αδαμάντιου Κοραή. Ένα γράμμα εκ Παρισίων(1791) του Κοραή προς τον Δημήτριον Λότον, πρωτοψάλτη Σμύρνης, μας μεταφέρει ιδεολογικά στο χώρο του γαλλικού ορθολογισμού και λαϊκού φιλελευθερισμού. Ο Κοραής περιγράφει την πάνδημη τελετή της μεταφοράς των οστών του Βολταίρου στη Βασίλη, τη φοβερή εκείνη φυλακή των τυράννων, την οποία ο λαός είχε μετατρέψει από κολαστήριο, σε χώρο μνήμης των θυσιών. Οι περιγραφές του Κοραή, παρά το χάσμα του χρόνου, αφήνουν στον αναγνώστη διάχυτη την εντύπωση της λαϊκής δικαίωσης και της τελικής επιβράβευσης των θυσιών για την πρόοδο των λαών.

Ιδιαίτερη είναι η λειτουργικότητα των επιγραφών στην κηδεία, όπως τις περιγράφει ο Κοραής παρακολουθώντας την τελετή από το παράθυρό του: «**Αν ο άνθρωπος εγεννήθη αυτεξούσιος, πρέπει να κυβερνάται και να δεσπάζεται μόνος του**», «**Ο άνθρωπος έχει την εξουσίαν και το δικαίωμα να κολάζει τους τυράννους του**» ... Ο τελικός ενταφιασμός του μεγάλου Γάλλου διαφωτιστή στο Παρίσι, από το οποίο τον είχε εκδιώξει ο σκοταδισμός και «**αι καλογηρικοί καταδρομαί**» εορτάζεται από τον παρισινό λαό ως νίκη κατά της βαρβαρότητας, και ως αποκατάσταση της δικαιοσύνης. Η επιτάφια πλάκα δηλώνει αυτή την τελική δικαίωση: «**Δέξαι, Βολταίρε, τας τιμάς της πατρίδος, εις τούτον τον ίδιον τόπον, όπου σε εφυλάκωσε δέσμιον η τυραννία**». Η επιλογή του παραθέματος είναι απόλυτα επιτυχής, γιατί μιλεί σε δύο εποχές με την ίδια μεστή δυναμική.

Στην ίδια σελίδα βρίσκουμε την ακουαρέλα του Ευγένιου Ντελακρουά με τον «**Αγωνιστή του 21**», και ένα σύντομο σχόλιο για την εποχή εκείνη, που όλοι οι πνευματικοί άνθρωποι ενωμένοι «**κάναν γιουρούσι για να καταλύσουν τις ακαδημαϊκές Βαστίλες**».

Τεύχος 4, 15 Οκτωβρίου 1947. (Μετά από τρίμηνη παύση της κυκλοφορίας.)

Σελ. 75, «**Η ιδεολογία του Δημοτικισμού**», του καθηγητή Γιάννη Ιμβριώτη. Είναι ένα μεγάλων διαστάσεων άρθρο, που παρακολουθεί την πορεία του δημοτικισμού ως ευρύτερου κοινωνικού και καλλιτεχνικού φαινομένου από την πρώτη του εμφάνιση, στα προεπαναστατικά χρόνια, μέχρι τα σημερινά, όταν πια «τα ιδεολογικά του συνθήματα είναι ολότελα ξεθωριασμένα». Ο αρθρογράφος θεωρεί, απαισιόδοξα, ότι κάποιες αρχικές αντινομίες έχουν φέρει στη φθορά το άλλοτε φανταχτερό κίνημα, «το καταραμένο σκουλήκι, που φώλιαζε μέσα, έφαγε τον ωραίο καρπό». Όμως στα χρόνια της πρώτης του ορμής και αργότερα στο τέλος του 19^{ου} αιώνα μαζί με τη λαϊκή γλώσσα ανέδειξε και το νεοελληνικό λαό. Πριν από το '21 δόνησε το λαό και έθρεψε τον εθνισμό του με τα κλέφτικα τραγούδια και τον Θούριο.

Στην 96 σελίδα μπαίνει η βιβλιοκριτική στην εδώ και μήνες, αναμενόμενη έκδοση του Γ. Λαμπρινού, **«Το δημοτικό τραγούδι»**. Την εκτενή παρουσίαση υπογράφει ο Μ.Μ. Παπαιωάννου, ο οποίος δηλώνει ευθύς εξ αρχής ότι οι αντικειμενικές προϋποθέσεις για μια τέτοια μελέτη λείπουν και σήμερα, αφού δεν υπάρχει απόλυτα ομαλός εθνικός βίος, μια και **«ζούμε σε μια κόλαση πυρός εδώ και επτά χρόνια...»**. Ο Λαμπρινός παρουσιάζεται σαν οπαδός του διαλεκτικού υλισμού, που έχει αφομοιώσει τη διαλεκτική μέθοδο τόσο καλά, ώστε να αντιμετωπίζει με ευχέρεια τα θέματα της δουλειάς του. Του καταλογίζεται όμως βιασύνη στο γράψιμο του συγκεκριμένου έργου και του υποδεικνύεται να καταπιαστεί ξανά με το ξαναδούλεμα του ίδιου έργου, παρά το ότι αυτό κρίνεται ανώτερο από κάθε προηγούμενο. Τεύχος 5. 15 Νοεμβρίου 1947. Τιμή 2000 δρχ.

Σελ.122. **«Αλή Πασάς. Μέρες τρόμου και βίας»**. Σταχυολόγημα από ανέκδοτες επιστολές του Η. Rouqueville. Του Λέανδρου. Ι. Βρανούση.

Ο διαβόητος πασάς των Ιωαννίνων είναι η τρίτη προσωπικότητα από τον χώρο της Οθωμανικής ιστορίας, που προσεγγίζεται. Δεν επιλέγεται η μέθοδος της βιογράφησης, αλλά η δημοσίευση πρωτότυπων ντοκουμέντων και μαρτυριών. Η προσωπικότητα του Αλή παρουσιάζεται μέσα από τις επιστολές του Ούγου Πουκεβίλ, υποπρόξενου της Γαλλίας στην Άρτα. Αποκαλύπτεται η ληστρική βουλιμία του τυράννου των Ιωαννίνων, οι βιαιοπραγίες του, οι εκτελέσεις, τα καταναγκαστικά δώρα, που απαιτούσε, οι επιτάξεις, οι αγγαρείες, η πλεονεξία και ο ανάλγητος κυνισμός του.

Ο ίδιος ο Γάλλος διπλωμάτης μένει κατάπληκτος από την εφευρετικότητα του άρπαγος Αλή. Περιγράφει ως αυτόπτης μάρτυρας τη σύλληψη 121 πολιτών της πρωτεύουσάς του, τους οποίους πούλησε αλυσόδετους ως σκλάβους στον ηγεμόνα του Αλγερίου. Περιγράφει τη δήμευση περιουσιών, ακόμη και των θυμάτων της επιδημικής πανώλης, δίνει πληροφορίες για τη δράση των «μαστροπών του βεζύρη», που φρόντιζαν για την απαγωγή κοριτσιών και αγοριών, ακόμη και από τις πιο επιφανείς οικογένειες και φιλικές προς την εξουσία. Δίνει αναφορά με λεπτομέρειες για την αρπαγή των σιτηρών και των αλεύρων, από τα ελάχιστα αποθέματα των πολιτών, για να καταναλωθούν από την Αυλή και στα γλεντοκοπήματα των γιων του απόλυτου αυθέντη. Η υπηρεσιακές αυτές αναφορές του Γάλλου διπλωμάτη πλάθουν το πιο ακριβές πορτραίτο του τυραννικού μονάρχη και αφήνουν με τον αντικειμενικότερο τρόπο την αίσθηση, ότι η απολυταρχία μόνο φρίκη και απανθρωπιά παράγει και πολλαπλασιάζει. Έμμεσα βεβαίως δικαιώνεται κάθε αγώνας για την εξάλειψη τέτοιας αδικίας.

Στη σελίδα 127, έχουμε μια ακόμη κριτική βιβλίου, αυτή τη φορά από τον **Τάσο Βουρνά**. Κρίνεται η **«Διπλωματική Ιστορία της Ελλάδος, 1821-1914»**, του Σ.Θ.Λάσκαρη, υφηγητού της διπλωματικής ιστορίας. Στην πραγματικότητα επικρίνεται το έργο ως επιστημονικά ατεκμηρίωτη ιστορική μελέτη, γεμάτη κενά και βασισμένη στα πιο κοινότυπα βοηθήματα της νεοελληνικής ιστορίας και στις πιο απλοϊκές πηγές. Μέσα από τις επικριτικές καταγραφές του Βουρνά γίνεται αντιληπτή και η προσδόκιμη διαχείριση του '21 και της έννοιας της απελευθέρωσης, από την πλευρά του περιοδικού και των συνεργατών του. Για την ακρίβεια, επισημαίνεται η ανάγκη παράλληλων και συντονισμένων ερευνητικών προσπαθειών, σε ντόπια και ξένα διπλωματικά αρχεία, εφημερίδες και εκδόσεις, ώστε να παραχθεί υλικό αξιόπιστο, **«που θα υποβληθεί στη συνέχεια σε ζωντανή, δυναμικά**

ρεαλιστική κατεργασία, πέρα από αντιεπιστημονικές προκαταλήψεις ή ξερούς σχηματικούς δογματισμούς».

Στην μη θεμελιωμένη εργασία του Λάσκαρη δεν προσεγγίζεται, ούτε καν επιδερμικά, το ξεκαθαρισμένο πια σχήμα του ανταγωνισμού των ξενικών επιρροών και η πλήρης επικράτηση της αγγλικής μετά το 1863, εις βάρος της γαλλικής, ρωσικής και αυστριακής. Κατά κανένα τρόπο επίσης δεν προσεγγίζεται η αστικοδημοκρατική επαναστατική έκρηξη του 1848 στην Ευρώπη, και ο ισχυρός αντίκτυπός της στην Ελλάδα. Το έργο χαρακτηρίζεται ως μια κακή διπλωματική ιστορία και το γιατί τεκμηριώνεται.

Τεύχος 6, 15 Δεκεμβρίου 1947.

Στις σελίδες 139-145, παρεμβάλλεται μια μελέτη μεγάλων διαστάσεων, για περιοδική έκδοση, με θέμα, **«Το Δημοτικό μας τραγούδι και η αποκατάστασή του»**, του Αντώνη Σιγάλα, Καθηγητή της Μεσαιωνικής Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Το άρθρο είναι καθαρά φιλολογικό και μόνο έμμεσες πληροφορίες δίνει στη δική μας έρευνα, σε ότι έχει σχέση με τη γένεση της ηρωικής μας κλέφτικης ποίησης.

Στη σελίδα 154, δημοσιεύονται κάποια αποσπάσματα από εργασία, που έστειλε στο περιοδικό ο Γιάννης Γ. Μπενέκος, όπως αναφέρεται σε σημείωση. Στο μονοσέλιδο κείμενο με τίτλο **«Οι μεγάλοι πρόδρομοι. Γιάννης Βηλαράς»**, υπάρχουν μόνο τα στοιχεία της βιογραφίας και της γλωσσικής θεωρίας του Βηλαρά, που κρίνονται για την ώρα χρήσιμα. Αναλύεται η γλωσσική φιλοσοφία που εισήγαγε «Η ρομενική γλώσσα» και η επιχειρηματολογία του ιατροφιλόλογου των Ιωαννίνων, κατά της ιστορικής γραφής και υπέρ της φυσικής γλώσσας. **«Ο Βηλαράς είναι η φωτεινή πηγή απ' όπου αναβλύζει ολόκληρη η αναμορφωτική γλωσσική κίνηση της νεώτερης Ελλάδας»**, τονίζεται στην κατάληξη του άρθρου, και οι αναγνώστες φέρνουν στη σκέψη τις πρόσφατες συντηρητικές νομοθετικές ρυθμίσεις στο γλωσσικό ζήτημα.

Τεύχος 7, 15 Ιανουαρίου 1948. (Τα *Ελεύθερα Γράμματα* θα κυκλοφορούν στις 15 κάθε μήνα.)

Καμιά αναφορά ενδιαφέρουσα. Μια μικρή μόνο ανακοίνωση προς τους αναγνώστες στην δεύτερη σελίδα κάνει λόγο για πρώτη φορά για ειρήνη και συνδιαλλαγή σε τούτο τον πολυβασανισμένο τόπο. Το 1948 ήταν το έτος, που περιόρισε τις ελπίδες και την αισιοδοξία για την πολιτικοκοινωνική αλλαγή στην Ελλάδα, όπως την φαντάζονταν οι δυνάμεις της Αριστεράς. Η ρήξη Στάλιν – Τίτο, και ο αμερικανικός εξοπλισμός του εθνικού στρατού, ιδίως η δράση της αεροπορίας ανέτρεψε τα δεδομένα στο εμφύλιο μέτωπο. Κατά φυσική συνέπεια η θεματολογία του περιοδικού γίνεται φιλειρηνικότερη και επιστημονικά ευρύτερη, αλλά ταυτόχρονα επανακάμπτει στον χώρο του '21, αν υποθεθεί ότι για κάποιο διάστημα απομακρύνθηκε.

Τεύχος 8, 15 Φεβρουαρίου 1948.

Σελ. 211, **«Ένας Φινλανδός αγωνιστής του 21, Αύγουστος Μαξιμιλιανός Μύρβεργ»**, του Έρικ Έρικσον. Με τη βιογραφική μέθοδο, ο Φινλανδός ελληνοεθνικός Έρικ Έρικσον αποκαλύπτει την ύπαρξη και τη δράση του άγνωστου αλλά αξιόλογου φιλέλληνα Μύρβεργ. Είναι το μόνο κείμενο για τον φιλελληνισμό στα *Ελεύθερα Γράμματα*. Έχει γραφεί ειδικά για το περιοδικό, σε μια ιδιότυπη ξενική καθαρεύουσα. Ο Μύρβεργ γεννήθηκε το

1797 στη Σουηδία και είδε την πατρίδα του πολλές φορές, να αλλάζει χέρια κατακτητών. Σπούδασε σε στρατιωτική σχολή για να βοηθήσει την πατρίδα του, αλλά το 1823 αναγκάστηκε να φύγει στην Ισπανία, όπου πολέμησε κατά των Γάλλων. Από το 1824 ως το 1829 βρίσκεται στην Ελλάδα, αρχικά στην άμυνα του Μεσολογγίου και μετά στις τάξεις του τακτικού στρατού. Έφυγε το 1830 για να βοηθήσει την εξέγερση της Πολωνίας κατά της Ρωσίας και του τυραννικού τσάρου Νικολάου Α΄.

Δεν είδε ανεξάρτητη την πατρίδα του τη Φινλανδία, παρά τους αγώνες του. Επανήλθε ως επισκέπτης στην Ελλάδα, όπου έγινε επίσημα δεκτός από τον Όθωνα. Πέθανε το 1867 στη Στοκχόλμη και τιμάται σήμερα σαν ήρωας της φινλανδικής απελευθέρωσης. Στο παράδειγμα του Μύρβεργ, τα *Ελεύθερα Γράμματα* προβάλλουν το παράδειγμα του αγωνιστή της ελευθερίας, που δεν λογαριάζει σύνορα και λαούς αλλά μάχεται για τη σωτηρία όλων των δυναστευομένων, και τη βελτίωση της ζωής των σκλάβων, όπου γής. Το κείμενο αυτό θα μπορούσε να θεωρηθεί ως μεμονωμένη στροφή προς τον φιλελληνισμό. Όχι τυχαία στο τεύχος μπαίνουν ακόμα δύο δείγματα φιλελληνικής ευαισθησίας. Πρόκειται για δύο πίνακες του Ντελακρουά. Ο πρώτος βρίσκεται στη ίδια σελίδα του Μιρβεργ και επιγράφεται **«Η Ελλάδα ψυχορραγώντας στο Μεσολάγγι.1827»** και ο άλλος καλύπτει ολόκληρο το οπισθόφυλλο, με τη γνωστή **«Σφαγή της Χίου»**. Είναι απαισιόδοξο το αισθητικό αποτέλεσμα των δειγμάτων αυτών, όπως απαισιόδοξο ήταν και το γενικότερο κλίμα για την αριστερά μέσα στο '48.

Τεύχος 9, 15 Μαρτίου 1948. Τιμή δρχ.2000.

Αφιέρωμα στην 25^η Μαρτίου.

Είναι ένα πλούσιο αφιέρωμα 30 σελίδων, καλυμμένων εξ ολοκλήρου με θέματα και αισθητικό υλικό από τον Αγώνα. Είναι εμφανής η προσπάθεια του περιοδικού να ανασύρει την ιερή μνήμη του '21, τόσο για να εμπνεύσει τους αγωνιστές του χώρου, όσο και για να δικαιώσει τις προθέσεις τους και να αποδείξει τη διαχρονική ηθική του απελευθερωτικού στόχου τους. Τα σημεία, που τονίζονται περισσότερο, είναι η ανισότητα του αγώνα, ο όρκος των εξεγερμένων να λευτερωθούν ή να πεθάνουν, η αντίθεση των κυβερνήσεων της Ευρώπης, η υβριστική συκοφάντηση των επαναστατών ως «ληστοπειρατών», η επτάχρονη παράταση «της έξοχης αυτής πάλης», η ύπαρξη στιγμών, που όλα φαίνονταν χαμένα, και η τελική δικαίωση όσων αποφάσισαν να πεθάνουν. Ό,τι τονίζεται και στο αφιέρωμα αυτό έχει νοηματική σύνδεση με τον ένοπλο αγώνα της αριστεράς, την αριθμητική ανισότητα της αναμέτρησης, το πάθος και την αυτοθυσία των ανταρτών, και την εντός και εκτός Ελλάδας καθύβριση των «ληστοσυμμοριτών» Για λόγους χώρου ας δούμε τους τίτλους των περιεχομένων και των πινάκων, με λίγα σχόλια.

► **«Κανάρης»**, ξυλογραφία του Τάσου, στην πρώτη σελίδα. Ανδροπρεπής αλλά ειρηνική μορφή, που θυμίζει φυσιογνωμίες της παράδοσης και του θαλασσινού μόχθου.

► **«25 Μαρτίου»**, απόσπασμα από λόγο του Γ. Τερτσέτη, που εκφωνήθηκε στην αίθουσα της βιβλιοθήκης της Βουλής το 1847. Το παραβολικό δίδαγμα του λόγου συμπυκνώνεται στον επίλογο: **«Παρηγορηθήτε, η ζωή θα βγη από τα ερείπια, το φως από τα σκοτάδια του έτους 1847.Μια νέα εξουσία παίρνει ζωή, η φωτισμένη γνώμη των Ελλήνων...»**

► **«Ο Κάλβος και το 21»**, του Δημήτρη Φωτιάδη. Ανθολογούνται κομμάτια από την επιστολή στον Λαφαγιέτ και στροφές από τις ωδές με νοηματική αντανάκλαση, όπως **«Αφρίζουν τα ποτήρια- της αδικίας, δυνάσται- πολλοί και διψασμένοι- ιδού τ' αδράχνουν, γέμουσι- μέθης και φόνου.»**

► **«Κολοκοτρώνης ή η νίλα του Δράμαλη»**, θεατρικό σχεδιάσμα του Βασίλη Ρώτα, που έχει ξαναφιλοξενηθεί στο περιοδικό. Δημοσιεύεται η πρώτη σκηνή της τρίτης πράξης, που αναφέρεται στην προετοιμασία των ανδρών του Κολοκοτρώνη για την έφοδο κατά των αποκλεισμένων στα στενά. Παραβολικές για τον σύγχρονο ανταρτοπόλεμο είναι οι σκηνές της προσέλευσης νέων, χωρικών ανδρών και γυναικών, που ζητούν από τον Γέρο στρατηγό να τους δεχτεί σαν μαχητές με οποιαδήποτε αρμοδιότητα στον στρατό του, φτάνει να τους δώσει όπλο και να τους επιτρέψει να πολεμήσουν.

► **«Ιταλικά σονέτα του Σολωμού»**, μετάφραση Ι. Τ. Παμπούκη. Μια εργασία, που δεν έχει θεματική συνάφεια με τους αγώνες της ελευθερίας, αλλά φέρνει κοντά στις στήλες του εντύπου το μεγάλο σύμβολο του εθνικού μας ποιητή.

► **«Το εικοσιένα και η πεζογραφία μας»**, του Τάσου Βουρνά. Δειλά στην αρχή, πιο αυθόρμητα στη συνέχεια το ορόσημο της απελευθέρωσης των Ελλήνων έγινε θέμα και αντικείμενο της πεζογραφίας μέχρι σήμερα. Χωρίς να το κατονομάζει ο Βουρνάς αναφέρεται στο ιστορικό μυθιστόρημα των πρώτων μετεπαναστατικών δεκαετιών, και σχολιάζει την παραγωγή των: Ι. Πιτσιπιού, Στ. Ξένου, Δ. Βικέλα, Αλ. Παπαδιαμάντη, Α. Καρκαβίτσα, Γ. Βλαχογιάννη, για να καταλήξει στον Μ. Καραγάτση⁶⁶ και την ιδιόρρυθμη λογοτεχνική του διείσδυση στον ιστορικό χώρο του '21.

► **«Ρήγας Βελεστινλής»**, ξυλογραφία του Ευθύμη Παπαδημητρίου. Ολοσέλιδο πορτραίτο με τα γνώριμα χαρακτηριστικά του ανδρός.

► **«Αληθινή συμφορά»**. Απόσπασμα από τον πρόλογο του Γιάννη Βλαχογιάννη, στα «Στρατιωτικά Ενθυμήματα» του Κασομούλη. Στην ουσία έχουμε τις απόψεις του Βλαχογιάννη για το γλωσσικό ζήτημα. Η υπερίσχυση του λογιοτατισμού και του δασκαλισμού, έπνιξε τη ζωντάνια της φυσικής μας γλώσσας και έφερε **«πνευματική ξεραίλα»** στα σχολεία και στις ψυχές των Ελλήνων.

► **«Ενθυμήματα Στρατιωτικά»**, του Νικολάου Κασομούλη. Παρατίθεται ένα απόσπασμα από το δεύτερο τόμο, από το σημείο εκείνο, που οι Τούρκοι στέλνουν αντιπροσωπία στους πολιορκημένους του Μεσολογγίου και ζητούν την παράδοση των όπλων. Η απάντηση δεν σχετίζεται με το παράδειγμα της

⁶⁶ Στο σύνολο αυτό ο Καραγάτσης παρουσιάζεται ως παραφωνία. Παρά τις λογοτεχνικές του αρετές ο Καραγάτσης δεν έχει, κατά τον Βουρνά, κανένα ιδεολογικό δεσμό με τον αγώνα του '21. Κρίνονται δύο έργα του, ο **«Κοτζάμπασης του Καστρόπυργου»**, τυπωμένος στην Κατοχή, και το **«Αίμα χαμένο και κερδισμένο»**, που κυκλοφόρησε δυο μήνες πριν τη συγγραφή του κριτικού άρθρου από τον Βουρνά. Ένα μικρό δείγμα της αρνητικής αντιμετώπισης του Καραγάτση και της ανάμειξής του στο '21 είναι το επόμενο απόσπασμα: **«Ο κ. Καραγάτσης πιεσμένος από τη σιδερένια λογική των γεγονότων, ενώ αναγκάστηκε να συγκλίνει προς την παράδοση, δεν κατόρθωσε να μας εκφράσει το 21 στο μέγεθός του, τη βαρύτητά του και την ιερότητά του. Μακριά από το λαό, διατηρώντας ίσως μια φιλολογική και εργαστηριακή επαφή με το 21, κάνοντας συνεχείς αναγωγές και παραλληλισμούς μέσα του με μια σημερινή «κοσμική» μερίδα που αποτελεί τα περιτρίμματα του έθνους, και μεταφέροντας τα ήθη της στον κόσμο του 21 καρυκευμένα με άφθονη sensualite, μας έδωσε την πλαστή, διαλυμένη και απίθανη εικόνα ενός διεφθαρμένου κόσμου δήθεν αγωνιστών στον «Κοτζάμπαση του Καστρόπυργου...».**

Βάρκιζας. «**Τόλμησεν ο κερατάς, να ζητήσει άρματα. Όλοι εδώ να ταφούμεν, αν είναι να γίνει τούτο!...**»

► **«Η εικονογραφία του Εικοσιένα»**, του Μ. Μ. Παπαϊωάννου. Αξιόλογο άρθρο, που κινείται προς δύο άξονες. Ο ένας είναι η ευρωπαϊκή πρωτοβουλία στην συλλογή και εμπορεία προσωπογραφιών και παραστάσεων από τον ελληνικό Αγώνα, και ο άλλος είναι ο σχολιασμός του καλλιτεχνικού μέρους αυτού του τεύχους και η αναφορά στην ταυτότητα των εικαστικών δειγμάτων, που πληθωρικά εμπλουτίζουν αυτές τις σελίδες. Σημειώνεται η ολιγωρία του ελεύθερου ελληνικού κρατιδίου να διασώσει τις εικόνες του αγώνα, που ήταν δημοφιλείς στους φιλελληνικούς λαϊκούς κύκλους της Ευρώπης, και αναφέρεται η συλλεκτική και εκδοτική πρωτοβουλία ιδιωτών και μουσείων, που τελικά διέσωσε ό,τι σήμερα διαθέτομε από την καλλιτεχνική παρακαταθήκη του '21.

Οι εικόνες του τεύχους προέρχονται από τη συλλογή της «Γενναδείου Βιβλιοθήκης». Αυτή η συλλογή διέσωσε σπάνια και άγνωστα ονόματα καλλιτεχνών του 19^{ου} αιώνα, όπως του χαράκτη Γ. Ν. Παπαγεωργίου-Καλαρρυτιώτου και των ξυλογράφων Σ. Παρασκευά και Καζάνη. Έντονη είναι η πικρία, που μένει, για την αδιαφορία της επίσημης πολιτείας, να προστατέψει την λαϊκή καλλιτεχνική παραγωγή, και να απαθανάτισει τις ιστορικές φάσεις, από τις οποίες προέκυψε, ως κρατική οντότητα.

► Από τον καλλιτεχνικό διάκοσμο του τεύχους αναφέρομε τους τίτλους των εικόνων, πέρα από εκείνες, που ήδη έχομε αναφέρει:

- **«Κανάρης, Σολωμός, Παπαφλέσσας»**, τοιχογραφία του Φώτη Κόντογλου.
- **«Ελληνικά καράβια μπροστά στο Μεσολόγγι»**, λιθογραφία της εποχής.
- **«Κολοκοτρώνης»**, τοιχογραφία Φώτη Κόντογλου.
- **«Ο Καπετάν Ανδρούτσος, ο πατέρας του Οδυσσέα»**, ξυλογραφία του Καζάνη από τα Μετέωρα.
- **«Ντόμνα Βισβίζη»**, σχέδιο εκ του φυσικού από την Αδέλα Τ...
- **«Ο Ρήγας Βελεστινλής τραγουδώντας τα Θούριά του»**, δύο πανομοιότυπες παραστάσεις, εκ των οποίων η δεύτερη είναι αντίγραφο της πρώτης, φιλοτεχνημένη από τον Θεόφιλο.
- **« Αρματωλοί και κλέφτες»**, του Φώτη Κόντογλου.
- **« Νότης Μπότσαρης»**, ξυλογραφία Καζάνη.
- **«Μακρυγιάννης»**, ξυλογραφία Σ. Παρασκευά.
- **« Ο επίσκοπος Παλαιών Πατρών Γερμανός»**, λιθογραφία του Senefelder.
- **«Καραϊσκάκης»**, χαλκογραφία του Γ. Ν. Παπαγεωργίου- Καλαρρυτιώτου.
- **«Οδυσσέας Αντρούτσος»**, σχέδιο εκ του φυσικού υπό Α. Friedel.
- **«Σουλιώτες»**, σχέδιο του C.R. Ceckerell.
- **«Ελληνίδα δένοντας την πληγή αγωνιστή στο πεδίο της μάχης»**, λιθογραφία εποχής.
- **«Μπουμπουλίνα»**, ξυλογραφία Άγγελου Θεοδωρόπουλου.

Τεύχος 10, 15 Απριλίου 1948.

Στη σελίδα 274 και στη στήλη «Απ' ότι βλέπουμε», μπαίνουν τέσσερις επικεφαλίδες με μικρά κείμενα σχετισμένα με τη ζωή και τον θάνατο του Ρήγα. Υπενθυμίζεται, ότι συμπληρώνονται 150 χρόνια από το μαρτύριό του στις 12 Ιούνη του 1798, και συνιστάται το ανέβασμα του θεατρικού έργου του Β. Ρώτα, «Ρήγας ο Βελεστινλής», για να τιμηθεί η μνήμη. Επαναλαμβάνονται τα τελευταία και πάντα συμβολικά λόγια του εθνομάρτυρα: **«Αρκετό σπόρο**

έσπειρα, θα έρθει ώρα που θα βλαστήσει και το γένος μου θα συνάξει το γλυκό καρπό», και δηλώνεται με νόημα ότι, για την πραγματοποίηση των στόχων του Ρήγα, **«αγωνίζεται ακόμα και σήμερα, έπειτα από 150 χρόνια, όχι μονάχα το έθνος μας αλλά και η ανθρωπότητα ολόκληρη».**

Στη σελίδα 284, ο Γιώργος Κοτζιούλας, με το μακροσκελές του κείμενο **«Η κληρονομιά του Βλαχογιάννη»**, σκιαγραφεί την προσωπικότητα εκείνη που δούλεψε ακούραστα **«για να καθαρίσει τα πρόσωπα των κλεφτών και των αγωνιστών του 21 από το σκούριασμα του καιρού και τη λήθη των ανθρώπων».**

Τελευταίο παράθεμα στο τεύχος αυτό, στη σελίδα 288, είναι ένα απόσπασμα από τον **«Διάλογο»** του Σολωμού. Πάντα μέσα στον προβληματισμό της σύγχρονης εποχής ηχούν τα λόγια του Ποιητή προς τον Σοφολογιώτατο: **«Εσύ ομιλείς για ελευθερία; Εσύ οπού έχεις αλυσωμένον τον νουν σου από όσες περισπωμένες εγράφησαν από την εφεύρεσιν της ορθογραφίας έως τώρα, εσύ ομιλείς για ελευθερία;»**

Τεύχη 11-12, Μάιος – Ιούνιος 1948. τιμή 2500 δρχ.

Νέο μικρότερο αφιέρωμα στο 21, παρά το ότι καμία επετειακή συγκυρία δεν το επιβάλλει. Τα 150 χρόνια από το μαρτύριο του Ρήγα και τα 200 χρόνια από τη γέννηση του Κοραή κάνουν το περιοδικό να επαναλάβει την τιμητική έκδοση, επιλέγοντας παραθέματα με πλούσια αμφισημία. Για τον Ρήγα διατίθεται μόνο η πρώτη σελίδα, όπου μπαίνει ο πίνακας του Θεόφιλου: **«Ο Κοραής και ο Ρήγας σηκώνουν την πληγωμένη Ελλάδα».** Η πληγωμένη Ελλάδα ήταν βεβαίως κάτι απτό και ορατό κατά το 1948, και η εικόνα του επαναστάτη και του διανοούμενου, που την υποβαστάζουν δημιουργεί συνειρμούς θετικούς και εποικοδομητικούς. Αυτό για τον Ρήγα. Στις εσωτερικές σελίδες το ενδιαφέρον περνά στον Κοραή και σε άλλα θέματα του '21.

► **«Αδελφική διδασκαλία»**, του Αδαμαντίου Κοραή. Δημοσιεύεται ένα μικρό απόσπασμα από την κατακεραύνωση της «Πατρικής διδασκαλίας», το **«μωρόν τούτο σύγγραμμα»**, που κατά τον Κοραή **«υπερασπίζει και δικαιολογεί την τυραννίαν των Τούρκων».** Οι αναγνώστες καλούνται να μην παραδοθούν τόσο άκριτα στα εθελόδουλα κελεύσματα του βλάσφημου βιβλιαρίου, αλλά να αντιτάξουν, ότι **«μήτε πυρ, μήτε σίδηρος ψυχράνει ποτέ εις τας ημετέρας καρδίας την διάπυρον της ελευθερίας αγάπην, το άσπονδον κατά της τυραννίας μίσος».** Είναι η εποχή, που οι αριστεροί κρατούμενοι και οι αιχμάλωτοι του Δ.Σ. στις φυλακές και στα στρατόπεδα πιέζονται να υπογράψουν δήλωση μεταμέλειας για να γλιτώσουν κατηγορίες, βασανισμούς και εκτελέσεις. Ίσως η σύνταξη θεωρεί τις παραινέσεις του Κοραή χρήσιμες, και ως ηθικό εφόδιο κατά της ενυπόγραφης υμνολογίας του τυράννου. Η τελευταία ρήση θα δει ξανά τη δημοσιότητα στις σελίδες αυτές.

► **«Κοραής»**, του Τ. Ελευθερίου. Αναλυτική βιογραφία με επισήμανση του διαφωτιστικού έργου του Κοραή, αλλά και των ανασταλτικών του θέσεων στο γλωσσικό και την έλλειψη διορατικότητας για το '21.

► **«Ανθολογία της Δημοτικής πεζογραφίας»**, του Μάρκου Αυγέρη. Ο συγγραφέας επικροτεί την ανθολογία, την οποία έχει καταρτίσει ο Γ. Βαλέτας, και τα πλουσιότατα στοιχεία, που δίνει για την πορεία της δημοτικής πεζογραφίας και της δημοτικής γλώσσας κατά τον 18^ο και 19^ο αιώνα.

► **«Ο Τζαβέλας»**, του Βαγγέλη Καραγιάννη. Σε μια λεσβιακή παραλλαγή του κλέφτικου τραγουδιού, «Σαράντα παλληκάρια», αναλύεται και ερευνάται η αναφορά στο πρόσωπο του Τζαβέλλα.

► **«Μεσολόγγι»**. Διασκευή-μεταγλώττιση στη δημοτική κομματιού από τα απομνημονεύματα του Κασομούλη. Τη διασκευή έκανε ο Δημ. Φωτιάδης.

► **«Συμπλήρωμα στο Βλαχογιάννη»**, του Γ. Κοτζιούλα. Προσωπικές αναμνήσεις και περιστατικά από τη σύντομη γνωριμία τους παραθέτει ο συντάκτης ως συμπλήρωμα σε προηγούμενο άρθρο. Η γνωριμία των δύο πολιτικά αντίθετων ανδρών έγινε στο περιοδικό «Μπουκέτο», όπου εργαζόταν ο Κοτζιούλας και με το οποίο συνεργαζόταν ο Βλαχογιάννης.

Τεύχη 13-14, Αύγουστος – Σεπτέμβριος 1948.

Σελ. 338. Επιστρατεύεται και πάλι ο Μακρυγιάννης για να σχολιαστεί η παράδοση είδηση, ότι **«η διεύθυνση αρχαιοτήτων για ν' αντιμετωπίσει τις (οικονομικές) ανάγκες των μουσείων απεφάσισε κατόπιν μακράς ερεύνης, να ...πουλήσει μερικά αρχαία!»**. Η περικοπή του Μακρυγιάννη, που καταχωρίζεται, δείχνει το σεβασμό του αγράμματος αγωνιστή στα αρχαία ευρήματα, τα οποία κάποιιοι στρατιώτες «θα τα πουλούσαν στο Άργος κάτι Ευρωπαίων». Τα *Ελεύθερα Γράμματα* βρίσκουν την ευκαιρία να δηλώσουν το σεβασμό και το ενδιαφέρον τους και προς την αρχαία κληρονομιά.

Σελ. 342. «Δημοτική και δημοτικιστές», του Δημ. Φωτιάδη. Είναι ένα άρθρο γλωσσικού προβληματισμού, που συμπεριλαμβάνει τον «Διάλογο» του Σολωμού.

Τεύχη 15-17, Οκτώβριος- Δεκέμβριος, 1948. Τιμή 3000δρχ.

Καμιά αναφορά.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Γ΄

Τεύχη 1-2, Γενάρης- Φλεβάρης 1949.

Καμιά αναφορά.

Τεύχη 3-4, Μάρτης – Απρίλης 1949.

Σελ. 105- 106, **«Η πρώτη κριτική για 'Το δοκίμιον περί πατριωτισμού προς τους κατοίκους των Ιωνικών Επτανήσων»**, υπό Έ(λληνας) Φ(ιλοπάτριδος). Συντάκτης του άρθρου είναι ο Νίκος Βέης, της Ακαδημίας Αθηνών, και παρουσιάζει τα πορίσματα των φιλολογικών ερευνών σχετικά με την πατρότητα του Δοκιμίου, το περιεχόμενό του και την πρώτη κριτική, που του έγινε στη γερμανική εφημερίδα «Ίσις» του 1819. Από τα περιεχόμενα ξεχωρίζει το μέρος εκείνο της συγγραφής, που κάνει υποδείξεις για το **«τι θα είχαν οι Έλληνες να κάμουν»**. Η σημαντικότερη από τις υποδείξεις, και άμεσα συμβατή με τη γραμμή των *Ελεύθερων Γραμμάτων* του 1949, είναι η λαϊκή μόρφωση των Ελλήνων. **«Το κυριώτατο μέσο για τη σωτηρία των Ελλήνων είναι η μόρφωση του λαού»**, όπως αναφέρεται.

Σελ. 134- 136, **« Γύρω στην Ελληνική Νομαρχία»**, του Τάσου Βουρνά. Ο λόγος και πάλι γύρω από ένα επαναστατικό έντυπο, **«το πιο ζωντανό, το πιο ιερό έργο του νεοελληνικού διαφωτισμού»**, κατά τον συντάκτη. Και εδώ, όπως στο προηγούμενο γίνεται λόγος για την πατρότητα του έργου και από το περιεχόμενο σχολιάζεται η επικριτική στάση κατά του ανώτερου κλήρου, με επισήμανση όμως των λίγων και φωτεινών εξαιρέσεων. Ορισμένοι εκπρόσωποι του κλήρου επικρίνονται, όπως ο Ιγνάτιος Άρτης και μετέπειτα Ουγγροβλαχίας, ο οποίος κατηγορείται ως όργανο του Αλή Πασά και πάνω

στο θέμα αυτό, διασταυρώνονται οι ανάλογες λιβελλογραφικές εκδόσεις του Χριστόφορου Περραιβού.

Τεύχη 5-6. Μάιος – Ιούνιος 1949.

Σελ. 236, στη στήλη «Η ποίηση- Κριτική», διαβάζομε ένα σημείωμα του Αλέξ. Αργυρίου, για την ποιητική σύνθεση του Μιχ. Κατσαρού, **«Μεσολόγγι»**. Στην επικολυρική αυτή δημιουργία ο κριτικός, παρά την μεγαλοστομία και τον βυρωνισμό, που επισημαίνει, βρίσκει την επική και λυρική διάθεση του ποιητή **«επίκαιρη»**, και αξιόλογη την πρόθεσή του **«να δώσει το πνεύμα και το φρόνημα της εξόδου εκείνης»**. Στον ίδιο χρόνο, που μια άλλη Έξοδος γινόταν στα βουνά του Γράμμου, ο Αργυρίου, και ο Κατσαρός πρωτύτερα, ανακαλύπτουν, ότι **«Το ομαδικό φαινόμενο της Εξόδου παρουσιάζει πολλά στοιχεία ποιητικώς εκμεταλλεύσιμα...»**. Ο καταληκτικός στίχος μπορεί να ερμηνευθεί και υπό το κλίμα της φυγής των ανταρτών στις κομμουνιστικές χώρες: **«Μακριά πίσω από τα γκρεμισμένα μας τείχη, Ελευθερία.»**

Τεύχη 7- 8, Χριστούγεννα 1949. (Ιούλιος – Οκτώβριος.) Τιμή 4000 δρχ.

Σελ. 308- 309,στη στήλη «Από φύλλο σε φύλλο», **«Και πάλι ο Σολωμός (sic)»**. Η τελευταία αναφορά του περιοδικού στον Σολωμό είναι ίσως και η πιο αποκαλυπτική. Ο αριστερός λόγος του περιοδικού θέλει να βρίσκεται κοντά στο όνομα και το σύμβολο του Σολωμού, έστω και χωρίς απόλυτη ιδεολογική σύμπτωση των Εθνικών απόψεων. Στο κείμενο αυτό ευρίσκεται και διατρανώνεται ισχυρή ιδεολογική συνάφεια ανάμεσα στον λόγο της Αριστεράς και τον καλλιτεχνικό ορίζοντα του Σολωμού. Το κείμενο υπογράφει με τα αρχικά Τ. Β., πιθανότατα ο Τάσος Βουρνάς, ο οποίος ανακοινώνει το περιεχόμενο ενός ιταλικού γράμματος του Σολωμού (1824), προς τον κύριο Στέλιο Μιχαλίτση, **«από αυτά που ανακαλύφθηκαν τελευταία στην Ζάκυνθο...»**.

Στην επιστολή ο ποιητής παρακαλεί επίμονα τον Μουστοξύδη, «να μη τυπωθεί κανένας από τους στίχους μου που του έδωσε ο Λουδοβίκος, γιατί αυτό θα με δυσαρεστούσε πάρα πολύ...» Ο λόγος αυτής της επιμονής αναφέρεται στη συνέχεια και αναλύεται από τον Βουρνά ως **«σολομική υποθήκη»** μεγάλης αξίας: **«Δε θέλω να περάσει κανενός από το μυαλό, πως την ώρα που νικούν οι δικοί μας στο "Μαραθώνα", εγώ κάθομαι και τραγουδώ για ένα βοσκόπουλο ξαπλωμένο πάνω στο νεκροκρέβατο...υποχρέωσέ τον να μην αφήσει με κανέναν τρόπο να τυπωθούν»**. Μέσα από τις γραμμές αυτές ο αρθρογράφος θεωρεί ότι φωτίζεται **«το χρέος του τεχνίτη απέναντι στον τόπο του και το λαό του»**. Μακριά από τα αρνητικά παραδείγματα του δόγματος «η τέχνη για την τέχνη», η **«θέση»** του ποιητή οφείλει να διευκολύνει **«τη δημιουργία μιας ζωντανής και παλλόμενης κοινωνικής ψυχολογίας»**.

Για να υποστηριχθεί «η περί κοινωνικής στράτευσης άποψη του Σολωμού» επιστρατεύεται και η παρατήρησή του για την τέχνη, στα σχέδιάσματα των «Ελεύθερων πολιορκημένων»: **«να ξεσκεπάσει μέσα στην ατμόσφαιρα της τέχνης τα μεγαλύτερα συμφέροντα της Ελλάδας, τα μεγαλύτερα συμφέροντα της ανθρωπότητας. Έτσι η υπόθεση δένεται με το παγκόσμιο σύστημα...»**. Το συμπέρασμα του γράφοντος είναι πως, **«Έτσι μόνο...από τα μεγάλα συμφέροντα του τόπου σου και της ανθρωπότητας, από τη σύνδεσή τους με το παγκόσμιο σύστημα του**

Σολομού, από το συντονισμό της καρδιάς σου με το ρυθμό της καρδιάς όλων των άλλων, ξεπηδά το μεγάλο έργο της τέχνης, που θα βοηθήσει κι αυτό για μια καλύτερη ζωή, για ένα φωτεινό μέλλον γεμάτο ανθρωπιά και ελπίδες».

Μέσα από τη χρήση του υλικού του '21, ο Βουρνάς προβάλλει έναν ιδεολογικό σύμμαχο στην περί κοινωνικής στράτευσης του καλλιτέχνη άποψη, και διατυπώνει το ρητορικό αλλά επίκαιρο ερώτημα, αναλογιζόμενος τη στάση της σύγχρονης λογοτεχνίας μας, **«πώς ως τα τώρα οι τεχνίτες μας δεν καταξίωσαν τη σολομική υποθήκη;».**

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Δ΄

Τεύχος 1, Σεπτέμβριος 1950.

Από τα τρία τεύχη του περιοδικού στην περίοδο αυτή μόνο στο πρώτο έχουμε αναφορές στο '21.

Στη σελίδα 47 δημοσιεύονται τρεις στροφές(A,B και ΙΔ) από την ωδή **«Εισ τον προδότην»**, του Ανδρέα Κάλβου. Είναι η εποχή της πικρής ήττας και η ευθύνες καταλογίζονται σε εντός και εκτός συνόρων «προδότες». Ίσως ο Τίτο της Γιουγκοσλαβίας να είναι ο (θεωρητικός) αποδέκτης της μομφής: **«Σφαλερόν δρόμον άθλιε- εδιάλεξας. Οι Έλληνες – που επρόδωσας θαυμάζονται- από την οικουμένην- κ' ήρωες καλούνται.»**

Στη σελίδα 58, ο Γιώργης Βαλέτας κρίνει την μεταθανάτια επανέκδοση του βιβλίου του Γιάννη Αποστολάκη, **«Το κλέφτικο τραγούδι»**, στη στήλη «Φιλολογικά και λογοτεχνικά βιβλία». Στην πραγματικότητα επικρίνεται το έργο του «ανιστόρητου και αντιιστορικού» Αποστολάκη, επειδή δεν αναζητά την κοινωνική τοποθέτηση του δημοτικού τραγουδιού γενικά, και του κλέφτικου ειδικότερα.

Στις τελευταίες σελίδες παρουσιάζεται ένας μεγάλος κατάλογος με εκδόσεις, που έχει επιμεληθεί ο Γιώργος Βαλέτας, η έχει πρόθεση να εκδώσει. Τα βιβλία κατατάσσονται στην λεγόμενη «Νεοελληνική Βιβλιοθήκη», και έχουν όλα θεματική σχέση με το '21.

Τεύχος 2-4, Οκτώβρης- Δεκέμβρης 1950. Τιμή 5000 δρχ.

Καμιά αξιολογη αναφορά.

Τεύχος 5-7, Γενάρης- Μάρτης 1951.

Καμιά αξιολογη αναφορά.

Αυτό είναι το υλικό μέσα από το οποίο οι επιτελείς και οι ιδεολογικοί σχεδιαστές των *Ελεύθερων Γραμμάτων* χρησιμοποίησαν το ιστορικό και πνευματικό ορόσημο του '21, στην προσπάθειά τους να υπηρετήσουν τις πολιτικές βλέψεις του ταραγμένου «σήμερα». Να σημειωθεί, ότι δεν καταμετρήθηκαν οι σύντομες ή μονολεκτικές αναφορές σε ονόματα και περιστατικά σε άλλα άρθρα, που δεν είχαν σαν κύριο θέμα το '21 και τις συνθήκες του 19^{ου} αιώνα. Πάνω στο υλικό, που παρατέθηκε, μπορούν να γίνουν κάποιες επισημάνσεις γενικού και ειδικότερου χαρακτήρα.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

ΓΕΝΙΚΕΣ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ.

1. Η ποιότητα του λόγου των παραθεμάτων και το ύφος της αρθρογραφίας κλίνει προς την κατεύθυνση του συγκεκριμένου ή και απροκάλυπτα **προτρεπτικού λόγου**. Κέντρισμα και παρόρμηση κρύβεται πίσω από την επιφάνεια των ρητορισμών. Δε θα ευσταθούσε η άποψη του πανηγυρικού

λόγου, παρά μόνο στα σημεία εκείνα, που προβάλλεται ο λαός, υμνούνται οι ηγέτες του και εγκωμιάζονται οι κατακτήσεις του. Ό,τι δεν είναι συμβατό με τη λαϊκή «συμφεροντολογία» αμφισβητείται και επικρίνεται. Στη συντριπτική πλειοψηφία των κειμένων δεν τίθενται επιστημονικά προβλήματα και δεν αναζητούνται πορίσματα και τεκμηρίωση. Πρώτες προτεραιότητες είναι η εκλαΐκευση των γρίφων του '21, και η αποκάλυψη της ωριμότητας των λαϊκών δυνάμεων, που το δημιούργησαν. Θεωρείται αρκετό ένα παροτρυντικό επιμύθιο, που είτε παρατίθεται ένθερμα και «κηρυκτικά» μέσα στο κείμενο, είτε συνάγεται σαν νοηματική κατακλείδα.

2. Επιδιώκεται μονότονα η σύνδεση των ιστορικών φάσεων 1821-1828 και 1940-1949 και επιχειρείται η εξαγωγή σοφής πείρας και ασφαλών συμπερασμάτων, για την μετακατοχική πορεία, από την μετεπαναστατική περιπέτεια του λαού και του τόπου. Η δεκαετία του '40 κρίνεται από την αριστερή κοινωνιολογία ως «το πλήρωμα του χρόνου» για να ολοκληρωθεί ό,τι έμεινε ημιτελές στο '21. Το περιοδικό κάτω από το ενίοτε βολικό δόγμα «η ιστορία επαναλαμβάνεται», διαμορφώνει και σταθεροποιεί μια επιχειρηματολογία μεταξύ φαντασιοκοπήματος και έμμονης ιδέας. Ο αγώνας και τότε και τώρα στρέφεται κατά της ποικιλόμορφης βίας, του πολιτικού δεσποτισμού, της απολυταρχίας, του φασισμού.

Και τότε και τώρα απέναντι στον κατακτητή στέκεται ο λαός που αγωνίζεται για την πατριωτική τιμή, για την αξιοπρεπή ζωή, για τις δημοκρατικές ελευθερίες, για την επιβίωση. Τότε οι κλέφτες, τώρα οι αντάρτες απέναντι σε τυράννους ίδιας νοοτροπίας. Πλάθεται στο σημείο αυτό μια διδακτική ιστορική μεταφυσική, που φέρνει σε αλληλουχία τα γυρίσματα του χρόνου. Οι αναγνώστες οφείλουν να συλλαμβάνουν τα διδακτικά μηνύματα, για να ανταποκρίνονται στις «επιστρατευτικές» απαιτήσεις των καιρών.

3. Κάθε περιγραφή, αλλά και κάθε ερμηνευτική προσέγγιση ακολουθεί το μανιχαϊστικό σχήμα καλοί vs κακοί. Διαχρονικά στους καλούς υπολογίζονται ο λαός, οι πολλοί, οι αγωνιστές της ελευθερίας, οι δίκαιοι, οι ασυμβίβαστοι, οι διαφωτιστές, οι ανιδιοτελείς καινοτόμοι και όσοι υπηρετούν τη λαϊκή πρόοδο με συνέπεια και αυταπάρνηση. Κακοί είναι οι εξουσιαστές, οι κατακτητές, οι λίγοι, οι καιροσκόποι, οι προύχοντες, οι άδικοι, οι συμβιβασμένοι, οι δωσίλογοι, οι φιλάργυροι και οι εκμεταλλευτές του ακαθοδήγητου λαού. Σε κάθε παράθεμα υπάρχει και λειτουργεί το μανιχαϊστικό αυτό δίπολο, ακόμη και στα λακωνικά επιγράμματα.

Το αντιθετικό αυτό μοτίβο εκλαϊκεύεται με μια επίμονη συμβολοποιία κοινωνικών τύπων, που χωρίζονται σε διαχρονικούς «σταυρωτές» και «σταυρωμένους» και, τελικά, ορίζεται σαν χρέος η απαλοιφή αυτών των κοινωνικών καταστάσεων, για να ομαλυνθεί η ροή της ιστορίας. Ιδιαίτερη τιμή επιφυλάσσεται για όσους εργάστηκαν για την κοινωνική δικαιοσύνη, σε όσους έσπειραν διαφωτιστικές ιδέες, έστω και αν η καταγωγή τους βρίσκεται στο χώρο των «κακών».

4. Η λαϊκή θεματολογία βρίσκει θερμή φιλοξενία στις σελίδες του περιοδικού. Λαϊκή ζωγραφική, δημοτικό τραγούδι, λαϊκή τέχνη, απομνημονεύματα, λαϊκά κινήματα, λαϊκή γλώσσα, άγνωστοι ή αγνοημένοι

λαϊκοί ήρωες⁶⁷, λογοτεχνικές αναφορές και επιστημονικές μελέτες σε λαϊκές αξίες, δημοσιεύονται και προβάλλονται με θέρμη. Γίνεται προσπάθεια να ερμηνευθούν, τόσο το '21, όσο και κάθε σημαντικό ιστορικό βήμα στην πορεία της ανθρωπότητας, σαν αποτέλεσμα συντονισμένης λαϊκής δράσης και εμπνευσμένης πρωτοβουλίας λαοπρόβλητων ηγετών. Ο προσδόκιμος παλλαϊκός συναγερμός, στον οποίο η αριστερά στήριζε τις ελπίδες της, σαν σκοπός «αγιάζει» κάθε «λαϊκή» πτυχή από το ερευνώμενο παρελθόν.

5. Δεν αναφέρονται αλλά και δεν εντοπίζονται **λογοκριτικού τύπου**⁶⁸ παρεμβάσεις στη ροή και στα περιεχόμενα του περιοδικού, παρά το ότι γίνεται επιλεκτική αναφορά στις πτυχές του '21 και στις φάσεις της ιστορικής του ακολουθίας. Η σύνταξη του περιοδικού έχει τον πρώτο και τελευταίο λόγο στη διαμόρφωση της δημοσιογραφικής ύλης και στην ιδεολογική χρήση, που γίνεται, για να υπηρετηθούν στη δεδομένη στιγμή οι πολιτικές θέσεις της μαχόμενης αριστεράς.

6. Η στράτευση του περιοδικού το αναγκάζει να ανασύρει από τις φάσεις του Αγώνα εκείνες, που είναι συμβατές με το "σήμερα", εκείνες που λειτουργούν διδακτικά και εποικοδομητικά στην παρούσα φάση των κοινωνικών αγώνων. Δεν είναι στις προθέσεις η συνολική ανάδειξη της ιστορικής πραγματικότητας, αλλά η **χρησιμοθηρική επιλογή** δεδομένων. Όπως κάθε στρατευμένη τάση έτσι και το περιοδικό μας λαφυραγωγεί το '21, θέλοντας μεροληπτικά να αξιοποιήσει τα στοιχεία εκείνα, που προσφέρουν έναν διδακτικό αντικατοπτρισμό, και στηρίζουν τα ερμηνευτικά σχήματα της αριστεράς.

7. Τα κεφάλαια του '21, που **δεν περνάνε** από τις σελίδες των «Ελεύθερων Γραμμάτων» είναι εν ολίγοις τα εξής: Παιδεία, εκδόσεις, Εκκλησία, κοινότητες, συνεταιρισμοί, Αμπελάκια, αρματολίκια, παροικιακός Ελληνισμός, Μολδοβλαχία, έναρξη Αγώνα, στάση Βαλκανίων γειτόνων, ναυτικός αγώνας, πυρπολικά, ναυμαχίες, καταστροφές Χίου, Ψαρών, Πέτα, εμφύλιοι πόλεμοι, εθνικές συνελεύσεις, συντάγματα του Αγώνα, πολιτική ρητορική του '21, διπλωματικοί χειρισμοί, δάνεια, διεθνείς σχέσεις, στάση λαών και κυβερνήσεων της Ευρώπης, κομματική διαπάλη, Ναβαρίνο, Αλυτρωτισμός, Μεγάλη Ιδέα.

Το περίεργο είναι ότι σε άλλες σύγχρονες εκδόσεις ιστορικών της αριστεράς, (όπως π.χ. «Το προδομένο Εικοσιένα» του Βαλέτα) υπάρχουν κάποια από τα κεφάλαια αυτά, όπως για παράδειγμα ο παροικιακός Ελληνισμός, οι έριδες στρατιωτικών και πολιτικών, οι Φαναριώτες κ.λ.π. Ίσως ήταν στις προθέσεις της συντακτικής ομάδας να παρακάμπτονται θέματα, που ενοχλούν κάποιο ποσοστό του αναγνωστικού κοινού.

⁶⁷ Στον ίδιο στόχο κινούνται και άλλες εκδόσεις της εποχής, όπως για παράδειγμα «Το προδομένο Εικοσιένα», του Γιώργου Βαλέτα, που εκδόθηκε το Μάρτη του 1946 στην Αθήνα. και οι «Μορφές του Εικοσιένα», του Γιώργου Λαμπρινού, που επανεκδόθηκαν στην Αθήνα το 1945. Ο Λαμπρινός βιογραφεί σχεδόν αποκλειστικά αγνοημένους ήρωες και σύμβολα λαϊκά, σκόπιμα συσκοτισμένα.

⁶⁸ Οι πέντε παρατηρήσεις που προηγήθηκαν έχουν κάποια συνάφεια, αν και δεν συμπίπτουν σε κανένα σημείο, με κάποιες από τις 10 επισημάνσεις, που κάνει ο Βασίλης Κρεμμυδάς για την *Επιθεώρηση Τέχνης*, στο άρθρο: «Το Εικοσιένα: Προβολή του λαϊκού στοιχείου», που δημοσιεύεται στις σελίδες 255-263, στον συλλογικό τόμο, *Επιθεώρηση Τέχνης, Μια κρίσιμη 12ετία*, της Εταιρείας Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας. Αθήνα 1997.

8. Κεφάλαια, που **περνάνε πολύ λίγο** στις σελίδες του περιοδικού μας είναι: Γαλλική Επανάσταση, αστική αναζωογόνηση, Φιλική Εταιρεία⁶⁹, έριδες στρατιωτικών και πολιτικών, κυβερνητικές έριδες, Φιλελληνισμός, Φαναριώτες, Μπάυρον, τουρκικός φεουδαρχισμός, Κανάρης, Ιόνια Νησιά, Τύπος πριν και μετά τον Αγώνα.

9. Τα κεφάλαια, που **περνάνε συχνότερα** από την προσοχή και τις σελίδες του περιοδικού, όπως ήδη είδαμε, είναι: Ρήγας (Θούριος- Τα δίκαια του ανθρώπου- μαρτύριο- διαφωτιστικό έργο-εκδόσεις- οραματισμοί), Σολωμός (Εθνικός Ύμνος- Ελεύθεροι Πολιορκημένοι-Διάλογος-προεπαναστατική ποίηση, αντίσταση κατά Άγγλων), Κάλβος (Ωδές- Επιστολή Λαφαγιέτ),Μαρτελάος, Κοραΐς, Κοτζαμπασισμός, Ελληνική Νομαρχία, προεπαναστατική Αθήνα, Θεσσαλία, Αλή Πασάς, Γιουσούφ Αράπης, Αλή Φαρμάκης, Κολοκοτρώνης, κλεφτουριά, Καραϊσκάκης, Ανδρούτσος, Παπαφλέσσας, Απομνημονεύματα (Μακρυγιάννη- Κασομούλη-Κολοκοτρώνης), Μεσολόγγι (Πολιορκίες-Έξοδος), Καποδίστριας (αρνητική προσέγγιση), Δημοτικό τραγούδι (Κλέφτικο), Λασκαράτος, Σούτσος, Πολυλάς, Τερτσέτης, Δημοτικισμός, Νεολογισιατισμός, αντιδυναστικοί αγώνες (λαϊκοί πρωτεργάτες).

Γίνεται φανερό, ότι με τις προσθαφαιρέσεις αυτές πραγματοποιείται ένας τεμαχισμός στην ύλη του '21 και τελικά μένει ένα ερώτημα για το τι αναδεικνύεται και τι αποσιωπάται. Η χρησιμοθηρική απομύζηση υποβαθμίζει μάλλον τη μέθοδο γραφής και γεννά αμφιβολίες για την εγκυρότητά της. Ίσως δεν είναι άσχετη με το γεγονός αυτό μια διάχυτη αγωνία στο ύφος της αρθρογραφίας και μια απαισιοδοξία, λανθάνουσα αλλά υπαρκτή.

10. Χωρίς να κατονομάζονται με σαφήνεια, στοιχειοθετούνται **δύο Εικοσιένα**, αντιφατικά και αντίμαχα. Το ένα έχει να κάνει με την επίσημη ιστορία και την επίσημη ρητορική των επετείων, και το άλλο με τον θεωρούμενο, αληθινό απελευθερωτικό Αγώνα. Αληθινό, όπως τον προσεγγίζει κανείς μελετώντας αυθεντικές πηγές και κείμενα, που δεν αποκρύπτουν τα γεγονότα, ούτε συσκοτίζουν τις πραγματικές προθέσεις των πρωταγωνιστών. Η επίσημη εκδοχή του Εικοσιένα (δήθεν) αποκρύπτει την αλήθεια για το ρόλο των καιροσκόπων πολιτικών, των προυχόντων, των Φαναριωτών, ενώ συσκοτίζει την πραγματικότητα σχετικά με τις θυσίες του λαού και των στρατιωτικών του αρχηγών. Το περιοδικό έχει ταχθεί στην υπηρεσία της «αλήθειας» και η αρθρογραφία του είναι μια διαρκής προσπάθεια να φωτίσει την πραγματικότητα και να αποκαταστήσει την "ιστορική αδικία"⁷⁰. Δηλαδή το στραγγαλισμό της αναγέννητικής προσπάθειας,

⁶⁹ Τις επιφυλάξεις της αριστεράς προς τη Φιλική Εταιρεία αναλύει επαρκώς ο Γ. Βαλέτας. «Η Φιλική Εταιρεία δεν είχε εμπιστοσύνη στο λαϊκό κίνημα. Ανέκαθεν δούλεψε από τα πάνω. Η κυριότερη προσφορά της είναι το, πώς κατάφερε να τραβήξει στην ιδέα της επανάστασης πολλούς κορυφαίους του κλήρου, του Φαναριωτισμού, των γραμμάτων, του εμπορίου... Έβαλε φωτιά στο καψούλι, χωρίς να ξέρει καλά- καλά αν θ' ανάψει και με ποια αποτελέσματα».

Γ.Βαλέτας, *Το προδομένο Εικοσιένα*, Φιλippότης, Αθήνα,1979, 38-39.

⁷⁰ Ο διευθυντής των *Ελεύθερων Γραμμάτων*, ο Δημ. Φωτιάδης, έχει ασχοληθεί με το χάσμα αυτό των δύο εκδοχών του '21 στις πολυάριθμες σχετικές εκδόσεις του, πριν και μετά τον πόλεμο. Αντιγράφω μια σχετική περικοπή, με τίτλο «Τα δύο Εικοσιένα»: «Για να γνωρίσει κανείς τ'αληθινό Εικοσιένα, πρέπει να σκύψει πάνω σ' άλλα κείμενα. Σ' εκείνα που προετοίμασαν το σηκωμό, σ' αυτά που γράφτηκαν όσο βρόνταγε το καριοφίλι κι άστραφτε το γιαταγάνι και στ' απομνημονεύματα των αγωνιστών... Δυο ήταν τα Εικοσιένα. Το ένα του λαού και των πιο προοδευτικών ανθρώπων εκείνου

μετά το '21 και την ανακοπή της δημοκρατικής πολιτικής πορείας, που ο λαός αποζητούσε.

11. Αφού μιλάμε για αριστερό περιοδικό θα ήταν σκόπιμο για μια τουλάχιστον φορά να κρίνομε την ποιότητα της αριστερής ματιάς του. Θα περίμενε κανείς **μαρξιστική προσέγγιση** από ένα έντυπο, η πλειοψηφία των συντακτών του οποίου ανήκουν στον ευρύτερο χώρο της αριστεράς. Είναι όμως αλήθεια, ότι πέρα από την προβολή του λαϊκού παράγοντα, το Εικοσιένα δεν αναλύεται ταξικά και δεν αναζητούνται οικονομικά κίνητρα στην κοινωνική διαπάλη.

Αυτό ίσως, έχει να κάνει περισσότερο με την ικανότητα των συγγραφέων και όχι με πιθανή «γραμμή» του περιοδικού. Αυτό συμπεραίνεται από το απλό γεγονός της παρουσίας ενός, τουλάχιστον, αναλυτού, που επιλέγει την προσέγγιση των προεπαναστατικών και μετεπαναστατικών γεγονότων από τη σκοπιά της κομμουνιστικής ιστοριογραφίας. Και αυτό δεν δίδεται υπαινικτικά, αλλά ομολογείται ρητά από τον αρθρογράφο, ως μέθοδος γραφής και έρευνας, που κατά την άποψή του, είναι η μόνη, που υπηρετεί την αλήθεια. Πρόκειται για τη μελέτη «Αγώνες στην προεπαναστατική Αθήνα», η οποία βρίσκεται στο αφιέρωμα της 22ας Μαρτίου 1946. (Τεύχος Α39, σ.83.) Ο αρθρογράφος υπογράφει μόνο με τα (αταύτιστα) αρχικά Δ.Ι.Π., τα οποία δεν συμπίπτουν με κάποιον από τους συνεργάτες της πρώτης σελίδας. Ουσιαστικά επιλέγεται η ανωνυμία, ίσως για προστασία από τις γνωστές διώξεις, λόγω του προωθημένου των δημοσιευόμενων απόψεων⁷¹.

Παρόμοιες αναλύσεις με έντονη την ταξική διάκριση ανάμεσα σε καταπιεστές νοικοκυραίους και καταπιεζόμενο λαό, κάνει και ο Τ.Α.Σταματόπουλος στα γραπτά του (π.χ. τχ. Α39, σ. 78.), χωρίς όμως καινοφανείς ή προκλητικούς όρους περί αριστερής επιστημονικής μεθόδου ή ταξικών και οικονομικών κινήτρων. Η δημοσίευση έστω και λίγων μαρξιστικών ερμηνειών δείχνει, ότι το περιοδικό δεν έθετε φραγμούς, αλλά πιθανότατα οι συγγραφείς ήταν προνοητικά μετριοπαθείς και επιφυλακτικοί, αφού μιλάμε για την εποχή, που οι φυλακίσεις και οι εξορίες γινόταν με συνοπτικές διαδικασίες. Η συγγραφική μετριοπάθεια βεβαίως εξυπηρετούσε και την πολιτική του περιοδικού, το οποίο απευθυνόταν σε ευρύ κύκλο αναγνωστών μη κομματικά περιχαρακωμένων.⁷²

του καιρού, το άλλο των Κοτζαμπάσηδων και των πολιτικάντηδων. Του πρώτου οι ρίζες αντλούνε τους χιμούς από τα «Δίκαια του ανθρώπου» του Ρήγα, πάνω στ' άλλο πέφτει βαρύς ο ίσκιος της «Πατρικής Διδασκαλίας...» Δημήτρη Φωτιάδη, *Καραϊσκάκης*, Αθήνα 1956, σ.83.

⁷¹ Στην πρώτη παράγραφο κάνει λόγο για «το σχετικά ταξικό περιεχόμενο της ελληνικής επανάστασης, το οποίο είναι γνωστό...» και στη συνέχεια, πάντα στην ίδια παράγραφο, επισημαίνει, ότι «όταν ωρίμασε η λαϊκή ταξική συνείδηση τότε φτάσαμε στην τεράστια εκείνη πάλη του '21 για το σπάσιμο των δεσμών της εθνικής και οικονομικής καταπίεσης». Στην ανάλυση που ακολουθεί αναφέρονται οι πέντε τάξεις της κοινωνικής διαστρωμάτωσης της αθηναϊκής κοινωνίας κατά την προεπαναστατική εποχή. Οι δύο κατώτερες τάξεις, των «παζαριτών» και των «ξωτάρηδων», καταπιέζονταν από Τούρκους και κοτζαμπάσηδες με τον ίδιο απάνθρωπο τρόπο, καθώς και από τον ανώτερο κλήρο, που πάντα είχε καλές σχέσεις με τους δυνάστες. Λαοπρόβλητοι ηγέτες όπως ο Μητρομάρας και ο Νικόλαος Λατίνος, οργάνωσαν αντιδράσεις και οδήγησαν τον λαό στις πρώτες επιτυχίες και τη βελτίωση των συνθηκών ζωής του. Το πράγμα συνεχίστηκε κατ' αυτόν τον τρόπο ως τη μεγάλη Επανάσταση του 21. Ο επίλογος της μελέτης είναι αποκαλυπτικός για τις επιστημονικές προθέσεις του συγγραφέα. **«Την πολύτιμη ιστορία του προεπαναστατικού ελληνοισμού δεν μπορεί να τη χαρίσει στο έθνος άλλος από την αριστερή επιστήμη...»**

⁷² Παρόμοια άποψη διατυπώνει ο Κρεμμυδάς για το μεταγενέστερο περιοδικό της αριστεράς, την *Επιθεώρηση Τέχνης*, ό. π. σελ.261, σημ. 8.

12. Οι αναγωγές στο παρόν γίνονται ως επί το πλείστον υπαινικτικά και με τη σχηματολογία της αναλογίας. Δεν μένει κρυφό, ότι στο κέντρο του ενδιαφέροντος είναι το παρόν, και το '21 χρησιμοποιείται ως «τρόπος του λέγειν» περί του παρόντος. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι, αν είχαμε στρατιωτική υπεροχή της αριστεράς στο χρόνο αυτό, δεν θα ανέσυρε το '21 με τον ίδιο τρόπο. Είναι οι πολιτικές συνθήκες εκείνες, που υποβάλλουν το αλληγόρημα. Ένα μεγάλο μέρος της ιδεολογικής αντανάκλασης του παρελθόντος ταιριάζει απόλυτα με τις παρούσες συγκυρίες και ο παραλληλισμός δεν αφήνεται να πάει χαμένος. Αξιοποιείται κάθε παραβολικό γεγονός, κάθε συνεκδοχή και κάθε σύμβολο για να πλαστούν διπτολογίες διδακτικές στον σύγχρονο προβληματισμό και να ενισχύσουν τον ποθητό λαϊκό συναγερμό. Μετωνυμικά, η αγωνία για την απελευθέρωση και την ελευθερία του «τότε» μεταφέρεται και λειτουργεί στον ευδόκιμο χώρο του «τώρα» με τις αβεβαιότητες και τους ορατούς κινδύνους. Σε καμιά άλλη φάση της νεότερης ιστορίας δεν ήταν πιο πρόσφορες οι συνθήκες για να ερμηνευθεί το '21 με επίκαιρους όρους και να αναλυθεί ως συνέχειά του το παρόν.

ΕΙΔΙΚΟΤΕΡΕΣ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ.

Εξετάζοντας συνολικά την ύλη για το '21, που έχει περάσει από τις σελίδες των *Ελευθέρων Γραμμάτων*, μπορούμε να κάνουμε κάποιες παρατηρήσεις ειδικότερες. Τα παραθέματα μπορούν να χωριστούν σε οκτώ ευρύτερες θεματικές ομάδες, οι οποίες δείχνουν τις γενικές κατευθύνσεις του ενδιαφέροντος, που ανέπτυξε το περιοδικό. Ο χωρισμός αυτός είναι αδρομερής, γίνεται για ερευνητικούς λόγους και δεν ανάγεται σε ανάλογη πρόθεση της συντακτικής ομάδας του περιοδικού. Ως εκ τούτου είναι δυνατόν ένα κείμενο να συγκαταλέγεται μεν κάπου αλλά η ύλη του να προσφέρεται προς έρευνα και από άλλη σκοπιά.

1. ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ.

Υπάρχουν περί τις 30 καταχωρίσεις αποσπασμάτων από απομνημονεύματα και επιστολές των αγωνιστών και έγγραφα των πρωταγωνιστών του '21. Περισσότερες από τις μισές (22) είναι παρμένες από τον Μακρυγιάννη⁷³. Συνήθως τα αποσπάσματα από τον Μακρυγιάννη είναι επιγραμματικές φράσεις μέσα σε πλαίσιο στο μέσον ή στο κάτω μέρος των εξωφύλλων, αλλά και των εσωτερικών σελίδων σε μικρότερο ποσοστό. Τα μεγαλύτερα αποσπάσματα βρίσκονται στη στήλη «Η πνευματική μας

⁷³ Ο Μακρυγιάννης κατά κύριο λόγο, αλλά και ο Σολωμός, ήταν οι πνευματικές προσωπικότητες, που ήρθαν και έμειναν στην επικαιρότητα καθόλη τη διάρκεια της Κατοχής και της Αντίστασης, μέχρι και το τέλος του εμφυλίου. Το ξεχώρισμα αυτό έγινε ύστερα από την συνολική επανεξέταση του απελευθερωτικού αγώνα από όλες τις μορφές της τέχνης και με ενδιαφέρον για όλα τα σύμβολα, που μπορούσαν να ανασυρθούν. Ο Γιώργος Βελουδής σημειώνει σχετικά στο περιοδικό «Διαβάζω»: «Η αναδρομή στον Αγώνα της ανεξαρτησίας (1821), τους αγωνιστές του και το πολιτικολογιοτεχνικό του οικοδομήμα διατρέχει όλες τις αισθητικοϊδεολογικές εκφάνσεις της αντίστασης: τις εικαστικές τέχνες, (Σπύρος Βασιλείου, Βάσω Κατράκη), το ιστορικό δοκίμιο (Γιώργος Λαμπρινός, «Μορφές του Εικοσιένα», Γιώργος Σεφέρης «Μακρυγιάννης»), και το θέατρο (Βασίλης Ρώτας «Ρήγας Βελεστινλής»). Τα ονόματα του αγωνιστή του Εικοσιένα και απομνημονευματογράφου Γ. Μακρυγιάννη (1797-1864) και του «Εθνικού Ποιητή» Δ. Σολωμού (1798-1857) είναι τα δύο σπουδαιότερα σημεία αναφοράς...»

Γιώργος Βελουδής, «Η λογοτεχνία στην αντίσταση», *Διαβάζω*, 58 (15-12-1982)35.

κληρονομιά», ή σε μελέτες και αναλύσεις, που κάνει, κυρίως ο Δημ. Φωτιάδης, στην αρθρογραφία του, αλλά και άλλοι ιστορικοί και συγγραφείς.

Όλα τα αποσπάσματα έχουν αντανάκλαση στο χρόνο κατά τον οποίο κυκλοφορούν τα *Ελεύθερα Γράμματα*, και γίνονται κατανοητά σαν διαχρονικές αλληγορίες σταθερής αξίας. Μιλούν για τον κατατρεγμό των αγωνιστών, για την απογοήτευση εκείνων, που τσάκισαν τα κόκκαλά τους για την πατρίδα, για τον κυνισμό του Βιάρου και του Αυγουστίνου, που στέλνουν τους αγωνιστές να διακονέσουν, για την αδικία, που νικιέται στο τέλος, για το «εγώ» που δεν πρέπει να λένε οι Έλληνες και για το «εμείς», που επιβάλλεται να λένε, «γιατί όλοι βάλαμε τις πλάτες μας...». Ιδιαίτερα επίκαιρα μπορούν να θεωρηθούν τα αποσπάσματα εκείνα, που καταδικάζουν τον πολιτικό φατριασμό και τους «νόμους», οι οποίοι έφεραν τόσα κακά, «όσα δεν γνώρισε η πατρίς εις τον Αγώνα των Τούρκων».

Την επικαιρότητα επίσης σχολιάζουν έμμεσα, οι αναφορές στους «εκλαμπρότατους» πολιτικούς, που έφεραν διχόνοια και αδελφοσφαγή, «ώστε χάθηκαν τα παλικάρια εκείνα, που γλίτωσαν από τον Τούρκον.» Το αντιδυναστικό μένος επίσης του Μακρυγιάννη διοχετεύεται στον νεότερο προβληματισμό, καθώς και οι κατηγορίες προς τους «σπιούνους» του Καποδίστρια και τους «λύκους» της εξουσίας, που πίνουν το αίμα του απλού και απροστάτευτου λαού.

Ακολουθεί ο Κολοκοτρώνης με 4 παραθέματα από τα απομνημονεύματά του, ο Κασομούλης με 3, ο Παπαφλέσσας με 3 δημοσιεύματα επιστολών του, και ο Ανδρούτσος με 2 αναφορές στον επιστολικό του λόγο προς συνεργάτες και τη διοίκηση. Στην ίδια κατηγορία μπορούμε να εντάξουμε και το απόσπασμα από τις σημειώσεις του εγγονού, Θ.Γ. Κολοκοτρώνη (τχ.6, «Εξομολόγηση Δημοκρατικού»), που είναι γραμμένο στο ύφος των απομνημονευμάτων.

Από τον Κολοκοτρώνη επίσης επιλέγονται σημεία, που πλησιάζουν στα βιώματα της μετακατοχικής και εμφυλιοπολεμικής Ελλάδας, μέσα από τον ευλογοφανή αντικατοπτρισμό του Τούρκου, πάνω στα σύγχρονα παραδείγματα του εντόπιου και του ξένου φασισμού. Τα θέματα στρέφονται γύρω από την αντιμετώπιση των προσκυνημένων, την απροσδόκητη νίκη στα Δερβενάκια, την Έξοδο του Μεσολογγίου και το πένθος του Ελληνισμού στο άκουσμα της πτώσης του, καθώς και την προέλαση του Ιμπραήμ. Όλα αυτά τα θέματα ανακαλούν εικόνες από τις νεότερες δύσκολες ώρες της Ελλάδας.

Οι επιστολές του Παπαφλέσσα επίσης, αγγίζουν τη σύγχρονη πραγματικότητα με τον τόνο του συναγερμού που μεταδίδουν. Απευθύνονται προς την κεντρική διοίκηση και δηλώνουν την απογοήτευση του συνειδητού πολιτικού για την κατάσταση του απροστάτευτου λαού, μπροστά στην προέλαση των Τουρκοαιγυπτίων. Μπροστά σε εκείνη τη διάλυση, ο συνεπής πολιτικός Παπαφλέσσας αποφασίζει να εγκαταλείψει τις ανέσεις των αξιωμάτων και να βγει στο πεδίο της μάχης, να συγκρουστεί με τον εχθρό της πατρίδας, έξω από τη λογική των αριθμών και της στρατιωτικής αναλογίας.

Τα απομνημονεύματα, και γενικά ο λόγος των αγωνιστών του '21 είναι πηγή πνευματικής τροφοδότησης για το περιοδικό και τους αναγνώστες του. Σε κάθε περίπτωση γίνεται θερμή αναφορά στην λαϊκή αυθεντικότητα της γραφής των πρωταγωνιστών, ο δε Φωτιάδης επιχειρεί να μεταγλωττίσει τον Κασομούλη για να είναι προσιτότερο το κείμενό του στο λαϊκό αναγνωστικό κοινό (B11-12,σ312).

Ο ίδιος κάνει μια μακροσκελή και ευμενέστατη κριτική στη β' έκδοση των Απομνημονευμάτων του Μακρυγιάννη, το 1947, ενώ για τα άλλα βιβλία που εκδίδονται διατίθεται ελάχιστος χώρος. Στη βιβλιοκρισία αυτή μπορεί να δει κανείς τον ιδιαίτερο θαυμασμό, που τρέφει το περιοδικό για τη σκέψη και τη γλώσσα του Μακρυγιάννη. Αποκαλύπτεται επίσης ο λόγος της προτίμησης και της μεροληψίας του περιοδικού υπέρ του Μακρυγιάννη, αφού προσπαθεί με τα δημοσιεύματα να καλύψει το εκδοτικό κενό προσφέροντας στο λαό αποσπάσματα ουσίας. Κατά τη δήλωση του περιοδικού, η πρώτη έκδοση του Μακρυγιάννη είχε προ πολλού εξαντληθεί και ο ελληνικός λαός μπορούσε να γευθεί το ύφος και τη σοφία του, μόνο από μικρές και αποσπασματικές δημοσιεύσεις. Χωρίς αυτό το βιβλίο τονίζεται στο βιβλιοκριτικό σημείωμα, **«οι γνώσεις μας για το 21 μένουν λειψές... και το 21 είναι τόσο όμοιο με τη σημερινή τραγική εποχή».**

2.ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΕΣ- ΠΡΩΤΑΓΩΝΙΣΤΕΣ.

Ήδη έχουν αναφερθεί τα ονόματα των προσωπικοτήτων εκείνων, που περνάνε περισσότερο ή λιγότερο από τις στήλες του περιοδικού. Δεν είναι απαραίτητο να σχολιάσουμε ξανά τις αναφορές στους πασίγνωστους και «κοινόχρηστους» πρωταγωνιστές του '21, τους οποίους το περιοδικό στις πρώτες σελίδες της κυκλοφορίας του δήλωσε, ότι «τους θεωρεί μεγάλους και ζωντανούς γιατί κατόρθωσαν να κλείσουν στους λόγους και τις πράξεις τους την ηρωική πνοή για τη λευτεριά, που φλόγιζε του προπάτορες μας.»⁷⁴

Τα *Ελεύθερα Γράμματα* πλησιάζουν τις στρατιωτικές κυρίως (όχι τις πολιτικές) προσωπικότητες του αγώνα με θέρμη και με τον τρόπο τον συνηθισμένο και καθιερωμένο στις πατριωτικές πανηγύρεις. Υπάρχουν όμως και κάποιες άλλες προσωπικότητες κυρίως των γραμμάτων και του διαφωτισμού, από τις οποίες το περιοδικό εμφανίζεται να αναζητά κάτι πέρα από το εξακριβωμένο και το γνωστό. Είναι μια ιδιαιτερότητα της χρήσης, που γίνεται στο '21, το οποίο παρουσιάζεται, σαν να έχει να δώσει νέους και ανεπίγνωστους καρπούς. Το περιοδικό επιδιώκει να εμφανίσει κάποιες προσωπικότητες να μιλάνε με νέο πρωτοποριακό λόγο και ιδέες σύγχρονες και εκσυγχρονιστικές. Συνήθως αυτές είναι προσωπικότητες, που έμειναν στο περιθώριο από την επίσημη ιστοριογραφία, ή ο ρόλος τους σκόπιμα συσκοτίστηκε και αμαυρώθηκε.

Αξίζει να επισημάνουμε, ότι έχουν καθιερωθεί δύο συγγραφικοί τρόποι στην προσέγγιση των προσωπικοτήτων. Ο ένας είναι η βιογραφική και χρονολογική παρακολούθηση των φάσεων της ζωής και της δράσης, και ο άλλος η μελέτη της προσωπικότητας, μέσω του συγγραφικού ή επαναστατικού, ή πολιτικού τους έργου. Είναι θετική η προσέγγιση της συντριπτικής πλειοψηφίας των προσωπικοτήτων, αλλά υπάρχει και ένας μικρός αριθμός αρνητικών καταγραφών, όπως για τον Καποδίστρια, τον Όθωνα, και, όπως είναι φυσικό, για τον Αλή Πασά και τον στρατηγό του τον Γιουσούφ.

⁷⁴ Στα βιβλία των συγγραφέων που πρόσκεινται στην αριστερά βρίσκει κανείς πολύ συχνά τιμητικές αναφορές όπως η επόμενη: «Ρήγας, Σολωμός, Κάλβος- πρόδρομοι, οδηγητές, πνευματικοί ηγέτες. Άξιοι να λέγονται ελεύθεροι άνθρωποι και να τιμούνται από το λαό. Άξιοι να λέγονται ποιητές και να διαβάζονται από το λαό. Άξιοι να λέγονται αναμορφωτές και ν' αγαπιούνται από το λαό. Η λευτεριά στον τόπο μας τους χρωστάει τόσα, όσα στους Αθανάσιους Διάκους, στους Καραϊσκάκηδες, στους Κολοκοτρώνηδες και στους Μακρυγιάννηδες.» Δημήτρης Φωτιάδης, *Μεσολόγγι, το έπος της μεγάλης πολιορκίας*. Β' έκδ. Βιβλιοεκδοτική, Αθήνα, 1958, σ.30.

Στις βιογραφίες γίνεται προσπάθεια να παρουσιαστεί η άγνωστη ή η σκόπιμα συσκοτισμένη πλευρά της ζωής των προσώπων. Ο Σολωμός για παράδειγμα παρουσιάζεται από τον Νίκο Κρανιά να μετέχει σε αντιστασιακή κίνηση στα Επτάνησα, ενώ και ο Τ.Β.(ουρνάς) τον παρουσιάζει ως φιλολαϊκή συνείδηση, που δονείται από λαϊκές ευαισθησίες, παρά το ότι γύρω από την καταγωγή και την εσωστρέφεια του χαρακτήρα του, έχει δημιουργηθεί μια συγκεκριμένη προκατάληψη. Οι αρετές που προβάλλονται είναι αυτές, που η αριστερά αναζητά από τους Έλληνες πολίτες, “και δη”, από τους πνευματικούς ανθρώπους. Η προσπάθεια είναι να προβληθούν ή να κατασκευαστούν παραδειγματικά σύμβολα και πρότυπα άμεσα καταναλώσιμα από την ιδεολογική ζήτηση της εποχής.

Η λαϊκή «συγγένεια» των προσώπων είναι όρος απαράβατος. Εμφανίζονται νέα ονόματα, όπως ο Αλή Φαρμάκης, του Τ.Α. Σταματόπουλου και ο Ιωάννης Οικονόμου-Λογιωτάτου, του Μ.Μ. Παπαιωάννου, ή δίνεται «νέα πνοή» σε γνωστά πρόσωπα, αγνοημένα από την επίσημη ιστοριογραφία ή άγνωστα λόγω ελλείψεων στις πηγές. Στην κατηγορία της «νέας πνοής» περιλαμβάνονται οι εργασίες του Τ.Α. Σταματόπουλου, για τον Κολοκοτρώνη, και τον Αντ.Οικονόμου, οι βιογραφίες του Γ. Βαλέτα για τον Κορωνιό και τον Μαρτελάο, του Γιάννη Μπενέκου για τον Βηλαρά, του Τ. Ελευθερίου για τον Κοραή και του Τάσου Βουρνά για τον Τερτσέτη. Νέες έρευνες έχουν εμπλουτίσει τις γνώσεις γύρω από τον Ρήγα (Νίκος Βέης και Νίκος Κρανιάς), τον Βλαχογιάννη (Γ. Λαμπρινός), τον ηθογράφο του λαού Ανδρέα Καρκαβίτσα (Στάθης Δρομάζος) και τον Αμερικανό Τζων Σμιτ, τον άγνωστο μελετητή του Σολωμού (Νίκος Βέης). Απόλυτα συμβατή με τις ιδέες του περιοδικού είναι και η συνεργασία του Έρικ Έρικσον, με την αποκάλυψη της φιλελληνικής προσωπικότητας του Φινλανδού Μίρβερν, που είναι ένα από τα πολύ λίγα δημοσιεύματα του περιοδικού μας για τον φιλελληνισμό.

Στον «Γιουσούφ Αράπη» του Δημ. Λουκόπουλου και στον «Αλή Πασά» του Λεάνδρου Βρανούση έχουμε κάποια αλλαγή στο βιογραφικό μοτίβο. Η παρακολούθηση του έργου και των προθέσεων αυτών των προσωπικοτήτων φέρνει προ οφθαλμών την βία του τυράννου και τον κυνισμό του αιμοχαρούς δυνάστη. Η «νερωνική» προσωπικότητα του Αλή δίνεται αριστοτεχνικά μέσα από διπλωματικές επιστολές, που παραθέτει ο συντάκτης, χωρίς να χρειαστεί η δική του σχολιαστική μεσολάβηση.

Όλα τα βιογραφικά και εργογραφικά παραθέματα είναι εύληπτα και ευχάριστα στην ανάγνωση. Μεταδίδουν με αμεσότητα το μήνυμα για «προοδευτικούς» και καινοτόμους στόχους, ενώ παράλληλα δημιουργούν την αίσθηση του πνευματικού εμπλουτισμού στην λαϊκή ιδεολογία. Η χρήση του πνευματικού υλικού του '21, στη συγκεκριμένη ενότητα, είναι γόνιμη, δεδομένου ότι αξιοποιείται ιστορικό υλικό πρωτότυπο και αναξιοποίητο. Το υλικό αυτό εμπλουτίζει τόσο τις ιστορικές σπουδές αυτές καθαυτές, όσο και την κοινωνική αφομοίωση εκλαϊκευμένου ιστορικού υλικού χρήσιμου και ιδεολογικά πειστικού.

3. ΜΕΛΕΤΕΣ – ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΑΝΑΛΥΣΕΙΣ(σε γεγονότα και φαινόμενα).

Η στρατευμένη φύση του περιοδικού χρησιμοποιεί όλα τα δημοσιεύματα σαν ιδεολογικά «πολεμοφόδια» στη γνωστή εμφύλια αντιπαράθεση. Ασφαλώς και δεν εξαιρούνται τα κείμενα, που σχετίζονται με το '21, αφού, όπως έχει γίνει κατανοητό, και μέσω αυτών, «προπαγανδίζεται» η εγκυρότητα της πολιτικής άποψης της αριστεράς. Όμως θα μπορούσαν να χωριστούν από

τον γενικό κανόνα κάποια κείμενα, που αναπτύσσονται πάνω σε επιστημονικότερες βάσεις, κινούνται ερευνητικά στον χώρο της Ιστορίας και προσφέρουν στον αναγνώστη συμπεράσματα λογικής διεργασίας και όχι δογματικά ή συνθηματολογικά μηνύματα. Και αυτά τα κείμενα αναφέρονται έμμεσα στο σήμερα, αλλά με «διάλεκτο» αναβαθμισμένη, αντικειμενική και επιστημονικά κατοχυρωμένη.

Στην κατηγορία αυτή μπορούν να καταμετρηθούν πολλά κείμενα, που συνεξετάζονται όμως και σε άλλες ομάδες. Από αυτά, που μένουν και δεν συνεξετάζονται, ξεχωρίζουν οι συνεχείς μελέτες του Γιάννη Κορδάτου για «Τα Ναυπλιακά» και «Τα Κυκλαδικά του 1862», η ιστορικοφιλολογική ανάλυση του Δημ. Φωτιάδη για τον «Νεολογιωτατισμό», καθώς και η μελέτη του, με τίτλο «Οι αγώνες ενός λαού», τα άρθρα «Γλώσσα και λαός» και «Το νόημα του Εικοσιένα» του Γιώργη Λαμπρινού, «Οι θάνατες αρχές του 1789» του Ροζέ Μιλλιέξ, «Ο λογιωτατισμός στην αρχιτεκτονική» του Κίμ. Λάσκαρη, «Αγώνες στην προεπαναστατική Αθήνα» του Δ.Ι.Π., η «Θεσσαλία» του Γιάννη Κορδάτου, «Η πρώτη ελληνική φιλολογική εφημερίδα...Ερμής ο Λόγιος...» της Κατ. Κουμαριανού (ίσως το μόνο κείμενο χωρίς στοιχεία στράτευσης), «Η 25^η Μαρτίου στην αγγλοκρατούμενη Κεφαλονιά» του Νίκου Θέμη, και ένα μικρό κριτικό κείμενο του περιοδικού στον τύπο επίκαιρου σχολίου, για το «Πώς γράφεται η ιστορία», στο τεύχος 65, κ.ά.

Στις επόμενες παραγράφους γίνονται κάποιες παρατηρήσεις στο περιεχόμενο των άρθρων αυτών.

Στα κείμενα αυτής της κατηγορίας σοβαρή και εις βάθος ιστορική έρευνα δίνει τα αποτελέσματά της σε μακροσκελείς καταγραφές, που εξαντλούν στο μέτρο του δυνατού, τις πτυχές των θεμάτων.

Κάποιοι από τους ιστορικούς, όπως έχουμε αναφέρει, διατυπώνουν την πεποίθησή τους για την εγκυρότητα της μαρξιστικής ιστοριογραφίας, ή ακολουθούν τα χαρακτηριστικά της στη δική τους εργασία, διακηρύσσοντας ότι είναι η καταλληλότερη για να φωτίσει το ιστορικό υλικό, που έχει μείνει στο περιθώριο. Η πρόθεση, όπως και σε άλλες περιπτώσεις, είναι να αντληθούν νεότερα συμπεράσματα από την ιστορική διερεύνηση, που θα αποκαλύπτουν την άγνωστη διαδρομή των λαϊκών κινημάτων και θα επιβεβαιώνουν «το αλάνθαστο» των επιλογών της λαϊκής πρωτοβουλίας.

Από τη Γαλλική Επανάσταση ως τη σημερινή εποχή ερευνάται και τεκμηριώνεται η αποτελεσματική συμμετοχή των λαϊκών δυνάμεων σε όλες τις φάσεις της κοινωνικής ζωής, με αγώνες συνεπείς και απόψεις πρωτοποριακές.

Έμμεσα, αλλά και ρητά σε κάποια κείμενα δηλώνεται, ότι η αντικειμενικότερη θέαση της ιστορίας και η παράκαμψη των προκαταλήψεων, μπορεί να φέρει νέα δεδομένα και να αποκαλύψει ρόλους άγνωστους και παρασιωπημένους από την επίσημη ιστοριογραφία.

Μέσα από τις μελέτες αυτές φωτίζεται η αθόρυβη ή μαχητική συμμετοχή του πιεσμένου λαού στις δημοκρατικές διεκδικήσεις, στις γλωσσικές διαμάχες, στη λειτουργία του τύπου, στον πολιτικό προσανατολισμό, στην τέχνη και την διατήρηση των αξιών της παράδοσης.

Η ομάδα και τούτων των κειμένων της ιστορικής επιστημοσύνης είναι ένας ακόμη δρόμος, που οδηγεί στο ίδιο τέλος, στην εξύψωση δηλαδή του λαϊκού παράγοντα και την τεκμηρίωση της αξίας του.

4.ΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ (από την ευρύτερη παραγωγή του '21).

Από τη λογοτεχνία του '21 το περιοδικό μας κάνει επιλεκτική χρήση και μάλιστα με αισθητή μονοτονία. Σχεδόν στην ίδια αναλογία με τα γνωστά απομνημονεύματα δημοσιεύονται αποσπάσματα, που καλύπτουν μια μεγάλη χρονική περίοδο, από τον διαφωτιστικό λόγο του Κοραή και του Ρήγα, μέχρι τον δημοσιογραφικό λόγο του Κλέωνος Τριανταφύλλου και του «Ραμπανά» (1978).

Σύμφωνα με τον αριθμό των παραθεμάτων έχουμε την ακόλουθη σειρά σε συγγραφείς και έργα: Δημοσιεύονται πολλά αποσπάσματα από τον Σολωμό (Ελεύθεροι πολιορκημένοι, Ύμνος εις την Ελευθερίαν, Η Γυναίκα της Ζάκυνθος, το σατιρικό Εις Μεγιστάνα, Διάλογος,), από τον Κάλβο (Ευχαί-Επιστολή στον Λαφαγιέτ, Εις Αγαρηνούς, Εις τον Προδότην), από τον Ρήγα (διάφορες επιγραμματικές ρήσεις, ο Θούριος, αποσπάσματα από τα Δίκαια του Ανθρώπου και τα τραγούδια «Καρμανιόλα» και «Χαρείτε τη ζωή»), από τον Κοραή (Επιστολή με περιγραφή της Κηδείας του Βολταίρου, απόσπασμα από την «Αδελφική Διδασκαλία» με τον τίτλο «Φιλόδουλοι»(Α10). Από την «Αδελφική Διδασκαλία» δημοσιεύεται μεγάλο απόσπασμα και δεύτερη φορά (Β11-12), καθώς και βιογραφική μελέτη για τον Κοραή από τον Τ. Ελευθερίου. Δημοσιεύονται επίσης επιγράμματα όπως το «μήτε πυρ μήτε σίδηρος ψυχράνει ποτέ...»). Από δύο δημοσιεύσεις αποσπασμάτων γίνονται στον Ανδρέα Λασκαράτο και τον Γεώργιο Τερτσέτη, ενώ από μία στους Αθ. Ψαλλίδα, Γιάννη Βηλαρά, Ιωάννη Οικονόμου- Λογιωτάτου, Ιακ. Πολυλά, Μπάυρον, Ιω. Κωλέτη, Αλ. Σούτσο και Κλ. Τριανταφύλλου.

Οι σίχοι, που επιλέγονται από τις Ωδές του Κάλβου και ο λόγος του στην επιστολή προς τον Λαφαγιέτ έχουν απόλυτη αντανάκλαση στο παρόν και θα λέγαμε, ότι ο καρβικός λόγος ζει ξανά σε νέες ιστορικές συνθήκες. Ο Λέων Κουκούλας, εντυπωσιασμένος ίσως από την παραβολική δύναμη του ποιητή, πλάθει 32 δικές του πεντάστιχες στροφές, στα πρότυπα των «ωδών» και τις απευθύνει στον διαχρονικό υμνητή της ελευθερίας, ως πνευματικό αντίδωρο για την αντιτυραννική συνηγορία του.

Ο Σολωμός έλκεται επίμονα στον χώρο της αριστεράς, σαν ίνδαλμα ποιητικό, που εμπνέει τις μάζες και προσανατολίζει τους αγωνιζόμενους. Οι σίχοι του «Ύμνου» αναφέρονται ως τραγούδι καθημερινό στα χείλη των απλών πολιτών στα χρόνια της Κατοχής (Γερο-Τσάκαλος, τχ3) και ως συνθηματικές επιγραφές στους τοίχους των φυλακών και στα σημειώματα και τα τραγούδια των μελλοθανάτων (τχ.5). Δημοσιεύονται ακόμα και παραφράσεις των στροφών του «Ύμνου», από απλούς ανθρώπους, που είναι σίγουροι, ότι «αν ζούσε σήμερα ο Σολωμός» θα τους έγραφε με τον δικό τους τρόπο.

Στα «ψιλά» σημειώματα του περιοδικού βρίσκει κανείς αποκαλυπτικές καταγραφές για την θερμή άποψη περί του Σολωμού. Για παράδειγμα στη σελίδα 87 του 63^{ου} τεύχους, σε μια υπόδειξη προς νέο στρατευμένο ποιητή, που δοκιμάζει τις δυνάμεις του στην ποιητική σύνθεση, εκείνη που συμπεριλαμβάνει το παρόν και τις αντιξοότητες του, προβάλλεται ως πρότυπο ο Σολωμός και το δημοτικό τραγούδι. **«Ο Σολωμός και ο ποιητής λαός εκφράσανε τα άμεσα γεγονότα και τις άμεσες συγκινήσεις του λαού στην εποχή τους.»** Σε άλλο σημείο ο Σολωμός συσχετίζεται με το Κλέφτικο Τραγούδι και την τελευταία αναλαμπή του⁷⁵. Τόσο ο Σολωμός όσο και ο

⁷⁵ Στο τεύχος 39, στο κείμενο του Βασίλη Ρώτα «Κλέφτικα Τραγούδια», σελ.76, διαβάζουμε: «Υστερ' από έναν Σολωμό, που μόλις πρόφτασε, συνεπαρμένος από τον αγώνα του Εικοσιένα και

Κάλβος θα έλεγε κανείς, πως χρησιμοποιούνται για να δικαιωθεί η στρατευμένη τέχνη και να φανεί, ότι η τέχνη αυτή έχει να επιδείξει ιδεολογικούς προγόνους αδιαμφισβήτητους. Το εντυπωσιακότερο είναι όμως ότι ο Σολωμός δε διεκδικείται μόνο απέναντι στην δεξιά συντηρητική πλευρά, αλλά αποκαθίσταται και απέναντι στην αριστερή εκείνη κριτική, που θεωρούσε, ότι «ο Σολωμός δεν είναι πια πηγή ύδατος ζώντος»⁷⁶. Στα *Ελεύθερα Γράμματα* ο Σολωμός παρουσιάζεται σαν εκφραστής πατριωτικού φρονήματος, ηρωικού φιλελεύθερου και αντιστασιακού, ενώ μέχρι τότε στην αριστερά ίσχυε η κριτική του Βάρναλη, η οποία τον είχε σκιαγραφήσει ως υμνητή της πνευματικής ελευθερίας, που «αγαπά θεωρητικά» όχι τους γνωστούς αιματοβαμμένους ήρωες, αλλά «τους ήρωες- πλάσματα της φαντασίας, του»⁷⁷. Στο περιοδικό δίνεται η εικόνα του ποιητή Σολωμού, που έχει ενστερνιστεί τη λαϊκή ψυχολογία. Από το έργο του προβάλλονται οι στίχοι εκείνοι από τους «Ελεύθερους Πολιορκημένους», που περιγράφουν τη δύναμη και την αντοχή της λαϊκής ψυχής, του στερημένου αλλά ανυποχώρητου αγωνιστή.

Στη «Γυναίκα της Ζάκυνθος» επίσης, κατά την άποψη του περιοδικού, ο ποιητής αντιπαραβάλλει τους δύο κόσμους, από τη μια του στερημένου μα περήφανου λαού, τον οποίο εκπροσωπούν οι Μεσολογγίτισες, και από την άλλη του συμβιβασμένου και καλοζωισμένου εθελόδουλου, τον οποίο ενσαρκώνει η «Γυναίκα». Ο «Διάλογος» επιβεβαιώνει τη στράτευση του Σολωμού υπέρ της γλώσσας του λαού και της επιχειρηματολογίας για την καθιέρωσή της. Η αντιδικία του «Ποιητή» με τον «Σοφολογιώτατο», προσθέτει τη σκέψη του Σολωμού στη σύγχρονη κατακραυγή κατά της νομοθετικής επανάκαμψης της καθαρεύουσας.

Σε κάθε περίπτωση σολωμικού δημοσιεύματος δίνεται η εντύπωση της ανεπιφύλακτης αποδοχής του συμβόλου «Σολωμός», ως συμβόλου συμβατού με την φιλολαϊκή ιδεολογία της αριστεράς.

Ο Λασκαράτος, ο Αλέξανδρος Σούτσος και ο Κλέων Τριανταφύλλου, του Ραμπαγά, επιστρατεύονται για τον φιλελευθερισμό της σκέψης τους και την εύστοχη σατιρική τους κριτική, που περνά τα σύνορα του χρόνου και στηλιτεύει κάθε εξουσιαστική νοοτροπία και κάθε αντιλαϊκή πίεση.

Ο Κοραής χρησιμοποιείται μόνο στα ακραιφνώς διαφωτιστικά σημεία της συγγραφής του και δεν γίνεται χρήση, όπως είναι φυσικό, των συντηρητικότερων απόψεων και υποδείξεων στις γραπτές διδαχές του.

Ο Βηλαράς αξιοποιείται για τις γλωσσικές του προτάσεις και μέσω του διηγήματος με τον «Κολοκυθούλη», καυτηριάζεται η νοοτροπία του λογιωτατισμού και η μακροπρόθεσμη ζημιά στο λαό και την παιδεία. Κατά παρόμοιο τρόπο προβάλλονται και οι δημοκρατικές παραινήσεις του Ψαλλίδα.

αναθρεμμένος με τα κλέφτικα τραγούδια, να δώσει υψηλή Τέχνη, κι αυτή μισερή, δεν ξανάνθισε ο υψιλός, ο ηρωικός τόνος του κλέφτικου τραγουδιού...»

⁷⁶ Στο τέλος του 1925 δημοσιεύτηκε το έργο του Κώστα Βάρναλη «Ο Σολωμός χωρίς μεταφυσική», στο οποίο διαβάζουμε πολλά όπως το: «Ο Σολωμός μας λένε με πολύ παράπονο λησμονήθηκε. Αυτό είναι αλήθεια. Μα η ευθύνη αυτού του δυστυχήματος δεν οφείλεται στην αδυναμία της μνήμης των σύγχρονων λογίων, μα στην εξάντληση τη δική του. Όπως τόσσοι άλλοι ήρωες της τέχνης, πολύ μεγαλύτερο του (π.χ. Όμηρος, Ντάντε, Γκαίτε κτλ.), έτσι και ο Κορνάρος, το δημοτικό τραγούδι κι ο Σολωμός ο ίδιος, μπήκανε με τη σειρά τους στ' ακίνητα κατορθώματα του ανθρώπου. Δεν είναι πια πηγές "ύδατος ζώντος"...»

Κώστας Βάρναλης, *Ο Σολωμός χωρίς μεταφυσική*, Κέδρος 2000, σ.129, (κεφ. Τρίτο, Η σημερινή αξία των ιδεών του Σολωμού.)

⁷⁷ Ε.α. σ.136.

Περίεργη φαίνεται η απόδοση στον Ιωάννη Κολέτη (η γραφή του περιοδικού) μακρών αποσπασμάτων από την «Ελληνική Νομαρχία», χωρίς να αναφέρεται αυτός ο τελευταίος τίτλος του έργου, και χωρίς να γίνεται λόγος για την ανωνυμία του εντύπου και το πρόβλημα της συγγραφικής πατρότητας. Κατά τα φαινόμενα το συντακτικό επιτελείο του περιοδικού δέχεται την άποψη, που αποδίδει το έργο στον γνωστό πολιτικό Ιωάννη Κωλέτη, και αναδημοσιεύει κάποια αποσπάσματα από την φλογερή επιχειρηματολογία κατά της δεσποτείας και των τυράννων. (Α12 και Γ3-4)

Οι 14 στροφές του Μπάυρον, από «Τα νησιά της Ελλάδας», σε μετάφραση Εφταλιώτη, είναι μια αξιόλογη καταχώριση, όχι μόνο γιατί η στράτευση αναγεννά την λειτουργικότητα της σύνθεσης με το να επισημαίνει εύστοχα τις αλληγορικές δυνατότητες των συγκεκριμένων στροφών αλλά και γιατί είναι το μοναδικό δείγμα, που μας θυμίζει την προσωπικότητα του Άγγλου ποιητή και το δεύτερο, που αναφέρεται σε φιλέλληνα (χωρίς βέβαια να κάνει λόγο για την προσωπικότητα του ποιητή και τον φιλελληνισμό).

Διαφωτιστικό για τον όγκο και την αξία της λογοτεχνικής παραγωγής γύρω από το '21 είναι το άρθρο του Μάρκου Αυγέρη (Β11-12), το οποίο κάνει κριτική στην έκδοση του Γ. Βαλέτα **«Ανθολογία της Δημοτικής Πεζογραφίας»**. Δίνει πληροφορίες για το περιεχόμενο και την αξία άγνωστων και γνωστών κειμένων, επώνυμων και ανώνυμων συγγραφών από την Πτώση και εντεύθεν τα οποία δίνουν ανάγλυφα το μαρτυρολόγιο και τις θυσίες του σκλαβωμένου λαού. Σύμφωνα με σημείωση κάτω από τον τίτλο, **«Τα κείμενα αυτά, όπως μας δίνουν εικόνες και περιστατικά από τη βασανισμένη και σκοτεινή ζωή του λαού μέσα στη σκλαβιά του, μας δίνουν και σημάδια της ψυχικής του ανασύνταξης, που όλο πληθαίνουν με τον καιρό.»**

Η μελέτη του Τάσου Βουρνά, «Το Εικοσιένα και η πεζογραφία μας», καλύπτει τον λογοτεχνικό χώρο μετά το '21. Αναφέρεται με λεπτομέρειες στην έμπνευση, που προσέφερε το '21 στη λογοτεχνία μας, από το «Ιστορικό μυθιστόρημα» των πρώτων δεκαετιών μετά την επανάσταση, ως και τον Μ. Καραγάτση. Γίνεται αναφορά στο έργο των Στ. Ξένου, Δ. Βικέλα, Αλ. Παπαδιαμάντη, Γ. Βλαχογιάννη και Α. Καρκαβίτσα.

5. ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ.

Μετά τη δημοτική πεζογραφία να παρακολουθήσουμε την άποψη του περιοδικού για την δημοτική ποίηση. Η δημοτική ποίηση έρχεται συχνά στο προσκήνιο του ενδιαφέροντος είτε με μελέτες σχετικές με τη δημιουργία και την εξέλιξή της, είτε με δημοσίευση τραγουδιών, κλέφτικων στη συντριπτική τους πλειοψηφία. Ακόμη και οι μελέτες, που αναφέρονται στο δημοτικό τραγούδι συνολικά, περιορίζονται στην ανάλυση της πορείας και της αξίας του κλέφτικου τραγουδιού, όπως η μακροσκελής εργασία του Γιώργη Λαμπρινού (τχ.65), «Το Δημοτικό Τραγούδι», αλλά και άλλες όπως, «Το ηρωικό στοιχείο στη Δημοτική μας Ποίηση», του Νικηφόρου Βρεπτάκου (τχ. 56), και «Ένα Δημοτικό Τραγούδι» του Νικόλα Φύλλα (τχ.19).

Η μόνη μελέτη, που μένει στο ευρύτερο δημοτικό τραγούδι, χωρίς να περνά στο κλέφτικο, είναι η επτασέλιδη εργασία του Αντώνη Σιγάλα, «Το Δημοτικό μας Τραγούδι και η αποκατάστασή του» (τχ.Β6,σ.139-145).

Στο κλέφτικο τραγούδι αναφέρεται και το τελευταίο κείμενο (τχΔ1, Σεπτ. 1950) του περιοδικού για το '21, η βιβλιοκρισία του Γ. Βαλέτα στην έκδοση του Γιάννη Αποστολάκη, «Κλέφτικο Τραγούδι». Είναι ένα δείγμα του

αδιάπτωτου ενδιαφέροντος του περιοδικού από την αρχή μέχρι το τέλος της κυκλοφορίας του.

Από τα δημοσιευόμενα δημοτικά τραγούδια μόνο ένα δε συγκαταλέγεται στην κατηγορία του Κλέφτικου, «Ο Παυλῆς Ντεντιδάκης», που ονομάζεται «Δημοτικό Κρήτης», αλλά κινείται στον ίδιο ακριβώς ηρωικό χώρο, όπως και τα συνήθη κλέφτικα.

Αγαπημένο στιχούργημα είναι το «Βασίλη κάτσε φρόνιμα»⁷⁸, που δημοσιεύεται ολόκληρο (τχ2) και ξαναδημοσιεύεται με εκτενή ανάλυση σε άλλη ευκαιρία, με ιδιαίτερη επιμονή στην έννοια της «φρονιμάδας» του ραγιά.(τχ.19).

Άλλες συνθέσεις κλέφτικων, που περνάνε από τις σελίδες είναι:(όπου δεν προτάσσεται τίτλος αναγράφεται ο πρώτος στίχος) «Χορεύουν τα κλεφτόπουλα», «Του Ζαχάρη», «Του Κολοκοτρώνη», «Της Τρίχας το γεφύρι» (παραλογή), «Σκοτίδιασε η Μαυρομηλιά και της Μηλιάς ο κάμπος», «Ο Όλυμπος κι ο Κισσαβος», «Να 'μουν το Μάη μπιστικός», «Παιδιά πήρ' ο χεινόπυρος, παιδιά πήρ' ο χειμώνας», «Θέλετε δέντρα ανθίσετε», «Παιδιά σαν θέτε λεβεντιά και κλέφτες να γινήτε», «Καλώς ανταμωθήκαμεν εμείς οι ντερτιλήδες», «Ο ήλιος εβασίλευε κι ο Δήμος παραγγέλνει», «Σαράντα παλληκάρια»⁷⁹, κ.α.

Πέρα από την ιστορική ενασχόληση με το Δημοτικό Τραγούδι, μέσα στα «Ελεύθερα Γράμματα» παρακολουθούμε και μια άλλη σαφή τάση, για ανανέωσή του και ένταξή του στην υπηρεσία του παρόντος. Ήταν βέβαια γνωστή η αυθόρμητη αυτή στροφή από τα χρόνια της Κατοχής και του πρώτου αντάρτικου, όμως στο περιοδικό μας ενθαρρύνεται αυτού του είδους η ποιητική ενασχόληση και προβάλλεται ως μορφή τέχνης αξιόλογη.

Στο τεύχος 39 δημοσιεύεται το ποίημα **«Ακόμα τούτ' η άνοιξη»** του Νικηφόρου Βρεττάκου με ενσωματωμένη μέσα στους στίχους την παρακινητική υπόδειξη: **«Να παρουμε στα χέρια μας τις σάλπιγγες της πατρίδας!... Να τους το ειπούμε να το καταλάβουνε, πως δεν αλλάζει ο ήλιος- πως δεν αλλάζουνε τα χρώματα ποτέ σ' αυτή τη χώρα- και πως ποτέ δεν κόπηκε στη μέση το τραγούδι.- Το αφήνει ο Γέρος του Μωριά, το ξαναπιάνει ο Άρης- τ' αφήνουν τα κλεφτόπουλα, το παίρνουν οι Ελασίτες...»**

Στο ίδιο τεύχος η ολοσέλιδη μελέτη του Βασίλη Ρώτα **«Κλέφτικα Τραγούδια»**, αφού περιγράψει την γένεση και την άνθιση του Κλέφτικου, φτάνει στην εγκατάλειψή του ένεκα της «στρεβλής παιδείας» και του...φωνόγραφου, που δίνει πια τον τόνο «και στο τελευταίο χωριό». Η προσδοκία της αναβίωσης κάνει αισιόδοξο τον επίλογο του άρθρου: **«...Ο νέος τούτος υπέροχος αγώνας του Ελληνικού λαού βρήκε κιόλας την έκφρασή του σε πολλά νεώτερα «κλέφτικα» δηλαδή ηρωικά τραγούδια. Άνθισαν πάλι οι λαϊκές οι ρίζες οι κουτσουρεμένες ... Στη Ρούμελη και στη Θεσσαλία χορεύουνε συρτό τραγουδώντας τα κορίτσια: “Τι έχουν τα ματάκια σου – που μέρα νύχτα κλαίνε; – Οι φασιστές με πάτησαν – οι βάρβαροι με καίνε.- Αχ πατρίδα μου γλυκειά - πολέμα για τη λευτεριά.”»**.

Μεταξύ αναγνωστών και σύνταξης αναπτύσσεται συχνά διάλογος με θέμα την ποιητική σύνθεση και την αισθητική αρτίωση πρωτόλειων ή πιο

⁷⁸ Για το ειδικό βάρος του συγκεκριμένου ποιήματος στις πεποιθήσεις της αριστεράς, βλέπε: Γιώργης Βαλέτας, *Το προδομένο Εικοσιένα*, Φιλιππότης, 1979, σελ.102-103.

⁷⁹ Ο Βαγγέλης Καραγιάννης (Β12-13), σχολιάζει μια λεσβιακή παραλλαγή του ποιήματος, που θεωρεί, ότι αναφέρεται στην ηρωική οικογένεια των Τζαβελλαίων.

ώριμων δειγμάτων. Στην «αλληλογραφία» αυτής της κατηγορίας μπορεί να δει κανείς την ιδιαίτερη αγάπη του κοινού στην στιχουργική νέων ποιημάτων στα πρότυπα του Δημοτικού και την προθυμία του περιοδικού να διορθώνει τις «αισθητικές αβαρίες» και τα αντιποιητικά ολισθήματα. Το αισθητικό δόγμα που κυριαρχεί είναι, εννοείται, η πρόταση: «Η τέχνη στην υπηρεσία του λαού», και σε κάποιες περιπτώσεις το περιοδικό κάνει προσπάθεια να μειώσει την υπερβολή και να περισώσει την «ποιητική τέχνη» από τις ακρότητες της στράτευσης.

Στο τεύχος 63 και στο κείμενο «Ένα ποίημα και μια απάντηση», κάποιος αναγνώστης απορρίπτει τις συστάσεις της σύνταξης, για μετριασμό της «μεταφοράς της πραγματικότητας» στο ποίημά του. Το επιχείρημά του είναι «φιλοσοφημένο»: «Ποιος φιλότιμος άνθρωπος, σήμερα μπορεί να ζει τα θλιβερά γεγονότα και νάχει συγχρόνως και το κουράγιο να τ' αγνοεί; Και νάχει πνεύμα λεύτερο κι ανεπηρέαστο, σαν κείνο που θέλουν οι παμπόνηροι, τύπου Π. Χάρη;» Ο επηρμένος αναγνώστης έχει διαλέξει την ποιητική προσέγγιση της πραγματικότητας με ένα «νεοκλέφτικο» δεκατριών στίχων, που το επιγράφει «Ακροναυπλιώτικο». Το ποίημα αυτό του 1947 έχει μια αξιόλογη επίδοση στην μεταφορά των μοτίβων του δημοτικού και του κλέφτικου τραγουδιού του '21, για την καταγραφή της επικαιρότητας. Κάποιοι από τους δεκαπεντασύλλαβους στίχους ανακαλούν τις αυθεντικές λαϊκές δημιουργίες: **«...Ζήρεια βουνό περήφανο, Ζήρεια καμαρωμένη – που χαίρεσαι τη θάλασσα και τους ψηλούς αγέρες – τις στάνες με τα πρόβατα, τις στάνες με τα γίδια,- κι ακούς φλογέρες να λαλούν και κρούβρυσες να κραίνουν,- για δεν γελούν τα πλάγια σου, δε χαίρουντ' οι κορφές σου;...Ζήρεια μας πήραν τ' άρματα, μας πήραν τα λημέρια.- Δεν μας τα πήρανε μ' αντρεία, με πόλεμο με μάχη...»**.

Με τη διαχείριση του περιεχομένου και της καλλιτεχνικής ιδιομορφίας των δημοτικών τραγουδιών το περιοδικό βρίσκει άλλον ένα ακόμη δρόμο, για να φέρει στο σήμερα τις συνθήκες του '21 και να ταυτίσει τα βιώματα και τις λαϊκές προσδοκίες των δύο εποχών.

6. ΤΟΠΟΙ (από τη γεωγραφία)ΤΟΥ '21.

Από τη γεωγραφία του '21 αναφέρονται πολλές περιοχές και τοπωνύμια, όχι όμως συνολικά ο επαναστατημένος χώρος, ούτε οι ιδιαίτερες κοιτίδες της απελευθερωτικής εξέγερσης. Ούτε η συνεισφορά του νησιώτικου χώρου τονίζεται, ούτε η αντοχή του Μοριά και της Ρούμελης. Δεν μπορεί να λεχθεί ότι υπάρχει κάποια μεροληπτική προβολή σημείου του επαναστατημένου ελληνικού χώρου, από τις αρχές ή από τη λήξη του Αγώνα, ή από τα σημεία εκείνα, που το σύγχρονο αντάρτικο έφερε στην επικαιρότητα. Ούτε κανένα άλλο ισοζύγιο ισότιμης προβολής τηρείται. Άλλωστε αυτό που ενδιαφέρει κατά κύριο λόγο είναι το 1945 και όχι αποκλειστικά το 1821.

Στη γεωγραφία του '21 ορισμένα ονόματα έχουν αποκτήσει κάποια πάγια χαρακτηριστικά. Οι τόποι προβάλλονται ανάλογα με τη συμβολική τους φόρτιση, ανάλογα με τον ιδεολογικό φόρτο, που μπορούν να μεταφέρουν στη σύγχρονη αναζήτηση. Υπάρχουν τοπωνύμια καθοριστικής σημασίας, όπως το Κούγκι, ο Ζάλογγος, Άγία Λαύρα, το Ναβαρίνο, το Αρκάδι, που δεν αναφέρονται καθόλου, επειδή το συμβολιστικό τους περιεχόμενο δεν έχει να κάνει με τη σύγχρονη πολιτική άποψη της αριστεράς. Υπάρχουν επίσης τόποι, όπως η Ύδρα, η οποία είναι γνωστή για την ναυτική και οικονομική της πρόοδο και αντίστοιχη συνεισφορά στον Αγώνα, όμως στο περιοδικό

παρουσιάζεται μόνο το περιστατικό της πρώτης ανάφλεξης και η σύγκρουση των λαϊκών αγωνιστών Αντώνη Οικονόμου και Γκίκα Θ. Γκίκα με τους Προεστούς και τους караβοκυραίους.

Πάντα μέσα σε μια τάση χρησιμοθηρικής «χρήσης», γίνεται αναφορά στην αγωνιστικότητα της Κρήτης, στην πολιορκία και τη θυσία του Μεσολογγίου, στις αντιοθωνικές εκρήξεις του Ναυπλίου και της Σύρου, στην κοινωνική ανισότητα της Θεσσαλίας καθώς και στο αντάρτικο παρελθόν της. Η Ήπειρος παρουσιάζεται κάτω από την αιμοχαρή τυραννία του Αλή, η Πελοπόννησος μόνο ως χώρος δράσης του Κολοκοτρώνη και του Παπαφλέσσα, η Αθήνα παρουσιάζεται μόνο στην προεπαναστατική της περίοδο, με έμφαση στις ταξικές της διαμάχες.

Μέσα στο πνεύμα της προβολής των λαϊκών πρωτοβουλιών μνημονεύεται και η Ύδρα, ενώ τα Επάνησα περιγράφονται στις κρίσιμες ώρες της αγγλοκρατίας. Οι τόποι αυτοί μέσα από το περιοδικό έχουν να δώσουν κάτι ιδιαίτερα δικό τους στην αγωνία του σήμερα. Αυτό το θετικό και αισιόδοξο για τους λαϊκούς αγώνες μήνυμα είναι σφυρηλατημένο στην σκληρή φωτιά της επανάστασης. Είναι το διαχρονικό ιστορικό «κεκτημένο» αυτών των τόπων, που κατατίθεται στην παρούσα ένοπλη αναλογία για επαναδιαπραγμάτευση.

7. ΕΙΚΑΣΤΙΚΑ ΔΕΙΓΜΑΤΑ- ΕΙΚΟΝΕΣ.

Για τον εικαστικό εμπλουτισμό του περιοδικού έχουμε ήδη μιλήσει. Η εικονογραφία του Εικοσιένα είναι μια θεματική, που τα *Ελεύθερα Γράμματα* την χρησιμοποιούν αραιά στην αρχή, περισσότερο στα μέσα της χρονικής ροής και σπάνια στην τρίτη και τέταρτη περίοδο (1949-1951). Στην τρίτη περίοδο μειώνεται συνολικά το ενδιαφέρον και ο ρυθμός αναφορών στο '21.

Συνολικά δημοσιεύονται 40 περίπου παραστάσεις, μικρές προσωπογραφίες και πορτραίτα ηρώων, αλλά και μεγάλες ολοσέλιδες καταχωρίσεις, κυρίως στις πρώτες σελίδες και στα οπισθόφυλλα των τριών αφιερωμάτων.

Ιδιαίτερα κατατοπιστική είναι η μελέτη του Μ.Μ.Παπαιωάννου, «Η εικονογραφία του Εικοσιένα» (τχ. Β9), η οποία μας δίνει πληροφορίες τόσο για τα ονόματα των παλιών καλλιτεχνών, από τους οποίους παίρνει υλικό το περιοδικό, αλλά και για τις συνολικές διαστάσεις, εντός και εκτός Ελλάδας, του θέματος της αυθεντικής εικονογραφίας του '21. Η μελέτη αυτή αποκαλύπτει και τις πηγές εικαστικού υλικού, από τις οποίες αντλεί και το περιοδικό μας, κυρίως το αρχείο της Γενναδείου Βιβλιοθήκης, το οποίο έχει περισώσει και τον μεγαλύτερο όγκο του υπάρχοντος υλικού.

Οι ξυλογραφίες του Τάσου και του Σπύρου Βασιλείου, που φιλοξενούνται και σε άλλες σύγχρονες ιστορικές εκδόσεις της αριστεράς, είναι τα συχνότερα δείγματα στις σελίδες των *Ελεύθερων Γραμμάτων*. Δημοσιεύονται ξυλογραφίες επίσης της Λουκίας Μαγκιώρου, του Ευθύμη Παπαδημητρίου, του Άγγελου Θεοδωρόπουλου, «του άγνωστου Έλληνα χαρακτή» Γ.Ν.Παπαγεωργίου- Καλαρρυτιώτου, και «των παλιών Ελλήνων ξυλογράφων», Σ. Παρασκευά και Καζάνη (οι χαρακτηρισμοί από τη μελέτη του Μ.Μ.Παπαιωάννου). Άλλοι καλλιτέχνες ζωγραφικών πινάκων, σχεδίων, χαλκογραφιών, λιθογραφιών κλπ, είναι ο Φώτης Κόντογλου, ο Θεόφιλος, ο Ζωγράφος (Μακρυγιάννης), κάποιος υπό τα αρχικά Ε.Ε.Σ., (χωρίς άλλα στοιχεία), κάποιοι ανώνυμοι δημιουργοί από μυστικά λευκώματα της Κατοχής, ο Γάλλος (Ονορέ;) Ντωμιέ, και οι ξένοι φιλέλληνες και εκδότες, Ευγένιος Ντελακρουά, Α. Friedel, C.R.Ceckerell, F.C.Lewis. Κάτω από έργα που

δημοσιεύονται υπάρχουν και τα ελλιπή ονόματα του Ντωμιέ και της Αδέλας Τ...

Τα θέματα των εικαστικών δειγμάτων έχουν μια χαλαρή σύνδεση με τα κείμενα, δεν ερμηνεύουν πτυχές των κειμένων, ούτε αντλούν την έμπνευση από αυτά. Παρατίθενται ως ανεξάρτητες αισθητικές μονάδες, που συνάδουν με τον ευρύτερο προβληματισμό του περιοδικού και ενισχύουν τις φιλολαϊκές προτιμήσεις του.

Σε δύο μόνο περιπτώσεις θα μπορούσαμε να πούμε ότι το σχέδιο αντλεί έμπνευση από το κείμενο και έχει πλαστεί για το συγκεκριμένο γραπτό, το οποίο συνοδεύει. Στην πρώτη περίπτωση (τχ.4) μια μορφή Κρητικού δρομέα, συναγωνίζεται με κάποιον έφιππο. Αυτό αντιστοιχεί στο περιεχόμενο του διηγήματος του Π. Πρεβελάκη, «Ο Γιώργης που λευτέρωσε το νερό», μέσα στο οποίο βρίσκεται το σχέδιο. Στη δεύτερη (τχ.59), στο διήγημα του λαογράφου Δημ. Λουκόπουλου, «Ο Γιουσούφ Αράπης πολεμάει», ένα σχέδιο χωρίς τίτλο, παρουσιάζει σε μορφή μακρόστενης ταινίας σκηνές από την επίθεση Κλεφτών σε ομάδα έφιππων Τούρκων, που έχουν αρπάξει Ελληνοπούλα και απομακρύνονται από λεηλατημένο συνοικισμό. Σε άλλο σημείο της «ταινίας» τα Κλεφτόπουλα χορεύουν στο ορεινό τους λημέρι. Οι σκηνές αυτές αντιστοιχούν στο περιεχόμενο του διηγήματος. Θα μπορούσαμε να προσθέσουμε και την προσωπογραφία του Αλή Πασά, η οποία συνοδεύει σχετικό κείμενο (B5), αλλά η συγκεκριμένη προσωπογραφία είναι αντιγραμμένη και δεν έχει πλαστεί για την περίπτωση.

Οι μορφές που απεικονίζονται χωρίς να συσχετίζονται με συγκεκριμένο κείμενο, έχουν επαναστατική αναφορά και παραπέμπουν άμεσα στην προετοιμασία και την προώθηση του πολέμου. Είναι οι μορφές του Ρήγα (5 εικόνες), του Μιαούλη, των Ανδρούτσων, (Πατρός και υιού, του δε Οδυσσέα δύο εικόνες.), του Διάκου, των Μάρκου και Νότη Μπότσαρη, του Κατσαντώνη, του Κανάρη (μόνος από το ναυτικό χώρο), του Κολοκοτρώνη, του Παπαφλέσσα, του Μακρυγιάννη, του επισκόπου Παλαιών Πατρών, του Καραϊσκάκη, και της Μπουμπουλίνας. Είναι οι μορφές των οπλαρχηγών, των ένοπλων αγωνιστών, τους οποίους, κατά τα φαινόμενα, το περιοδικό μας θέλει να προβάλει ξεχωριστά.

Από το χώρο των γραμμάτων βρίσκομε τις μορφές του Σολωμού σε μία καταχώρηση (B10), πάνω σε απόσπασμα του «Διαλόγου», και του Κοραή (B11-12). Τον Κοραή τον βρίσκομε στο εξώφυλλο από κοινού με τον Ρήγα να «...σηκώνουν την πληγωμένη Ελλάδα», σε πίνακα του Θεόφιλου. Θα μπορούσαν να αναφερθούν και τα ονόματα του Νεόφυτου Δούκα και του Μεθόδιου Ανθρακίτη, όμως το περιοδικό τους αναφέρει απλά, σε μια περίπτωση σύγχυσης πορτραίτων, χωρίς να ενδιαφέρεται για τη διδασκαλία και τη δράση τους.

Στις πολυπρόσωπες συνθέσεις κυρίαρχα είναι, επίσης, τα πολεμικά θέματα. Πρωτοτυπία διακρίνει την παράσταση «Ελληνίδα δένοντας την πληγή αγωνιστή στο πεδίο της μάχης» (B9), χωρίς όνομα δημιουργού, την λιθογραφία με το «Θάνατο του Μάρκου Μπότσαρη» (63), και το σχέδιο, «Οι Σουλιώτες» του Ceckerell. Ιδιαίτερα προβάλλονται οι πίνακες του Ντελακρουά, «Η σφαγή της Χίου», (ολοσέλιδο μέγεθος), «Αγωνιστής του 21», και η λεπτομέρεια με τίτλο, «Η Ελλάδα ψυχορραγώντας στο Μεσολόγγι».

Ο Μακρυγιάννης (ο Ζωγράφος στην πραγματικότητα) και στην εικαστική του παραγωγή είναι χρήσιμος στο περιοδικό. Δύο πίνακές του δημοσιεύονται στο αφιερωματικό τεύχος 39, στην πρώτη και την τελευταία σελίδα, με θέμα

στον πρώτο πίνακα «Ο Σουλτάνος επί του θρόνου...το Ιερατεϊόν και οι προύχοντες του προσφέρουν δώρα...» και στον δεύτερο την καταδίωξη του Οθωμανικού στόλου από τον συνασπισμένο στόλο των Νησιών.

Ο εικαστικός πλούτος από τη θεματολογία του '21, είναι αισθητά περισσότερος στα τέσσερα αφιερωματικά τεύχη. Στο αφιέρωμα της 22ας Μαρτίου 1946, (τχ.39), δημοσιεύονται 4 εικόνες, οι δύο πίνακες του Μακρυγιάννη και δύο πορτραίτα αγωνιστών (του Οδυσσέα Ανδρούτσου και του Ανδρέα Μιαούλη). Στο αφιέρωμα της 25^{ης} Μαρτίου 1947 (τχ. 63), καταχωρούνται 4 εικόνες και στην προμετωπίδα του τεύχους, σε όλη την επιφάνεια της πρώτης σελίδας, η ξυλογραφία του Σπ. Βασιλείου, «...κι όλα γύρω σου είναι φως». Στο αφιερωματικό τεύχος της 15^{ης} Μαρτίου 1948(τχ.Β9) μπαίνουν 19 μικρές και μεγάλες εικόνες, και αυτός ο αριθμός αποτελεί το εικαστικό ζενίθ στο περιοδικό μας. Στα τρία επετειακά τεύχη φιλοξενούνται τρεις μελέτες για την τέχνη, από μία σε κάθε τεύχος: «Σκέψις Μακρυγιάννη-Χειρ Ζωγράφου», του Σπύρου Βασιλείου στο πρώτο αφιέρωμα (τχ.39), «Η πριν από το Εικοσιένα Ζωγραφική», του Δ.Ι.Πάλλα, στο δεύτερο (τχ.63), και «Η εικονογραφία του Εικοσιένα», του Μ.Μ. Παπαϊωάννου στο τρίτο (τχ.Β9). Και οι τρεις αυτές μελέτες δίνουν πολύτιμες πληροφορίες για την ιστορία της τέχνης στον ελληνικό χώρο, και ιδιαίτερα για την λαϊκή ζωγραφική, την οποία κατά κυριολεξία προβάλλει το περιοδικό.

Στο τελευταίο αφιέρωμα, εκείνο στους Κοραή και Ρήγα (Β11-12), ο αριθμός των εικόνων μειώνεται στις δύο, και η μείωση διατηρείται σε όλη την υπόλοιπη διαδρομή του περιοδικού.

8. ΚΡΙΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΥ ΚΑΙ ΘΕΑΤΡΟΥ.

Τα *Ελεύθερα Γράμματα* δείχνουν ιδιαίτερη προσοχή στις νέες εκδόσεις και στις κυκλοφορίες των περιοδικών. Σε ειδική στήλη («ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ»)στις τελευταίες σελίδες γίνονται οι ανακοινώσεις των νέων εκδόσεων. Τα βιβλία, που επικροτεί το περιοδικό προβάλλονται σε ξεχωριστές διαφημίσεις με τυπογραφικό πλαίσιο και τονισμένα γράμματα. Μεγάλο μέρος των διαφημίσεων αυτών αναγγέλλει «προσεχείς εκδόσεις», πράγμα που δείχνει ότι η ενημέρωση επί του θέματος ήταν βαθιά. Ποίηση, πεζογραφία, θέατρο, μεταφράσεις, ιστορία, πολιτική, είναι στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος.

Οι σχετικές με το '21 εκδοτικές και βιβλιοκριτικές ειδήσεις δεν είναι πολλές. Μόλις δεκαεπτά καταχωρίσεις εμπίπτουν στην προσοχή του ερευνητή, από μικρές και απλές ανακοινώσεις, μέχρι εκτεταμένες κριτικές του περιεχομένου και της εγκυρότητας της γραφής. Θετικές είναι οι δεκαπέντε αναφορές και δύο οι αρνητικές.

Οι βαθύτερες πεπειθήσεις του περιοδικού για τη λαϊκή δυναμική και τα σχετικά ιδεολογικά πορίσματα, που θέλει να εξαγάγει από τη διαχείριση του '21 παρουσιάζονται με ξεχωριστή σαφήνεια στις αρνητικές προσεγγίσεις. Τέτοιες έχουμε στα έργα του Σ. Θ. Λάσκαρη, «Διπλωματική Ιστορία της Ελλάδος, 1821-1914» (Β5), και του Γιάννη Αποστολάκη, «Το Κλέφτικο Τραγούδι» (Δ1).

Στην πρώτη περίπτωση ο Τάσος Βουρνάς επισημαίνει τα μεθοδολογικά κενά του έργου, το οποίο «δεν έχει ούτε την πρωτοβάθμια αρετή της επιστημονικά θεμελιωμένης και τεκμηριωμένης ιστορικής μελέτης». Επηρεασμένος ο συγγραφέας από «αντιεπιστημονικές προκαταλήψεις και ξερούς σχηματικούς δογματισμούς», δεν κατορθώνει να δει «την αδιάκοπη

πάλη της αγγλικής επιρροής» να κυριαρχήσει στην Ελλάδα, και δεν αντιλαμβάνεται την άνοδο της αστικής τάξης στον ευρωπαϊκό χώρο.

Στη δεύτερη περίπτωση, ο Γ. Βαλέτας βρίσκει κάποια «αγάπη και πραγματική προσπάθεια διείσδυσης στο πνεύμα και στα μυστικά της τεχνικής του δημοτικού τραγουδιού» από τον Αποστολάκη, όμως αμφισβητεί την επιστημονική αξία του έργου, επειδή «λείπει το κλειδί, η **κοινωνική τοποθέτηση** του δημοτικού τραγουδιού, και του Κλέφτικου». Σημειώνει επικριτικά, ότι ο Αποστολάκης δεν έχει «από καταγωγή και ανατροφή καμιά σχέση με το δημοτικό τραγούδι», «όπως δείχνει η αριστοκρατική του ιδεολογία (πάντα) βρισκόταν ψυχικά μακριά από το λαό και πολεμούσε κάθε κίνηση προοδευτική...» και «η αντιδραστική του θέση όλο και τον απομακρύνει από τον ηφαιστειακό κόσμο δημιουργίας, που είναι ο ίδιος ο λαός, ο αγωνιζόμενος για τη λευτεριά του...».

Το κριτικό πνεύμα αυτής της νοοτροπίας θεωρεί τα φιλολαϊκά αισθήματα και την ταξική συγγένεια με τον λαό, ως στοιχείο επιστημονικής εγκυρότητας. Κατά παρόμοιο τρόπο ο Μ. Μ. Παπαϊωάννου σε εκτενέστατη βιβλιοκρισία της έκδοσης του Γ. Λαμπρινού, «Το δημοτικό Τραγούδι» (έκδ. «Τα Νέα Βιβλία» Αθήνα, 1947), συνδέει την φιλολογική κριτική με την πολιτική οπτική. Παρά το ότι θεωρεί υπέρμετρα φιλόδοξη τη μελέτη και «διαπιστώνει μια κάποια βιασύνη στο γράψιμο», βρίσκει θετικό, το ότι «ο κ. Λαμπρινός βρίσκεται σε αρμονία με την εποχή και με το λαό... είναι οπαδός του διαλεκτικού υλισμού και ...έχει αφομοιώσει τη διαλεκτική μέθοδο τόσο καλά ώστε να αντιμετωπίζει με ευχέρεια τα προβλήματα και τα θέματα της δουλειάς του». Έτσι η μελέτη του, που αρχίζει από τη «λαϊκή ακριτική ποίηση», αν και «εκλαϊκευτική εργασία», κρίνεται, ότι «είναι πραγματικά καλύτερη από κάθε προηγούμενη», και αν την εξέταζε κανείς «σε σύγκριση με τις παλιότερες του Ζαμπέλιου, Πολίτη, Αποστολάκη κλπ., δεν θα είχε να παρατηρήσει τίποτα, μόνο επαίνους θα μπορούσε να διατυπώσει».

Με όρους λοιπόν πολιτικής αλληλεγγύης και όχι αυστηρής επιστημονικής και φιλολογικής προτεραιότητας το περιοδικό επικρίνει και εγκρίνει την εκδοτική δραστηριότητα γύρω από την ιδεολογία του '21, και αυτό το γεγονός είναι ένα ακόμα δείγμα, στα τόσα άλλα, για την ποιότητα της «χρησιμοθηρικής» διαχείρισης, που γίνεται. Η στράτευση επισκιάζει όλες τις άλλες προθέσεις.

Θα ήταν περιττό να αναζητήσουμε άλλους λόγους στην θετική προβολή των υπόλοιπων εκδόσεων. Καλύπτουν ιδεολογικό κενό, και ευαγγελίζονται νέα μέθοδο ιστορικής προσέγγισης στη δεδομένη χρονική στιγμή, τα βιβλία που ανακοινώνονται και για τον λόγο αυτό ανακοινώνονται.

Κάποια από τα βιβλία που γνωστοποιούνται είναι: Οι «Μορφές του Εικοσιένα» του Γ. Λαμπρινού (2 και 5), του ίδιου «Η μοναρχία στην Ελλάδα» και «Το δημοτικό τραγούδι» (65 και Β4), τα «Απομνημονεύματα» του Μακρυγιάννη με την επιμέλεια του Νίκου Σβορώνου (5 και 57), ο«Ρήγας Φεραίος και η Βαλκανική ομοσπονδία» του Γιάννη Κορδάτου (14), «Οι Μαυρόλυκοι» του Θανάση Πετσάλη⁸⁰ (Β11-12, σελ.335), «Ο Κρητικός-Η πρώτη λευτεριά» του Παντελή Πρεβελάκη (Γ1-2 σελ.77), η ποιητική σύνθεση του Μιχάλη Κατσαρού «Μεσολόγγι»(Γ3-4), οι «Αμερικανοί φιλέλληνες,

⁸⁰ Οι *Μαυρόλυκοι* σχολιάζονται ως «το δεύτερο και τελευταίο μέρος του χρονικού της τουρκοκρατίας (1565-1799). Ο δεύτερος αυτός τόμος αρχίζει από την καταστροφή του Παρθενώνα από τον Μοροζίνη (1670) και τελειώνει με τον μαρτυρικό θάνατο του Ρήγα Βελεστινλή. Έκδοση Ιωάννη Δ. Κολάρου και Σια, σελίδες 492, Αθήνα 1948.»

εθελοντές του Εικοσιένα», των Θάνου Βαγενά και Ευρυδίκης Δημητρακοπούλου (Γ1-2), κ.ά.

Σε άλλο σημείο(σ.79) της παρούσας μελέτης, έχει γίνει λόγος για την έκδοση του Γ. Βαλέτα «Ανθολογία της Δημοτικής πεζογραφίας», την οποία αναλύει κριτικά ο Μάρκος Αυγέρης(B11-12). Για τη «Νεοελληνική Βιβλιοθήκη» του Γιώργου Βαλέτα, γίνεται ειδική διαφημιστική προβολή στο τεύχος Δ1, όπου προτείνονται στο αναγνωστικό κοινό τα έργα «Χρονικό του Γαλαξειδίου», «Χρονικό της σκλαβωμένης Αθήνας στα χρόνια της τυραννίας του Χαντζαλή», η «Ελληνική Νομαρχία» Ανωτύμου του Έλληνας, η «Αδελφική διδασκαλία» του Κοραή, και η «Σχολαστικοκατάργησις» του ίδιου, κ.ά. Αναγγέλλεται επίσης ότι «τυπώνονται» τα έργα, «Λόγοι πατριωτικοί του 1760» του Σαμουήλ Χαντζερή, τα «Δημοτικά Δοκίμια του 1849» του Αντώνη Φατσέα, τα «Παιδευτικά και ηθικά (1817)» του Δανιήλ Φιλιππίδη, τα «Άπαντα λογοτεχνικά κριτικά» του Ιάκωβου Πολυλά, η συμπληρωμένη «Ανθολογία της Δημοτικής Πεζογραφίας 1340-1922», του Γιώργου Βαλέτα, κ.ά.

Από το '21 και την υποδειγματική γραφή του Μακρυγιάννη, ξεκινά τη βιβλιοκρισία του ο Νικηφόρος Βρεττάκος (B8), στο μυθιστόρημα του Λουκή Ακρίτα «Αρματωμένοι», παρά το ότι το έργο αναφέρεται στον ελληνοϊταλικό πόλεμο. Θέλει να κρίνει και να συγκρίνει τους νεότερους συγγραφείς, οι οποίοι με τις προσωπικές εντυπώσεις, που καταγράφουν, «δεν δίνουν παρά μόνο μια πτυχή από ένα καθολικό έργο, που μπορεί ίσως να το περιμένει ακόμα κανείς».

Σε μια διαφορετική εκδοχή της διαχείρισης, η πληρότητα του λόγου του Μακρυγιάννη τίθεται ως συγγραφικό παράδειγμα χρηστικό και στο μέλλον, αφού κατά την άποψη του Βρεττάκου, «Τα μεγάλα εθνικά θέματα της χώρας μας (και ο πρόσφατος πόλεμος) δεν κατορθώθηκε να αξιοποιηθούν από τη νεοελληνική λογοτεχνία»⁸¹. Η περί το '21 θεατρική κριτική και παρουσίαση κινείται μέσα στο ίδιο πνεύμα, όπως και η υπόλοιπη λογοτεχνική και ιστοριογραφική κριτική. Ουσιαστικά διαφημίζεται η συγγραφική δουλειά του Βασίλη Ρώτα σε τέσσερα τεύχη (4,32-33, B7,B9), και του Δημήτρη Φωτιάδη («ο στρατηγός Μακρυγιάννης», Ενωμένοι Καλλιτέχνες, τ.40). Από το έργο του Ρώτα γνωστοποιείται η έκδοση, το περιεχόμενο ή η σκηνική τύχη των έργων «Κολοκοτρώνης», «Ρήγας ο Βελεστινλής», «Σε γνωρίζω από την κόψη»(Γ1-2), «Οι ήρωες» και το μονόπρακτο «Να ζει το Μεσολόγγι», που γνώρισε μεγάλη επιτυχία, σύμφωνα με το περιοδικό (B9,σ.271). Ο Β. Ρώτας με τέτοια μονόπρακτα τροφοδότησε το «Θέατρο του βουνού» κατά την Κατοχή και τον Εμφύλιο.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Τελειώνοντας μπορούμε να κάνουμε κάποιες παρατηρήσεις για τη βαθύτερη ουσία της χρήση του συμβόλου «'21», που είδαμε να περνά από τις στήλες και τις γραμμές των *Ελεύθερων Γραμμάτων*. Σίγουρα πρόκειται για

⁸¹ Τι προσδοκά η αριστερή κριτική από τους απομνημονευματογράφους και λογοτέχνες το λέει και ο Τάσος Βουρνάς σε ένα προλογικό σημείωμα παρόμοιας καταγραφής: «Με την Αντίσταση συνέβη ό,τι και με το 1821: Οι περισσότεροι συντελεστές της έφυγαν απ' τη ζωή, είτε στα πεδία των εμφυλίων μαχών, είτε εκτελεσμένοι από τα αποσπάσματα, είτε δολοφονημένοι από το παρακράτος ή ακόμη κι από φυσικό θάνατο, που τον επέσπευσαν οι κακουχίες, χωρίς να μπορέσουν ν' αφήσουν πίσω τους τη συμβολή τους στα ιστορικά καθέκαστα της Αντίστασης». Γιώργης Ζαρογιάννης, *Αναμνήσεις από την Εθνική Αντίσταση (ΕΛΑΣ), 1940-1944*. Αφοι Τολίδη, Αθήνα, (πρόλογος (“Δυο κατατοπιστικά λόγια”) Τάσου Βουρνά.)

υπέρ-χρήση (για να αποφύγουμε τον όρο κατάχρηση), αφού είναι μεγάλος και ο αριθμός και ο όγκος των άρθρων και των παραθεμάτων, και αυτό δεν είναι ούτε τυχαίο, ούτε ασήμαντο. Η χρήση αυτή είχε ως μόνο στόχο την διευκόλυνση των θέσεων της αριστεράς, στις δύσκολες ώρες του Εμφυλίου. Μπορούμε να αναζητήσουμε επιθετική και αμυντική χροιά, στην όλη ιδεολογική διαχείριση της ιστορικής «ζωοδόχου» πηγής του '21.

Ως προς την επιθετική διάσταση του πράγματος, οφείλουμε να δεχτούμε, ότι το ιδεολόγημα «της συνέχειας του 21 και της ολοκλήρωσής του» είναι πειστικό. Θέτει σε λογικοφανείς βάσεις το θέμα της αντίδρασης κατά της τυραννίας και του πολέμου κατά του καθεστωτικού αυταρχισμού. Υπό την έννοια αυτή η στροφή του ενδιαφέροντος προς τον χρόνο της επαναστατικής αφετηρίας είναι πράξη φυσιολογική και αναμενόμενη εκδήλωση χρέους. Στα δεδομένα της τότε εποχής, η ιδέα της συνέχειας δικαίωσε ηθικά την εξέγερση των μαζών και επιβεβαίωσε την πατριωτική ακεραιότητα όσων δεν συντάχτηκαν με την καθεστωτική τάξη και επέλεξαν την εμφύλια σύγκρουση.

Επιπλέον, η «φωνή» του '21, τα μηνύματα που έβγαιναν από τη μελέτη και την ανάλυσή του, σαν αλληγορίες, παρακινητικά επιμύθια, ή μανιχαϊστικά δόγματα, λειτουργούσαν σαν φωνή του γενέθλιου τόπου, φερέγγυα και αξιόπιστη. Η σύνδεσή του Αγώνα εκείνου με τη λαϊκή δυναμική, ο παραλληλισμός των λαϊκών διεκδικήσεων, «καθαγιάζε» την προλεταριακή αγωνιστικότητα και επικροτούσε την κομμουνιστική κοινωνική οπτική του παρόντος.

Στην αμυντική εκδοχή του πράγματος, η εναρμόνιση της αριστεράς με τα διδάγματα του '21, προσέφερε πιστοποιητικό γνησιότητας και αυθεντικής ελληνικότητας σε εκείνους, που αντιμετώπιζαν τους απορριπτικούς χαρακτηρισμούς «Σλαβοκίνητοι» και «Εαμβούλγαροι».

Έχουμε πάντα την τάση να πιστεύουμε, πως, ό,τι στηρίζεται στο λαϊκό, έχει και ελληνική αφετηρία. Η πολιτική φιλοσοφία της αριστεράς είχε ανάγκη από πειστήρια ελληνικότητας, αφού έπρεπε να αποκρούσει σοβαρές κατηγορίες για ξενοκίνητους σκοπούς και ανθελληνικές βλέψεις. Ο ιδεολογικός προσεταιρισμός του '21 και των συμβόλων του ενίσχυε την άμυνα της αριστεράς προς τους ταξικούς αντιπάλους, αλλά ανέκοπτε και την φυγόκεντρη τάση των χαλαρών οπαδών της. Αν σκεφτούμε, ότι η πανίσχυρη αριστερά των «Δεκεμβριανών» φυλλορρόησε και αποδυναμώθηκε με ομαδικές και μεμονωμένες αποχωρήσεις οπαδών, αντιλαμβανόμαστε την κρισιμότητα του πράγματος. Ήρθε κάποια στιγμή, που η αριστερά χρειάστηκε επιχειρήματα για να πείσει και να συγκρατήσει τις μάζες, οι οποίες είχαν συσπειρωθεί γύρω της. Η εκμετάλλευση του '21 ήταν έξυπνη επιλογή, άσχετα με το τελικό αποτέλεσμα της κομμουνιστικής ήττας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ (που χρησιμοποιήθηκε)

Άγγελος Αγγελόπουλος, *Από την κατοχή στον Εμφύλιο, Η μεγάλη ευθύνη των συμμάχων*. (Ένα βιβλίο συνέντευξη στον Σοφοκλή Γ. Δημητρακόπουλο.) Τέταρτη έκδοση, Παρουσία, 1995.

G.M. Alexander, *The Prelude to the Truman Doctrine, British Policy in Greece 1944-1947*, Oxford, Clarendon Press, 1982.

Εντμοντ Αμπού, *Η Ελλάδα του Όθωνος*, (Μετ. Απόστ. Σπήλιου, πρόλ. Επίμ. Σχολ., Τάσου Βουρνά.) Αθήνα, Τολίδης.

- Αντώνιος Αντωνιάδης, *Ο Κατσαντώνης, εποποιία των Αρματωλών*. Αθήνα, 1900.
- Ανωνύμου του Έλληνας, *Ελληνική Νομαρχία*. β' έκδ. Αθήνα, 1948.
- Γ. Βαλέτας, *Το προδομένο Εικοσιένα*. Β' έκδοση, Φιλιππούτης, 1979.
- Κώστας Βάρναλης, *Ο Σολωμός χωρίς μεταφυσική*. Φιλολογική επιμέλεια Γιώργος Βελουδής, Κέδρος, 2000.
- Μ. Βλαντάς, *Εμφύλιος πόλεμος*, Γραμμή, Αθήνα, 1981.
- Γιάννης Βλαχογιάννης, *Μεγάλα Χρόνια*, Αθήνα, 1913.
- Τάσος Βουρνάς, *Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας. Ο Εμφύλιος*. Εκδόσεις αδελφών Τολίδη. Αθήνα 1981.
- Τάσος Βουρνάς, *Αρματωλοί και Κλέφτες*, Αθήνα, 1958.
- Τάσος Βουρνάς, *Το Ελληνικό 1848*, Αθήνα, 1953.
- Ανδρέας Δρακάκης, *Η Σύρος επί Τουρκοκρατίας*, Ερμούπολις, 1948.
- Χρήστος Γ. Ευαγγελάτος, *Οι Φιλέλληνες, εξ επισήμων αρχείων και εγκύρων πηγών*. Εν Αθήναις, τύποις Αγγ. Αθ. Κλεισιούνη, 1938.
- Γιώργης Ζαρογιάννης, *Αναμνήσεις από την Εθνική Αντίσταση (ΕΛΑΣ) 1940-1944*. Πρόλ. Τάσος Βουρνάς. Αφοί Τολίδη, Αθήνα.
- Γιάννης Ζεύγος, *Σύντομη μελέτη της νεοελληνικής Ιστορίας*, Αθήνα, 1946.
- Janet Hart, *New Voices in the nation, women and the Greek Resistance, 1941-1964*, Cornell University Press, Ithaca and London, 1996.
- Gaston Isambert, *L' independance Greque et l' Europe*, Paris, 1900.
- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Εκδοτική Αθηνών, 1977, τ. ΙΑ, ΙΒ, ΙΓ, ΙΕ.
- Πάυλος Καρολίδης, *Σύγχρονος Ιστορία των Ελληνικών και των λοιπών λαών της Ανατολής από 1821 μέχρι 1921*. Αθήνα, 1922.
- Νίκος Σ. Κασρινός, *Γιατί θα νικήσει η Δημοκρατία*, Θεσσαλονίκη, 1946.
- Γιάννης Κορδάτος, *Η Κοινωνική σημασία της Ελληνικής Επανάστασης του 1821*, έκδ. δ', Βιβλιοπωλείο Πέτρου Καραβάκου, Αθήνα, 1946.
- Νίκος Κουλούρης, *Ελληνική Βιβλιογραφία του Εμφυλίου Πολέμου, 1945-1949*, (Αυτοτελή δημοσιεύματα 1945-1999) Φιλίστωρ, 2000.
- Γιώργος Λαμπρινός (Μπαστουνόπουλος), *Μορφές του Εικοσιένα*. Γ' έκδ. Ο Ρήγας, 1945.
- Christopher Lloyd, *Lord Cochrane*, London, 1947.
- Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου 1946-1949*, Βιβλιόραμα εκδόσεις, τ.2, 2001.
- Μακρυγιάννη, *Απομνημονεύματα*. (β' έκδ.) 1947.
- «Μελέτες για τον Εμφύλιο Πόλεμο 1945-1949». Εισαγωγή κειμένων-Επιμέλεια, Lars Baerentzen, Γιάννης Ιατρίδης, Ole L. Smith. Μετάφραση Αριστέα Παρίση. Ολκός. Αθήνα, 1992.
- Ευάγγελος Μαχαίρας, *50 Χρόνια Μετά...*, Σύγχρονη Εποχή, 1992.
- Γιώργης Μπλανάς- Κίτσαβος, *Εμφύλιος πόλεμος 1946-1949*. Αθήνα 1976.
- Χριστίνα Ντουιά, *Λογοτεχνία και πολιτική στον Μεσοπόλεμο: Τα λογοτεχνικά περιοδικά της αριστεράς στο μεσοπόλεμο (1924-1936)*. Καστανιώτης, Αθήνα, 1996.
- Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, 1903.
- Τάκης Πιπινέλης, *Η πολιτική Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, τύποις Αγών, Παρίσιοι, 1929.
- Άγγελος Προκοπίου, *Το εικοσιένα στη λαϊκή ζωγραφική του*. Αθήνα, 1940.

Λουδοβίκου Ρος, *Αναμνήσεις και ανταποκρίσεις από την Ελλάδα (1832-1833)*, (μετάφ. Απόστ. Σπήλιου, πρόλογος, επιμέλεια Τάσου Βουρνά), Αθήνα, έκδ. αφοί Τολίδη, 1976.

Τάκης Σταματόπουλος Αργ. *Οι Τουρκοπροσκυνημένοι και ο Κολοκοτρώνης*, Αθήνα, Κάλβος, 1974.

Τάκης Σταματόπουλος Αργ. *Ο εσωτερικός αγώνας πριν και κατά την επανάσταση του 1821*. Αθήνα, 1957.

Στη Δίνη του Εμφυλίου Πολέμου. Σπάνια ντοκουμέντα του ΕΑΜ (1944-1947). Ιστορική επιμέλεια- εισαγωγή, Παύλος Πετρίδης. Πρόλογος, Χαρίλαος Φλωράκης. Β' έκδοση, Προσκήνιο, 1998.

Συλλογικός τόμος: «*Επιθεώρηση τέχνης*», μια κρίσιμη δωδεκαετία. Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας. Αθήνα, 1997.

Δημήτρης Φωτιάδης, *Η Επανάσταση του 21*, τ. 4, Εκδόσεις Νίκου Βότση, 1977. (Α' έκδ. Μέλισσα, 1971.)

Δημήτρης Φωτιάδης, *Καραϊσκάκης*, Βιβλιοεκδοτική, Αθήνα, 1956.

Δημήτρη Φωτιάδη, *Μεσολόγγι, το έπος της μεγάλης πολιορκίας*. Βιβλιοεκδοτική, β' έκδ. Αθήνα, 1958.

Δημήτρης Φωτιάδης, *Κανάρης*, Βιβλιοεκδοτική (ΒΕΚ), Αθήνα, 1960.

C.M. WOODHOUSE, *Το μήλο της Έριδος, η ελληνική αντίσταση και η πολιτική των μεγάλων Δυνάμεων*. Εξάντας, 1976.

ΤΕΛΟΣ

Ρέθυμνο, Φεβρουάριος 2002

Σταύρος Γ. Πλανάκης
Σοφοκλή Βενιζέλου 714,
73 300 ΧΑΝΙΑ
0821098256